Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Kommuneatlas
Kolding

Bevaringsværdier i byer og bygninger 1991

Miljøministeriet
Planstyrelsen

i samarbejde med Kolding Kommune

Indholdsfortegnelse

Forord 2

Indledning 3

Bebyggelse og landskab 4

Byhistoriske hovedtræk 6

Bevaringsværdige sammenhænge i byen 10

Dominerende træk 12

Skrænterne og åen 12, Havnen og fjorden 14, Koldinghus og omgivelser 15.

Bebyggelsesmønstre 16

Skolegade og Vesterbro 16, Middelalderbyen 17, Banegårdspladsen, Jernbanegade, Adelgade og Låsbygade 18, Ndr. Ringvej 19, Tøndervej 20, Sydlige indfaldsvej 21.

Udvalgte sammenhænge 22

Piledamsvej 22, Stejlbjerg 22, Domhuset og Toldkammeret 23, Ålykkekvarteret 23.

Byggeskik i byen 24

Bevaringsværdige bygninger i byen 26

Tøndervejkvarteret 26, Vesterbro 27, Den middelalderlige bykerne 27, Kvarteret ved Dalbygade og Domhusgade 28, Havne- og jernbaneområdet 29, Ålykkekvarteret 30, Kvarteret ved Ndr. Ringvej og Dyrehavegårdsvej 31, Kvarteret ved Læssøegade og Stejlbjerg 32, Kvarteret ved Skovhøj, Piledamsvej og Østerbrogade 33, Seest Bakke 34, Kvarteret ved Carl Plougs Vej 34, Kvarteret omkring Dyrehavevej og Gøhlmannsvej 35, Strandhuse 35, Stadionkvarteret 36, Kvarteret ved Broagervej og Christian d.4.'s Vej 36, Rebæk 36, Strandvejskvarteret 37, Kvarteret ved Brunebjerg 37.

Landbebyggelsen 38

Bevaringsværdige sammenhænge på landet 41

Sdr. Vilstrup 41, Bramdrup 42, Nr. Bjert 43, Ejstrup 44, Eltang 44, Vonsild 45, Binderup 45, Sdr. Bjert og Agtrup 46, Sdr. Stenderup 47, Strandhuse 48, Drejens 48, Agtrup Vig 49.

Byggeskik på landet 50

Bevaringsværdige bygninger på landet 52

Bramdrup, Eltang og Nr. Bjert sogne 53, Sdr. Vilstrup sogn 54, Harte sogn 55, Viuf sogn 56, Almind sogn 57, Seest og Vonsild sogne 58-59, Dalby sogn 60, Sdr. Stenderup sogn 61, Sdr. Bjert sogn 62.

Bevaringsplanlægning 64

Signaturforklaring 65

Kolding

Kommuneatlas

Bevaringsværdier i byer og bygninger 1991

Miljøministeriet
Planstyrelsen

i samarbejde med Kolding Kommune

Forord

Dette atlas over bevaringsværdier i Kolding Kommune er et led i den række af kommuneatlas, som Planstyrelsen har begyndte udgivelsen af i samarbejde med de pågældende kommuner.

Planstyrelsen indledte sit registreringsprojekt i 1987 med registreringen af tre kommuner i Storstrøms amt, Præstø, Suså og Fladså. Registreringen havde da endnu ikke fundet sin endelige form, og især lå det fortsat hen i det uvisse under hvilken form det indsamlede materiale skulle præsenteres for offentligheden. Med registreringen af Nakskov og Roskilde kommuner i 1988 indledtes offentliggørelsen af kommuneatlas, der nu må anses for at være den endelige form.

Perspektivet i arbejdet er først og fremmest at give borgere, planlæggere og politikere bedre muligheder for at vurdere, hvilke arkitektoniske og kulturhistoriske kvaliteter, man bør værne om, og samtidig fremhæve de sammenhænge, der fremover bør tages hensyn til, når kommunens udvikling planlægges.

Derudover er det ønskeligt, at materialet indgår i beslutningsgrundlaget for den kommunale planlægning, herunder det fremtidige kommune- og lokalplanarbejde samt for eventuelle byfornyelsesbeslutninger.

Arbejdet med Kolding Kommune blev indledt med kommunens gennemførelse af en forundersøgelse i efteråret 1990. Selve registreringen gik i gang i februar 1991 og afsluttedes i løbet af foråret. Udarbejdelsen af manuskriptet til nærværende atlas har fundet sted i forsommeren 1991.

Alle faser i arbejdet har været udført af AK 83 Konsulenter A/S ved Kell Elgstrøm. I Planstyrelsen har antikvar, cand. mag. Allan Tønnesen været ansvarlig for arbejdet. I Kolding kommune har arbejdet været fulgt af arkitekt m.a.a. Sten Krarup.

Under udarbejdelsen af kommuneatlasset har der været nedsat en følgegruppe, der til stadighed har fået forelagt resultaterne, efterhånden som de forelå og i øvrigt har medvirket med rådgivning undervejs. Følgegruppen bestod udover de nævnte af formanden for Plan- og Miljøudvalget Ib Hansen, teknisk direktør Hans-Jørgen Bøgesø, museumsdirektør Poul Dedenroth-Schou, stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou og repræsentanter for følgende foreninger: Kolding Turistforening Kurt Bierrings, Danmarks Naturfredningsforening Kurt Storegaard, samt Koldinghusgaderne Lars P.Henriksen, der alle takkes for deres medvirken.

Birgit Herslund
Direktør
Planstyrelsen

Per Bødker Andersen
Borgmester
Kolding Kommune

Indledning

Siden begyndelsen af dette århundrede har forståelsen af byer og bygninger som en vigtig del af vor kulturarv været i stadig vækst. De nærmest statiske forhold mange steder var i slutningen af 1800-tallet blevet afløst af voldsom aktivitet og udvikling inden for alle områder. Gamle bygninger og bystrukturer blev erstattet af nye, og ofte gik historiske og værdifulde bygninger med i købet.

Også inden for landbruget betød de nye driftsmetoder og organiseringen i andelsforetagender ændringer i strukturer og bygninger. Helt nye bygningstyper som sukkerfabrikker og mejerier kom til at sætte deres markante præg på landsbyerne og det åbne land, mens andre, traditionelle landbrugsbygninger forsvandt, fordi de var for små til de nye landbrugsmaskiner eller simpelthen overflødige. Generelt betød det, at bindingsværksbygningerne forsvandt, og at nybyggeri i grundmur rejste sig i stedet.

Den første bygningsfredningslov fra 1918 afbødede de værste følger af den fremstormende industrialisering og vækst. Stagnationsperioder som 1930'rne og besættelsestiden gjorde nye bevaringsinitiativer mindre påkrævede, og først i efterkrigstiden med dens nye aktiviteter inden for industrialisering og sanering samt omstrukturering af landbruget blev der pany sat skub i bevaringsbestræbelserne.

I mange år var kun de fredede bygninger beskyttet, mens de mange flere, mindre værdifulde, men bevaringsværdige bygninger var uden anden beskyttelse end den, man kunne håbe at motivere ved indsats i skrift og tale.

Fra 1960 gav Byggeloven mulighed for tinglysning af bevarende bestemmelser. Denne mulighed blev tydeliggjort i Kommuneplanloven 1977, og det lå hermed fast, at varetagelsen af hensynet til bevaringsværdige bygninger og bygningsmiljøer var et kommunalt anliggende. Mange kommuner har da også fulgt kommuneplanlovens bestemmelser op med vedtagelse af bevarende lokalplaner.

I samme periode opstod en lang række nye lokale bevaringsforeninger, og Det særlige Bygningssyn og Nationalmuseet indledte udgivelsen af "registranter", der hus for hus beskrev og vurderede områder, mest i historiske bykerner. Siden voksede interessen også for andre og hidtil oversete områder. Der blev iværksat undersøgelser af stationsbyerne, af industriarkitekturen og af jernbanebygningerne, altsammen i takt med at disse vidnesbyrd om den tidlige industrialisering efterhånden også truedes af udviklingen.

Det har aldrig været meningen med disse initiativer at sætte udviklingen i stå. Hensigten er at pege på, at en del af den eksisterende bygningsmasse repræsenterer væsentlige værdier i arkitektonisk, kulturhistorisk og miljømæssig henseende, som bør vises hensyn når der planlægges nyt. Dette synspunkt gælder også for Kolding Kommuneatlas.

Selve kortlægnings- og registreringsmetoden er opdelt i tre faser: forundersøgelsen (fase 1), feltarbejdet (fase 2) og atlasfremstillingen (fase 3).

Forundersøgelsen har den funktion bl.a. at inddrage så mange historiske kilder som muligt. Tidligere kortlagte forhold og registreringer indgår dermed i den prioritering, som er forundersøgelsens vigtigste opgave, og som danner grundlaget for fase 2, feltarbejdet.

I fase 2 foretages vurderingen af de konkrete forhold på stedet. Det sker med baggrund i den viden som forundersøgelsen har frembragt. Vurderingerne indføjes på to skemaer – et for de bevaringsværdige sammenhænge, bebyggelserne danner, og et for de enkelte bygninger.

På det første vurderes landskab, terræn og historiske forløb, der kan ses, samt iagttagelser af det arkitektoniske udtryk. På det andet skema indføres enkeltbygningernes bevaringsværdi ud fra følgende 5 kriterier: den arkitektoniske værdi, den kulturhistoriske værdi, den miljømæssige værdi, originaliteten og tilstanden.

Den resulterende bevaringsværdi, som angives i en skala fra 1 til 9 for hver bygning, er en afvejning ud fra de ovenstående kriterier, og den foretages på stedet. Desuden fotograferes bygningen.

De vigtigste konklusioner og data indtegnes derefter på sammenfattende kort og indtastes for bygningernes vedkommende på edb. Samtlige oplysninger deponeres i kommunen og er tilgængelige for den kommunale planlægning og den daglige sagsbehandling.

Fase 3 omhandler fremstillingen af et atlas over bevaringsværdier i byer og bygninger. Et kommuneatlas er en illustreret sammenfatning af forundersøgelsen og af kortlægnings- og registreringsarbejdet.

Bebyggelse og landskab

Landskabet i Kolding Kommune blev dannet i den såkaldte senglaciale periode. Det betegner afslutningen på den sidste istid, der fandt sted for omkring 15.000 år siden. Isen kom fra Sverige og Norge, og den standsede i sin fremrykning langs en grænse, som kaldes hovedopholdslinien. Denne linie strækker sig op gennem Jylland fra Kruså til Viborg, hvorfra den fortsætter syd om Limfjorden til Vesterhavet. Hovedopholdslinien er afgørende for forskellene mellem det vestjyske og det østjyske landskab. Øst for hovedopholdslinien findes således det unge morænelandskab, hvis reliefrige former blev skabt af de enorme kræfter, som de fremtrængende ismasser og smeltevandet frembragte. Vest for linien blev landskabet derimod formet af det materiale, der blev aflejret af vandstrømmene fra de afsmeltede ismasser. Dette landskab består af en række bakkeøer, hvorimellem der findes sandede flodsletter og store områder med flad hedeslette.

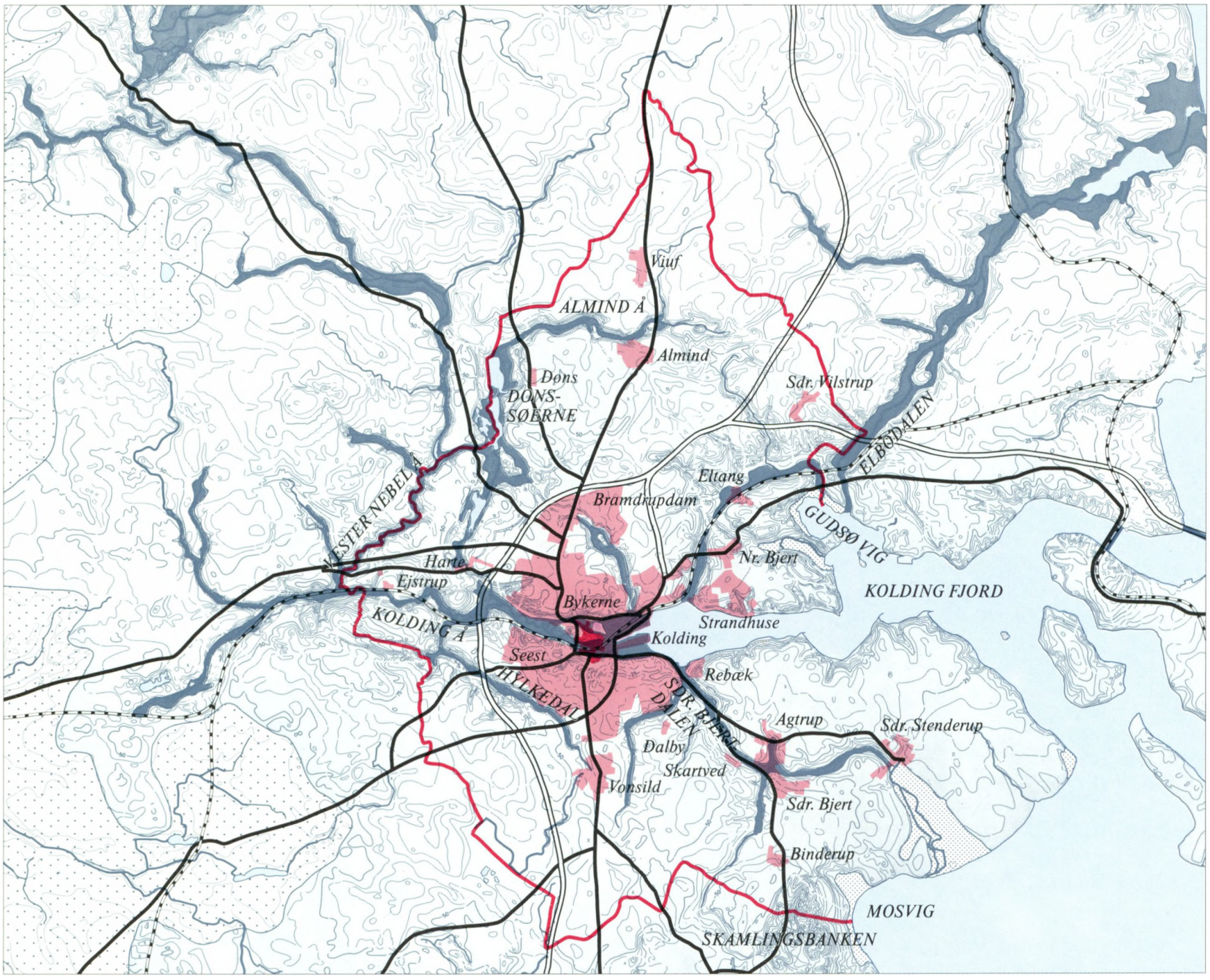

Geomorfologisk kort. 1:150.000.

- *Bykerne*
- *Byområde*
- *Vej*
- *Motorvej*
- *Jernbane*
- *Højdekurver, 5 m*
- *Kommunegrænse*
- *Morænelandskab*
- *Markant dal*
- *Marint forland*

Markante landskabstræk

Landskabet omkring Kolding vidner om isens skiftende udstrækning under tilbagetrækningen mod istidens afslutning. Isen bragte store mængder grus, sten og sand med sig, der ved afsmeltningen aflejredes som moræne. De såkaldte morænebakker er dannet, hvor isranden i længere tid var stationær, hvilket betød, at afsmeltningen kunne holde trit med isens fremrykning. De såkaldte ende- eller randmoræner er derimod dannet af det materiale, isen pressede foran sig. Det blev aflejret i ujævn og usorteret form, i modsætning til det materiale, der blev aflejret ved vand- eller vindtransport, som er jævnere aflejret, og sorteret efter kornstørrelse og -tyngde. Smeltevandsaflejringerne består således overvejende af et velsorteret, oftest lagdelt materiale.

Et eksempel på en markant randmoræne er Taulov-morænen. Den blev dannet ved et sent isfremstød gennem Lillebælt og Kolding Fjord, hvor en fremadskridende gletcher har skubbet den sandede morænemasse op foran sig. Gletcherens randområde er tydeligt markeret af bakkedragene ved Taulov, Eltang og videre over Harte og Påby ned om Seest, langs Hylkedal til Vonsild.

Istidslandskabets relief er rigt varieret og består af et kuperet terræn med dybe, nedskårne dale. De er enten dannet som tunneldale under isen eller som smeltevandsdale uden for isranden. Disse tunneldale fulgte isens retning, og har derfor især en øst-vestgående retning. Kolding Ådal udgør en af disse tunneldale, som også omfatter den inderste del af fjorden. Dalstrækket fra Gudsø Vig over Eltang til Kolding Fjord udgør en fortsættelse af en senglacial tunneldal, Elbodalen, som løber fra Rands Fjord til Gudsø Vig.

I et bredt bælte langs tunneldalens sider er der en mængde dybe kløfter. Disse kløfter blev dannet ved smeltevandsstrømme, der gravede sig ind i moræneplateauet. Kløfterne havde som regel et kraftigt fald, og de kom efterfølgende til at lede en masse grund- og regnvand med sig. Disse vandstrømme blev siden hyppigt udnyttet til mølledrift, som det for eksempel ses ved Seest Mølleå og Dalby Møllebæk, hvor der i århundreder har været vandmøller. Vandkraftværket ved Harte er et eksempel på den moderne udnyttelse af denne vandkraft.

Den nordligste del af kommunen ved Almind og Viuf består for en del af et lermuldet moræneplateau, som gennemskæres af Almind Ådal. Vest for de to landsbyer omkring ådalen er der dog et område, som nærmest har karakter af hedeslette. I kommunens nordøstligste del er landskabet præget af mange mindre huller og bakker. Landskabet er dannet, ved at isolerede og stillestående isflader, såkaldt dødis, har ligget over et stort område.

I den vestlige del af kommunen er landskabet ujævnt og meget bakket. Den smalle dybe dal med Vester Nebel Å afgrænser kommunen mod vest. Åen løber til Donssøerne, hvorfra åen føres til Harteværket, før den udmunder i Kolding Å ved Alpedal. Dalstrøget med søerne er formodentlig også en gammel tunneldal. I 1800-tallet forsøgte man at tørlægge søerne, men i dag tjener de som vandreservoir for vandkraftværket ved Harte.

På Stenderup Halvøen består landskabet af en småbølget moræneoverflade, som rummer en del skov. Fra Mosvig gennem halvøen skærer et bredt dalstrøg forbi landsbyerne Sdr. Stenderup, Agtrup, Sdr. Bjert og Skartved til Kolding Fjord. Den østlige del af dalen er formodentlig opstået som en tunneldal. Dalen afvandes af Solkær Å, som har tilløb af Binderup Mølleå. Åen munder ud i Mosvig, der sandsynligvis er hulet ud af en gletchertunge, der har skubbet materiale sammen til morænekuden ved Skamlingsbanken. Gudsø Vig er sandsynligvis dannet på samme måde af en gletchertunge.

Landskabet og byen

Koldings beliggenhed ved åens udmunding i fjorden og landskabets karakteristiske udformning har været afgørende for byens opståen og udvikling. Den ældste bydannelse, som i dag udgør bykernen, opstod i middelalderen på et relativt lavt terræn i bunden af den brede Kolding Ådal. Middelalderbyen var placeret på en række lerbanker, der hævede sig over de vandlidende områder midt i tunneldalen. Slotsbanken var den mest markante af lerknuderne, hvilket på et tidspunkt har gjort det naturligt at placere borgen her. Den tidligste byudvikling var koncentreret ved de lavtliggende arealer i ådalen nord for Kolding Å og syd for slotsbanken.

Idag, hvor byen har bredt sig op ad ådalens sider, afgrænses byen flere steder af markante dalstrøg. Den dybe, skovfyldte Marielundsdal gennemskærer således landskabet mellem Bramdrup og Kolding Ådal på det sted, hvor åen udmunder i fjorden. Denne dal blev dannet af de voldsomme regnskyl, som fulgte efter istiden. Dalstrøgene Hylkedal, Sdr. Bjertdalen, Alpedal og Apotekerengen, der fører til Nr. Bjert, udgør hver især en landskabelig afgrænsning af byen.

Landsbyernes placering i landskabet

Den rigeste landbrugsjord findes ofte i det bakkede moræneland. Dette landskab gennemskæres af en mængde dale med vandløb, som blev dannet under sidste istid. De mange vandløb og den gode jord var de vigtigste forudsætninger for landsbyernes opståen, og størstedelen af landsbyerne i Kolding Kommune ligger i forbindelse med en ådal. Landsbyerne ligger på dalskrænterne, med græsningsarealer i bunden og gårdenes marktilliggender placeret på de højereliggende morænepla-teauer. I mange af smeltevandsdalene vidner stednavnene endvidere ofte om en udnyttelse af vandløbene til mølledrift eller lignende.

Mange af de mest skarptskårne dalsider har ikke været rentable at opdyrke, og de er derfor ofte beplantet med skov. De fleste af kommunens større gårde har således haft et areal med skov. Dels har skoven givet både brændsel og byggemateriale til den enkelte gård, og dels har skovning kunnet opveje følgerne af eventuelle dårlige landbrugsår.

Flere mindre bebyggelser, som for eksempel Strandhuse og Drejens, ligger desuden i tilknytning til fjorden, idet også fiskeriet har været en forudsætning for bosætningen.

Udsigten over Eltang vig fra Houens Odde.

Søndersø ved Dons set fra broen, der krydser kanalen mellem Søndersø og Nørresø.

Byhistoriske hovedtræk

Det vides ikke med sikkerhed, hvornår Kolding er opstået. Byen omtales for første gang i Kong Valdemars Jordebog, der er fra omkring 1230. Arkæologiske undersøgelser har da også påvist, at der findes kulturlag i byen fra samme periode. Det første Koldinghus blev grundlagt i midten af 1200tallet. Omkring dette tidspunkt blev også Sct. Nicolai Kirke og Gråbrødre Kloster grundlagt. Disse tre institutioner udgjorde de væsentligste elementer i den middelalderlige bydannelse.

Middelalderbyen lå på en banke i ådalen mellem borgen og overgangsstedet ved åen. Den lille bydannelse har dog forholdsvis hurtigt fået etableret sig som en markant købstad på østkysten. Især beliggenheden tæt på grænsen til Slesvig og placeringen af det tilknyttede toldsted i byen fik stor betydning. Hertil kommer ikke mindst tilstedeværelsen af borgen Koldinghus, der betød, at byen fik en central politisk rolle i landsdelen. Borgen var i lange perioder et af kongefamiliens foretrukne opholdssteder, hvilket gav byens handel et godt eksistensgrundlag. Nærheden til toldstedet betød, at byen var centrum for et rigt handelsliv, og allerede i middelalderen dannede især eksporten af kvæg et solidt indkomstgrundlag for byens borgere.

På grund af byens udsatte beliggenhed blev Kolding kraftigt hærget af krige i 1600-tallet. Og med krigene fulgte en række andre ulykker, hvilket gjorde, at byen i midten af 1600-tallet var stærkt forarmet. Fra begyndelsen af 1800-tallet begyndte byen dog at komme på fode igen. Kolding fik omkring midten af århundredet anlagt en havn, som kort efter blev tilkoblet jernbanenettet. Byen blev efterhånden en betydelig handelsby, hvilket gav grundlag for flere større handelsforetagender, og fra midten af århundredet begyndte industrien at etablere sig i byen.

Med den øgede handel og industrialisering fulgte tillige en kraftig befolkningstilvækst, der betød, at byen i midten af 1800-tallet for første gang gik ud over de middelalderlige grænser. Efter at den tidligere slotshave var blevet bebygget, blev området vest for bykernen udbygget som et typisk brokvarter. I forlængelse af dette begyndte udbygningen af området mellem jernbanen og Tøndervej. Fra omkring 1890 blev indfaldsvejene syd for åen gradvist bebygget, og denne udvikling syd for åen fortsatte i århundredets første årtier. Først i 1930'rne begyndte for alvor udbygningen af nordskrænten.

Byens centrale placering i forhold til en række vigtige trafikforbindelser har siden bevirket en konstant udbygning af byen og dens kvarterer. Den efterfølgende udbygning foregik overalt i yderområderne i form af villakvarterer og enkelte karrébebyggelser. Fra 1960'erne er der også foregået en stadig udskiftning af den ældre bygningsmasse i bykernen.

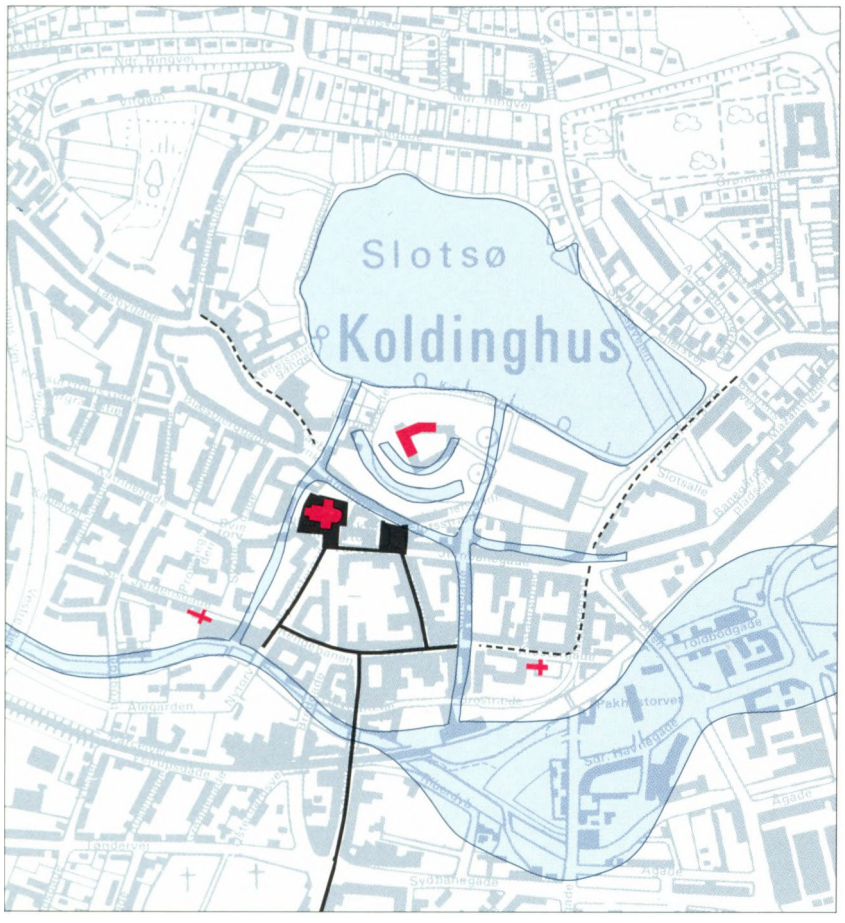

Det senmiddelalderlige gadenet.

Byen før 1500

Kolding Å dannede i middelalderen grænsen mellem Kongeriget Danmark i nord og hertugdømmet Slesvig mod syd. Et vadested førte over åen, og opførelsen af fæstningen Koldinghus skete således med henblik på at forsvare rigets sydlige grænse mod fjenders indtrængen. Borgen blev placeret på toppen af en ca. 22 meter høj lerbanke i ådalen. Kombinationen af vadestedet, borgen og muligheden for at anlægge en havn ved åens udløb i fjorden udgjorde i middelalderen det optimale grundlag for fremkomsten af et levedygtigt bysamfund.

Den første bydannelse opstod mellem borgen og åen. Omkring 1500 havde byen en symmetrisk udformet plan med overgangsstedet ved åen liggende i hovedaksen. Gadenettet bestod af Søndergade, der var indfaldsvejen fra syd, og Rendebanen og Helligkorsgade, der løber øst-vest. Vestergade og Østergade blev forbundet af Torvegade, som knyttede Akseltorv til sammenhængen. Byplanen havde form af en klokke, med Sønderbro og Søndergade som knebel. Øst for byen lå Gråbrødre Kloster, og vest for lå spedalskhedshospitalet Sct. Jørgens Gård.

Forløbet af middelalderbyens indfaldsveje er ikke kendt i detaljer. Kun vejen fra syd over Sønderbro gennem Sønderport har hele tiden ligget nogenlunde fast. Den nøjagtige vejføring ind i byen fra nordvest kendes ikke før 1500-tallet. Fra slutningen af 1500-tallet fungerede vejstrækningen Låsbygade og Adelgade som indfaldsvej fra vest. Før dette tidspunkt har dette forløb kollideret med jordværkerne om Koldinghus, så denne vejføring er sandsynligvis først aktuel, efter at jordværkerne blev sløjfet i midten af 1500-tallet, eller i hvert fald for en periode har været afbrudt. Fra øst gik vejen fra Snoghøj ind til bymidten, og indfaldsvejene mødtes på Akseltorv. Efter at slotshaven blev anlagt i slutningen af 1500-tallet, løb hovedlandevejen fra Fredericia og Snoghøj ned langs havens østside og til Kloster Port ad Munkegade. Munkegade indgik som en del af kongevejen mellem Kolding og Haderslev.

Byens tidligste historie

Bynavnet Kolding er afledt af "den kolde", hvilket sandsynligvis var betegnelsen for selve Kolding Fjord. En bydannelse på dette sted har haft gunstige udviklingsbetingelser. Placeringen ved fjorden gav en tæt forbindelse til havet, som var datidens vigtigste handelsvej. Samtidig betød byens beliggenhed ved overgangsstedet nær Kolding Å's udmunding i fjorden, at handlende over land fra både nord, syd og vest mødtes her. En tredie faktor af betydning for byens udvikling var anlæggelsen af rigsfæstningen Koldinghus lige nord for bykernen. Med placeringen i grænsebyen til hertugdømmet Slesvig fik borgen en til tider central rolle i Danmarkshistorien. Den faste stab af ansatte og de hyppige fornemme besøg på borgen gav rig mulighed for afsætning af varer for byens handlende, som også for en tid nød godt af den tryghed, den nærliggende fæstning gav den militært set åbne by. Livet på borgen trak desuden en del adelsfolk til, som byggede anselige gårde i byen. Fra midten af 1500-tallet og frem til slutningen af 1620'rne oplevede byen en generel opgangstid. I økonomisk henseende var det især studehandel over grænsen, som gav indtægterne. Hertil kom, at Koldinghus i denne periode var et af kongefamiliens foretrukne opholdssteder. Den militære betydning af befæstningen var dog reduceret, hvorfor den middelalderlige borgs forsvarsværker blev nedbrudt og slottet moderniseret til et renæssanceslot uden befæstning.

Under 30-årskrigen blev byen i 1627 besat af fjenden, og hermed indledtes byens langvarige nedgangstid. I årene efter hærgedes byen igen af krig og plyndring. Hertil kom også en række pestepidemier, hvoraf den største fandt sted i 1659. En anden væsentlig grund til byens økonomiske tilbagegang var en begyndende tilsanding af åmundingen i slutningen af 1600-tallet. Herefter kunne byen ikke besejles af større skibe, hvilket medførte, at godset måtte omlades ved Drejens og Strandhuse og fragtes på fladbundede pramme, der kunne besejle havnen. På grund af disse ulykker faldt befolkningstallet, som omkring reformationstiden havde været oppe på ca. 1.600, drastisk, og byen nåede først op på dette niveau igen næsten 150 år senere.

Perspektiv af Kolding 1586. Fra Braunius og Hogenberg: Civitatis orbis terrarum.

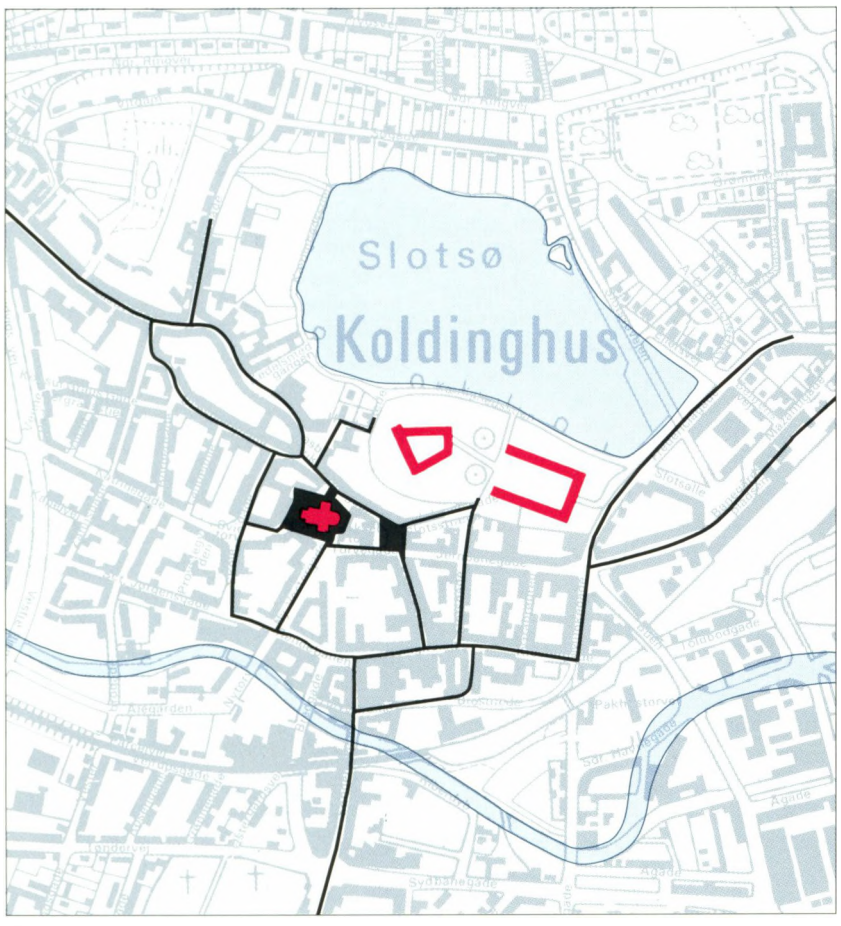

Gadenettet omkring 1760.

Byen omkring 1760

Bortset fra lidt forstadsbebyggelse ud langs Låsbygade og Nørregade samt syd for åen, har byens afgrænsning holdt sig siden senmiddelalderen. En af årsagerne hertil var, at tiden efter 1620'rne var præget af stagnation og nedgang, som holdt helt frem til omkring 1800. Nedgangsperioden var forårsaget af kejserkrigen og svenskekrigene, og situationen forværredes yderligere af en række pestepidemier samt endelig lukningen af byens havn på grund af åens tilsanding. På grund af den nære beliggenhed til rigets grænse blev byen hærget kraftigt af disse krige.

Fra 1600-tallet var Østergade byens hovedgade med flere adelsgårde, mens Låsbygade frem til midten af 1800-tallet var byens vigtigste handelsgade med flere store købmandsgårde. Akseltorv var byens torv med rådhus, og her blev der bl.a. holdt bymarkeder. Allerede i 1514 nævnes rådhuset med en beliggenhed, som nogenlunde svarer til det nuværende rådhus'.

Danmarks grænser mod syd. (Fra Eskild Bram: Sønderjylland).

Industrialismens byudvikling

Nedgangsperioden skulle vare helt frem til begyndelsen af 1800-tallet. Byen fik i 1843 anlagt en egentlig havn, og den blev afgørende for retableringen af byens handelsliv. Studehandlen kom efter nogen stilstand atter i gang, og en forøget kornproduktion gav et godt eksportgrundlag for flere af byens købmænd. Da den gamle toldgrænse syd for åen i 1851 blev ophævet, fik byen udvidet sit opland. I 1866 blev jernbanen ført til byen, og Kolding lå herefter som station på strækningen Fredericia-Vamdrup, hvorfra der var forbindelse videre til Hamburg. Fra 1875 blev togforbindelsen til den nye havn i Esbjerg etableret, og i årene efter blev ialt fire privatbaner koblet til nettet med Kolding som centrum. Den første banestrækning blev ført til Egtved i 1898, derefter kom Sydbanerne til Hejlsminde og Vamdrup i 1911, og Troldhedebanen blev som den sidste bane etableret i 1917.

Den moderne industri begyndte at slå igennem omkring midten af 1800-tallet. S.W. Bruuns Tobaksfabrik var dog blevet etableret allerede i 1830'rne, og den blev siden provinsens største tobaksfabrik. I 1868 blev Volkerts Klædefabrik etableret, og Kaalunds Sæbefabrik kom til i 1885. Og i 1888 startede både Andelssvineslagteriet, Andelsmejeriet samt Konstantin Hansen og Schrøders Maskinfabrik. Herudover var der Slotsmøllens Bryggerier i den gamle mølle fra 1570. Foruden industrien blev en del af byens nye tilflyttere tilknyttet handel og transport. I anden halvdel af 1800-tallet blev der tillige oprettet en del pengeinstitutter, som betjente byen og omegnen. Den begyndende industrialisering betød, at byen i 1855 havde nået et befolkningstal på knap 3.500 personer, hvilket var mere end en fordobling på 50 år. Allerede i 1880 var tallet fordoblet til omkring 7000, og det var atter fordoblet til 14.000 i 1911.

Den voksende bybefolkning nødvendiggjorde i sagens natur en voldsom stigning i byggeaktiviteten. I første omgang kunne udbygningen rummes inden for den gamle bykerne, men snart efter begyndte der at vokse en ny bebyggelse op vest for bykernen og syd for Kolding Å. Det stærkt forøgede bysamfund stillede nye krav til undervisnings- og socialvæsenet. Den gamle Latinskole, som Dronning Dorothea havde skænket byen i 1500-tallet, var ikke længere stor nok, og der kom derfor snart gang i et nyt skolebyggeri, både på offentligt og privat initiativ. I 1880 fik byen desuden et nyt by- og amtssygehus. Også etableringen af de offentlige værker, såsom gasværk, vandværk og elektricitetsværk blev gennemført inden århundredskiftet.

I 1930 blev de forstadslignende nabosogne indlemmet i byen, og antallet af skatteydere steg mærkbart. Byen kom derfor ikke til at lide så stærkt som andre byer under den økonomiske depressionsspериode i 1930'rne. I 1960'erne og 1970'erne nød Kolding godt af den økonomiske højkonjunktur, hvilket blandt andet medførte, at store dele af den ældste bykerne måtte vige pladsen for nye centerplaner.

Koldings beliggenhed gav den en gunstig placering i forhold til de nye overordnede trafiksystemer. De blev med årene stærkt udbygget, og med anlæggelsen af motorvejsringen uden om Kolding blev byen sat i direkte forbindelse med hele det europæiske motorvejsnet.

Jernbaneterrænet mellem banegården og havnen.

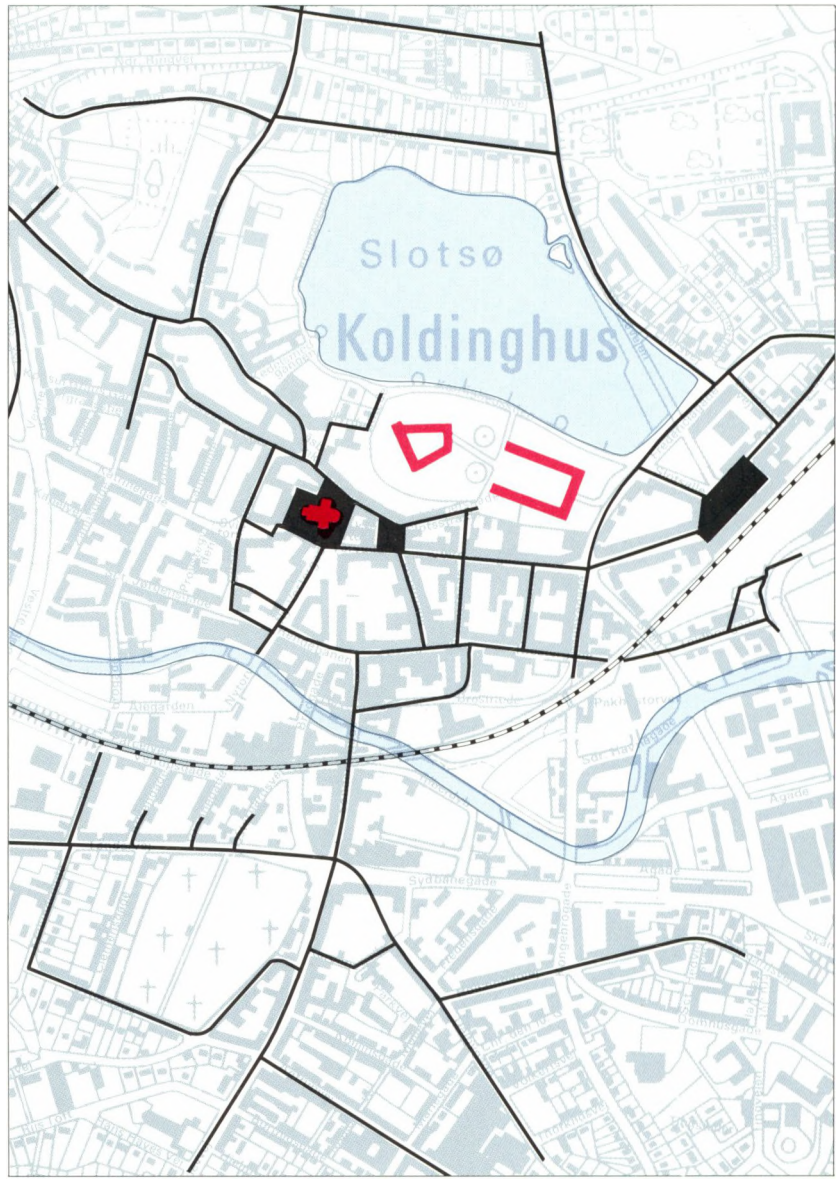

Gadenettet omkring 1890.

Byen omkring 1890

I løbet af sidste halvdel af 1800-tallet tog den industrielle udvikling i byen for alvor fart. Med etableringen af havnen i 1843, jernbanen i 1866 og sporforbindelsen mellem disse var grundlaget skabt for en blomstrende eksportvirksomhed. For at skabe direkte forbindelse mellem byen og banegården anlagdes Jernbanegade. Industrien voksede støt, hvilket trak mange tilflyttere til byen. I første omgang blev slottets urtehave mod øst udstykket. Arealet omfattede området mellem Munkegade, Klostergade og Slotsgade op til Koldinghus. I slutningen af 1800-tallet var hele den tidligere slotshave fuldt udbygget.

Den voksende befolkning betød imidlertid, at byens middelalderlige afgrænsning blev sprængt. Byens umiddelbart bedste udviklingsmuligheder lå mod vest. En brokvartersdannelse, svarende til brokvartererne i København, var i 1800-tallets slutning begyndt at skyde op mellem Blæsbjerggade og den nuværende Katrinegade. Konsul Grau opkøbte området i 1854 og bebyggede det løbende. Villagade, Vennegade, Konsul Graus Gade og Lergravsstien er stort set hans værk. Vest for byen blev Kolding Sygehus bygget. Jernbanens placering mod øst betød, at byens handelscenter efterhånden blev forrykket i samme retning. Her var plads til at bygge nye store forretningsejendomme i tidens historicistiske stilpræg. For at skaffe direkte adgang fra Østergade til jernbanen og det nye handelscenter ved Jernbanegade måtte Brandorffs købmandsgård i Østergade vige for et gadegennembrud mellem Akseltorv og Slotsgade.

Først efter 1850 begyndte en egentlig bydannelse at vokse frem syd for åen. I første omgang var det især langs indfaldsvejene, at der opstod en bebyggelse. Bebyggelsen langs Dalbygade og Agtrupvej fremstod som et blandet bolig- og industrikvarter. I sydbyen omkring Tøndervej opstod der i slutningen af 1800-tallet et typisk brokvarter bestående af små arbejderboliger. Endelig var der på samme tidspunkt ved at opstå en blandet villabebyggelse nord for Slotssøen.

Gadenettet omkring 1930. 1:25.000

Byen omkring 1930

I løbet af de først årtier efter århundredskiftet var der en voldsom byvækst, især i form af villakvarterer. Det var i første omgang skrænten syd for Kolding Å, der blev udbygget. Inde ved bykernen var kvartererne omkring indfaldsvejene efterhånden fuldt udbyggede. Den inderste bebyggelse omkring den gamle bykerne var nu tæt og bymæssig, og den bestod for størstedelens vedkommende af arbejderboliger i små, tætliggende karréer. Tættest på havnen var der tale om en blanding af beboelse og industri. Den ældre bebyggelse, som nåede op ad sydskrænten, var fortrinsvis villabebyggelse. Flere af villakvartererne blev udbygget nogenlunde samtidigt og fremstod som meget homogene bebyggelser. Piledamsvej, Skovhøj og Læssøegade var således entydige kvarterer, der med hver sit stilpræg afspejlede en hektisk periode i byens bebyggelseshistorie.

Nord for åen var udbygningen af byen stadig mest koncentreret omkring den gamle bykerne og brokvartererne. Dog var arealerne rundt om Slotssøen nu fuldt udbyggede, og Ålykkekvarteret længst mod vest var bebygget. Nord for Slotssøen var Ndr. Ringvejskvarteret ved at tage form. På den stejle nordskrænt var det først de øst-vestgående veje mellem Slotssøen og Dyrehavevej, der blev udbygget. Banegården, der blot halvtreds år før blev anset for at ligge afsides, var nu inddraget i selve bykernen, og nordøst for banen var der ved at opstå et nyt kvarter. I byens udkant, både mod nord og syd, findes der en del haveselskaber, som udviklede sig til villakvarterer.

På dette tidspunkt var privatbanernes spor, der snoede sig rundt om byen, et karakteristisk træk. De blev dog alle nedlagt igen mellem 1930 og 1970. Flere af de nuværende vejforløb blev anlagt på disse sporstrækninger. Det er for eksempel tilfældet med Ndr. Ringvej, der blev anlagt på Egtvedbanens spor allerede i 1930'rne, og Skamlingvejen, der i slutningen af 1960'erne blev anlagt på Sydbanernes spor. Det har været indlysende at anlægge veje her, da sporene fra de tidligere banestrækninger allerede var planerede, ligesom de fulgte landskabets kurver.

Den første skinnefri forbindelse fra den nordlige bydel til den sydlige bydel og havnen var Buen, som blev indviet i 1921. Denne forbindelse blev mulig ved åens regulering i årene 1916-18. Arealerne langs åbredden blev ved samme lejlighed inddæmmet, således at havneområdet i årene 1918-20 kunne udvides, ligesom havnen også fik en større dybde. Byens udbygning mod syd medførte imidlertid en øget trafik over åen, og skønt Sønderbro allerede var gjort bredere, var broens kapacitet ikke stor nok. I 1908, godt hundrede år efter at Sønderbro var blevet nybygget som en granitbro, blev den nuværende Kongebro bygget, og i slutningen af 1920'rne kom også Vesterbro og Østerbro til.

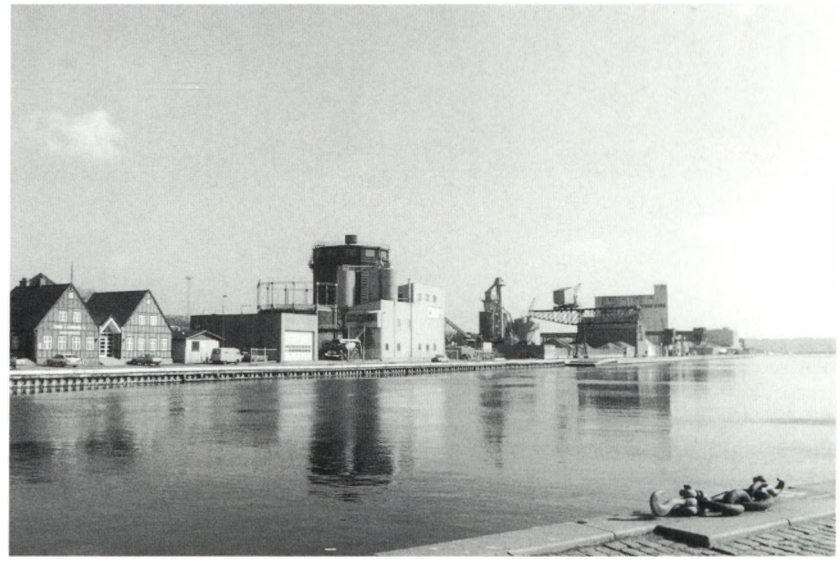

Kolding Havn med den store gasbeholder fra 1926.

Bevaringsværdige sammenhænge i byen

Koldings bystruktur er vidnesbyrd om den udvikling, som har fundet sted fra den ældst kendte gadeplan til den byplan, der fremstår i dag. Kvarter på kvarter er efterhånden blevet lagt uden om den ældste bykerne, således at byen i dag dækker et areal, der er mange gange større end det oprindelige. Tæt på den gamle bykerne manifesterede industrialismens udvikling sig først og fremmest i brokvartererne ved Vesterbro og Tøndervej. Disse brokvarterer fremstår som homogene bebyggelser, i modsætning til den samtidige, men langt mere sporadiske bebyggelse langs indfaldsvejene. Omkring bykernen og brokvartererne opstod en række områder, der er præget af en bebyggelse bestående af villaer med enkelte etageejendomme. Disse blandede områder har bredt sig som ringe fra byen og ud over landskabet.

Hertil kommer, at Kolding på grund af sin specielle beliggenhed er stærkt præget af en række markante landskabstræk, såsom fjorden, de stejle skrænter, åen og ådalen, der tydeligvis præger byens nutidige udformning. På samme måde domineres byen også af en række menneskeskabte landskabselementer, såsom erhvervshavnen ved åens udmunding og jernbanens forløb gennem byen.

Disse forskellige udviklingsperioder har aflejret sig i byens fysiske struktur. For eksempel kan middelalderens klokkeformede byplan stadig genfindes i det nuværende gadenet. Det gælder også den gamle Slotshave, der har forårsaget det retvinklede gadenet, der er typisk for østdelen af bykernen. I nyere tid har den øgede trafik imidlertid medført, at der er opstået nye behov for veje i og omkring den tætte bymidte. Det ses i de ældre og nyere gadegennembrud, der krydser de gamle karrémønstre og bryder med den ældre bystruktur.

Der findes således en række karakteristiske træk og sammenhænge, som i særlig grad er beskrivende for byen, og som påkalder sig bevaringsmæssig interesse. Disse sammenhænge kan karakteriseres som særlige dominerende træk, bebyggelsesmønstre eller udvalgte sammenhænge.

Koldinghus og Slotssøen.

Krydset ved Jernbanegade/Fredericiagade er et af de få steder i bykernen, hvorfra Slotsbanken kan ses.

Åens udmunding i fjorden.

Fra afslutningen af Låsbygade er der udsigt til nye bysammenhænge.

Dominerende træk

Åen og skrænterne. De terrænmæssige forhold, byen er underlagt. Side 12

Havnen og fjorden. Byens sammenhæng med fjorden og dens rekreative værdi. Side 14

Koldinghus og omgivelser. Bygningsværket som historisk reference og fikspunkt i byen. Side 15

Bebyggelsesmønstre

Skolegade og Vesterbrokvarteret. Byens første brokvarter og ældste skoler. Side 16

Middelalderbyen. Den ældste byplan og den nuværende bebyggelse. Side 17

Strækningen fra Banegårdspladsen til Låsbygade. Gadeforløbet med de tilhørende pladser. Side 18

Ndr. Ringvej. Den terrasserede bebyggelse på nordskrænten. Side 19

Tøndervej. Brokvartersbebyggelsen syd for jernbanen. Side 20

Den sydlige indfaldsvej. Forløbet af Haderslevvej og det gamle overgangssted over åen. Side 21

Udvalgte sammenhænge

Stejlbjerg. Det samlede anlæg og bebyggelsen på Stejlbjerg. Side 22

Piledamsvej. En homogen villabebyggelse. Side 22

Ålykkekvarteret. Villakvarteret og Ålykkeskolen, vest for Hans Ludvigsvej. Side 23

Domhuset og Toldkammeret. Bebyggelse og anlæg omkring de to institutioner. Side 23

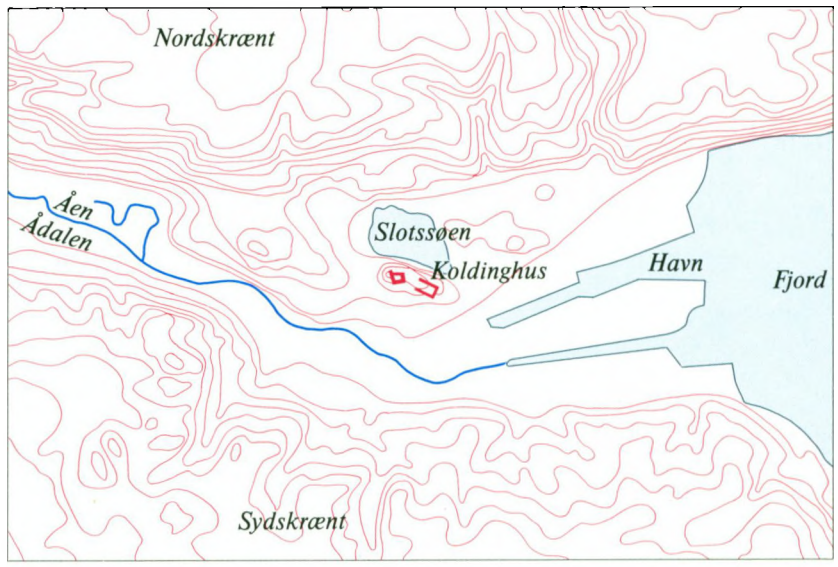

De dominerende træk i byen. Højdekurver, 5 m.

Bebyggelsesmønstre og udvalgte sammenhænge i byen.

Dominerende træk

Skrænterne og åen

Den store tunneldal, som Kolding Å løber gennem, udgør et markant topografisk træk i byen. Den ubebyggede dalbund strækker sig som en kile langt ind til de tæt bebyggede byområder og deler herved næsten byen i to halvdele. Udsigten fra de stejle dalsider mod byen domineres af byens vartegn Koldinghus, der hæver sig højt over den omgivende bebyggelse og udgør et tydeligt og centralt placeret fikspunkt. Også set i et historisk perspektiv har byens udvikling og struktur været under stærk påvirkning af det markante landskab. Det ses tydeligst i tiden efter århundredskiftet, hvor byen bredte sig hurtigere og mere omfattende mod syd end mod nord, hvilket først og fremmest skyldtes, at den sydlige skrænt var mindre stejl og nemmere at bygge på end den nordlige skrænt. Arealerne langs åen i bunden af dalen er temmelig sumpede og derved vanskelige at bebygge. Der er derfor opstået en grøn kile, som i dag udgør en væsentlig landskabelig og rekreativ berigelse for byen.

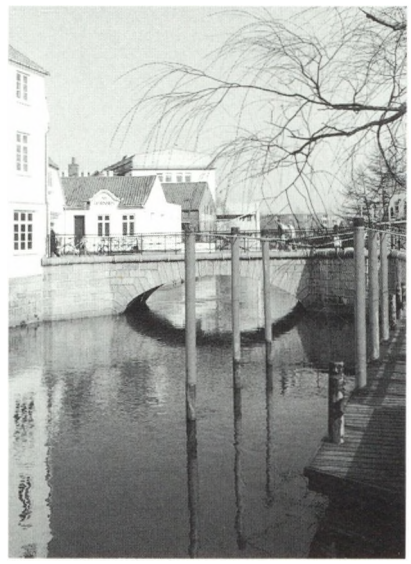

Kolding Å ved Sønderbro.

Kolding Å ved det gamle elværk.

Kolding Å og den ubebyggede ådal.

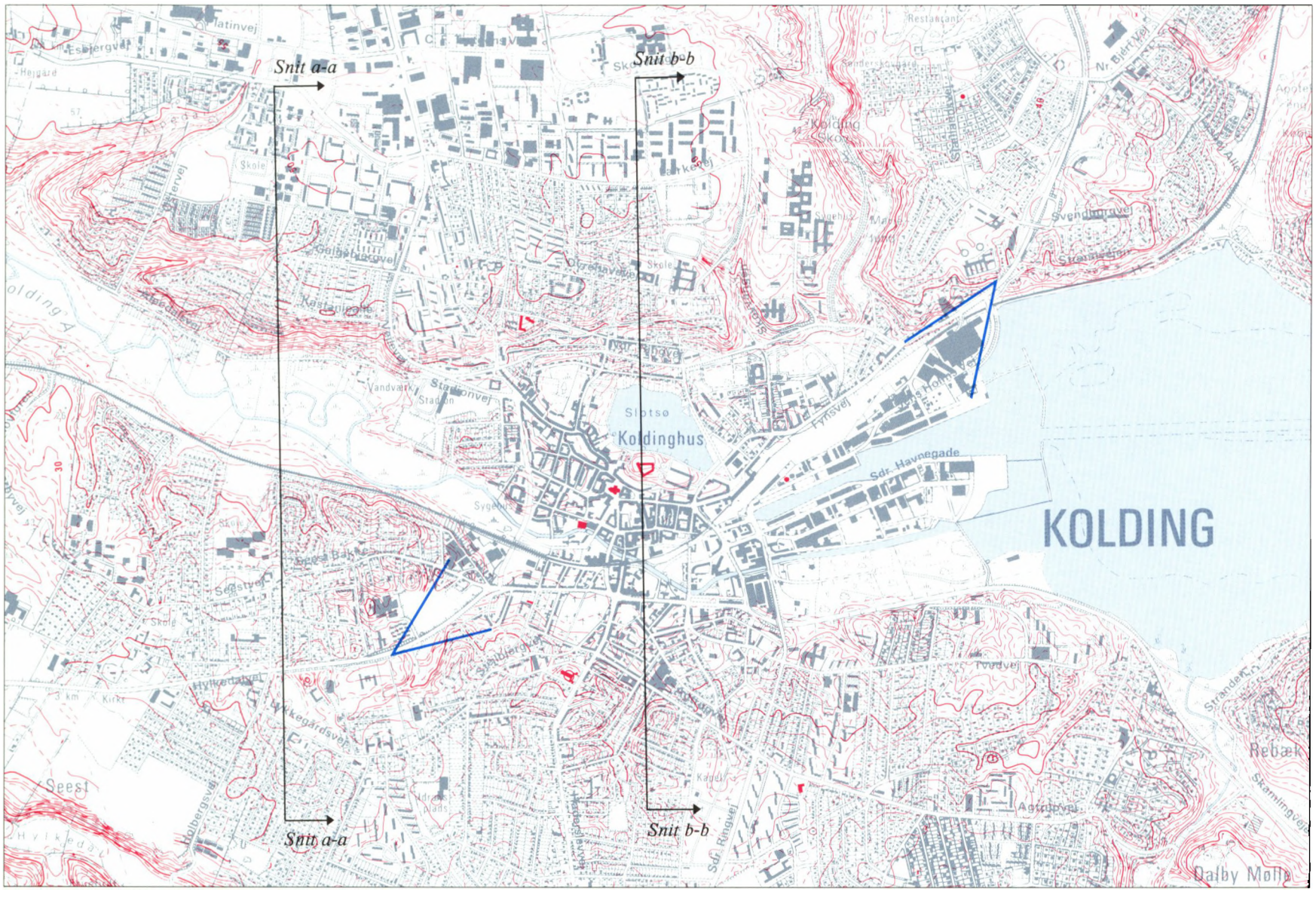

Terrænet i Kolding by. 1:25.000.

Skrænterne

Skrænterne langs dalen gennemskæres af flere større og mindre kløfter, hvorved der opstår en række naturlige grænser og overgange i bystrukturen. Den skovklædte Marielundsdal skærer sig som en dyb kløft ind i dalskrænten nordøst for byen og markerer en klar grænse mellem forskellige typer boligområder. Alpedalen, Hylkedalen og ådalen ved Dalby Mølle udgør mod vest og syd byområdets afgrænsning mod det åbne land, og øst for byen danner Sdr. Bjertdalen desuden den naturlige grænse til forstadsenklaven Rebæk. Indfaldsvejene til byen løber allesammen ned over de store skrænter og giver herved den ankommende et storslået kig ud over byen. Det gælder især synsoplevelsen fra Fynsvej og fra Tøndervej, der fra henholdsvis nordøst og sydvest løber skråt ned over skrænten med retning direkte ind mod bykernen.

På begge sider af bykernen er skrænterne forholdsvis jævnt bebygget. Fra skrænterne ses byens kirketårne, vandtårne, skorstene, siloer og andre høje bygningsværker, der rejser sig over den omgivende bebyggelse. Disse fikspunkter karakteriserer hver især forskellige dele af byen: Koldinghus og de gamle kirketårne markerer bymidten, de store silobeholdere definerer havneområdet, de nyere kirketårne, bl.a. Brændkjærkirken, viser de nyere boligområder, og vandtårnene udpeger de højeste og yderste punkter i byområdet.

Flere af disse fikspunkter spiller endvidere ofte en vigtig rolle i deres nære omgivelser: Sct. Michaels Kirke ligger som point de vue for enden af den gamle indfaldsvej, Seest Bakke. Gasbeholderen på havnen er et andet point de vue fra den nyere omfartsvej, Skovvangen, der slynger sig let gennem en skovklædt slugt i nordskrænten. Og Kristkirken ligger meget raffineret og overraskende placeret lige efter Haderslevvejs sving ned mod Sønderbro og byen. Byens ældste vandtårn ved Gøhlmannsvej er desværre i dag skjult af en række store, nye boligkomplekser, der helt omkranser tårnet, således at det kun er muligt at se den øverste top, som stikker op over de massive blokke.

Udsigten fra Seest Bakke mod Koldinghus.

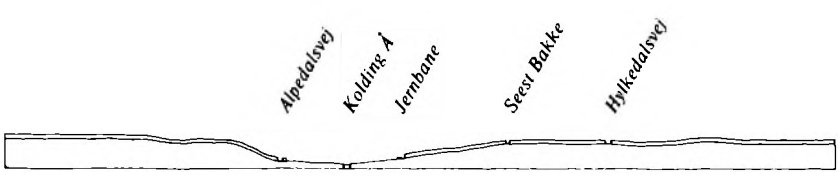

Principsnit a-a på tværs af Kolding Ådal vest for byen.

Kolding Å

Kolding Å dannede i middelalderen grænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne. Den eneste forbindelse over åen var et vadested, hvor senere Sønderbro blev bygget. Grænsen blev siden flyttet, og byens vækst afstedkom med tiden ændringer i åens løb. Omkring 1900 var trafikken til den nyanlagte Kolding Havn stærkt generet af havnerendens tilsanding, og det blev foreslået at løse problemet ved at forlægge åens udløb. Projektet blev realiseret 1916-1918 og var foranlediget af en udvidelse af jernbaneterrænet. Åen fik ved denne lejlighed sit nuværende leje, og Sdr. Havnegade blev anlagt i det gamle åløb.

Åens forløb gennem byområdet kan i princippet beskrives i tre dele: 1) Den vestlige del, hvor åen løber i den ubebyggede, grønne kile. 2) Den midterste del, hvor åen bliver omsluttet af bykernen. 3) Den østlige del, hvor åen løber i et forholdsvis åbent område ud til lystbådehavnen ved udmundingen i Kolding Fjord.

1) Ådalen skærer sig som en grøn, åben kile ind mod byen, og åen snor sig frit gennem dette naturområde. Den grønne kile strækker sig helt ind til Vestre Ringgade, der danner overgangen til de ældre bydele. På grænsen af bykernen præges dette forløb af Ålykkekvarteret, som ligger flot hævet på en banke i dalen, samt af Stadion, som ligger nedenfor. Helhedsindtrykket skæmmes her lidt af de kultiverede arealer mod den uplejede, vildtvoksende natur.

2) De gamle handelsstrøg i bykernen løber parallelt med åen, der her har karakter af at være byens bagside. Her ligger baghaver og forskellige baghuse og industribygninger, som imidlertid ikke forholder sig til åforløbet. Denne bagsidekarakter forstærkes af jernbanen, der krydser åen og følger den gennem bymidten. Selve banelegemet er hævet over det almindelige gadeniveau, og udgør herved såvel en visuel som en trafikal barriere i byen. Arealerne ved åen og banen har ikke tiltrukket boliger, men derimod større industrier og andre pladskrævende erhverv. Udformningen af disse bygninger og deres omgivelser har været præget af tilfældige, økonomiske behov og praktiske løsninger, hvilket har skabt et noget opløst og uskønt bybillede. I de senere år er industrivirksomhederne forsvundet fra bykernen, og de er blevet erstattet af parkeringspladser, som skæmmer bybilledet. Ved Sønderbro er det dog med anlæggelsen af en række små, åbne pladser og bådebroer søgt at skabe en bedre sammenhæng mellem byen og åen. Herved bliver åen en miljømæssig gevinst for byen i stedet for at fungere som en fysisk barriere.

3) Ved Østerbrogade, som markerer overgangen fra bymidten til havneområdet, fortsætter åen videre ud til lystbådehavnen. Den nordlige åbred er her kantet med bådebroer, joller og en lav bebyggelse, mens den sydlige bred består af et lavtliggende, ubebygget område med siv og småvækster. Efter Sorte Bro og lystbådehavnen glider det smalle åløb ud i fjordens store vandflade.

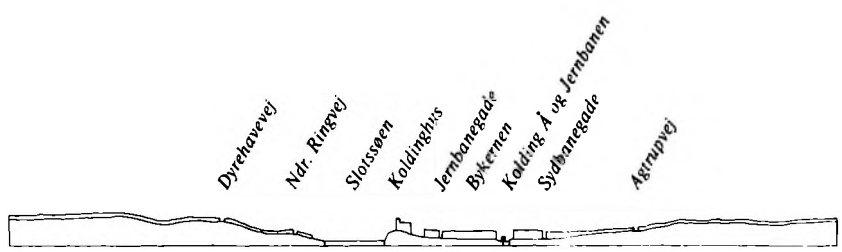

Principsnit b-b på tværs af Kolding Ådal gennem byen og Koldinghus.

Havnen og fjorden

Den inderste del af Kolding Fjord er dannet af den tunneldal, som Kolding Å følger gennem landskabet. Skrænterne langs ådalen gennemskæres af smeltevandskløfter, og langs fjorden er de skov- og græsklædte skråninger ligeledes furet af talrige, dybe kløfter.

Ved åmundingen var der i middelalderen gode muligheder for en naturlig havn til de små, fladbundede skibstyper. Den første havn i byen bestod af bolværk langs åen ved Sønderbro. Havnen har haft en livlig trafik gennem middelalderen og renæssancen. Fra slutningen af 1600-tallet gjorde en begyndende tilsanding af åens udmunding i fjorden denne sejlads umulig.

I 1843 blev der anlagt en ny havn med en vanddybde på 2,8 meter. Havnen er gentagne gange blevet uddybet og udvidet, og i 1910 blev den nuværende dybde på 7 meter nået. I 1918 blev åens udløb i fjorden reguleret, og med en række senere inddæmninger er der opnået yderligere plads til lager-, industri- og pakhuse. Kolding Havn var således i løbet af mellemkrigsårene vokset til den fjerdestørste i landet.

Kolding Eksportmarked kom til at betyde meget for havnens udvikling. Det var skabt af sønderjyden Jens Holm, som eksporterede levende kreaturer. I 1896 stod hans første kreaturstalde på havnen færdige, og der kom siden flere til. I 1913 opførte kommunen også en række gule træstalde til Eksportmarkedet. Nogle af staldene kan endnu ses på havnen, men en del blev nedtaget i 1983 og genanvendt ved den sydlige lystbådehavn.

Havnen dækker i dag et tragtformet areal mellem nord- og sydskrænten i bunden af fjorden. Erhvervshavnen virker som en prop, der er placeret for enden af åmundingen og blokerer for en direkte kontakt mellem bykernen og fjorden. Set fra skrænterne ved byen opleves mange af havnens store siloer som markante fikspunkter. Langs fjordens skrænter er der udsigt mod byen, hvor bybilledet dog domineres af højhusene ved Skamlingvejen.

Fjordens to bredder virker næsten symmetriske omkring en akse, der strækker sig fra slotsbanken og videre ud gennem midten af fjorden. Det gælder også de to dalstrøg på hver side af fjorden, henholdsvis Sdr. Bjertdalen mod syd og dalstrøget med Kobbelskov mod nord. Fra havnens midtermole er der overblik over hele fjorden med de to dalstrøg.

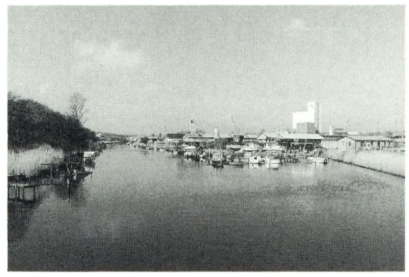

Kolding Å's udmunding i fjorden syd for havnen.

Kolding Fjord set fra nordkysten mod byen.

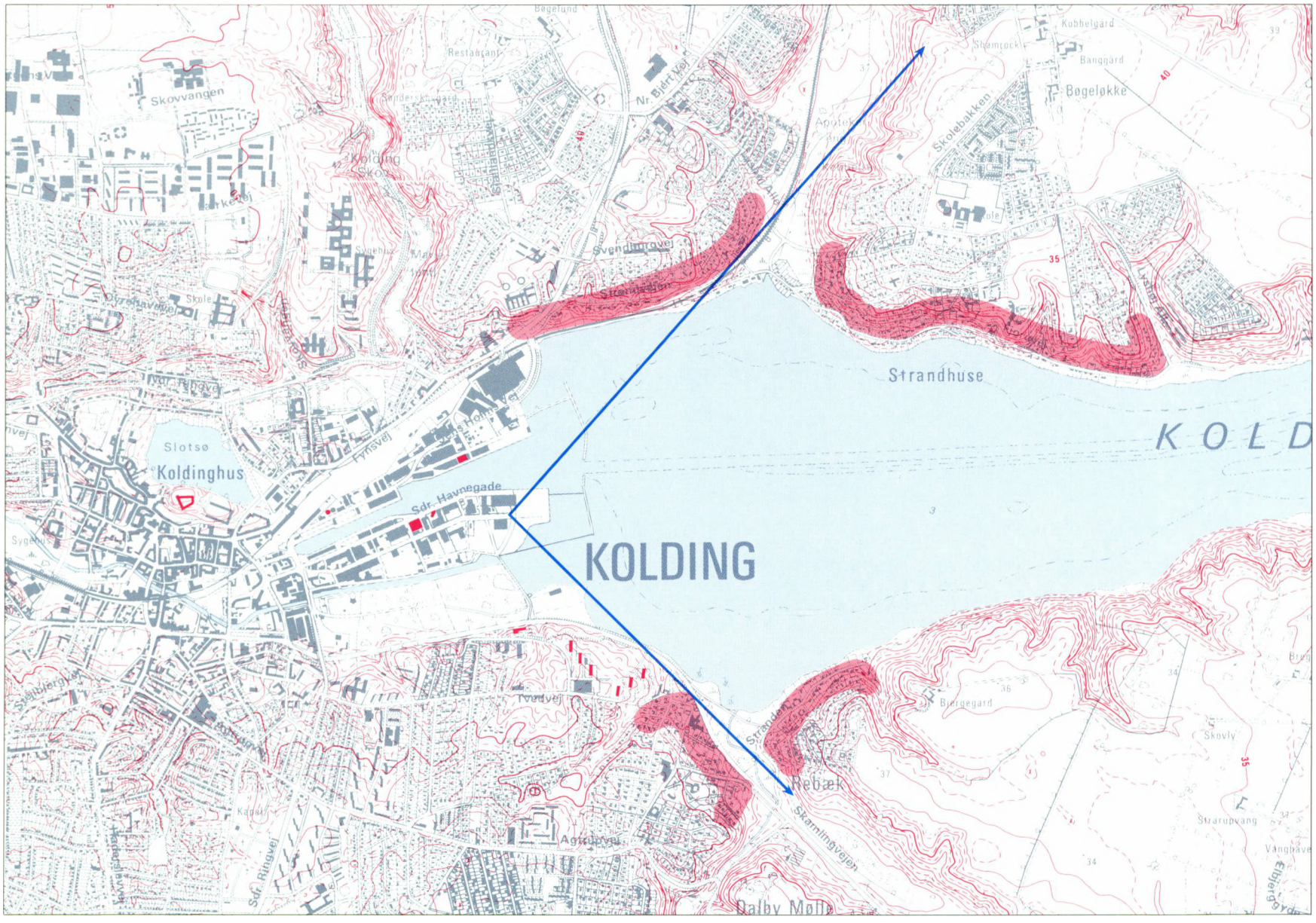

Terrænet omkring fjorden og havnen. 1:25.000.

Koldinghus og omgivelser

Kongeslottet Koldinghus består af et uregelmæssigt, firefløjet, lukket anlæg. Slottet ligger hævet over byen på en 22 meter høj, aflang lerbanke. Nord for denne banke ligger Slotssøen, og sydfor ligger den gamle bykerne. På slotsbankens østlige del ligger Staldgården, som udgør et regelmæssigt, trefløjet anlæg. Staldgården er af middelalderlig oprindelse, men i 1670'erne blev Staldgårdens bygninger næsten fornyet til det anlæg, som ses i dag. Det består af et grundmuret anlæg med en sandstensindfattet port i østfløjen, og et åbent gårdrum ud mod slottet, der står med Kæmpetårnet i gårdens midterakse. Mellem slottet og Staldgården var der tidligere en grav med vindebro, men i dag er graven kastet delvis til, og en dæmning på tværs danner passage.

Ifølge de ældste vidnesbyrd skulle Koldinghus være rejst omkring midten af 1200-tallet. Intet af det oprindelige anlæg er dog bevaret. Med en placering på grænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne har stedet haft en central position i Danmarkshistorien. Omkring 1600 bliver borgen i rigskansleren og historikeren Arild Huitfeldts Danmarks Riges Krønike karakteriseret " som en port og nøgle for riget." Borgen har da også været udsat for store omvæltninger i tidens løb, og den er flere gange blevet nedbrændt eller ødelagt.

Christian 3. ændrede i årene 1546-53 borgen fra et middelalderligt forsvarsanlæg til et renæssanceslot uden forsvarsfunktioner. Han opførte ved denne lejlighed syd- og østfløjen og forlængede nordfløjen, så slottet dannede et lukket, firefløjet anlæg. Christian 4. ombyggede siden de middelalderlige nord- og vestfløje, ligesom han stod for opførelsen af Kæmpetårnet og indrettede slotskirken.

Kongeslottet nedbrændte i 1808, mens marskal Bernadotte og spanske hjælpetropper var indkvarteret. Slottet henlå herefter i mange år i ruiner. Staten overtog slottet fra 1849, og i 1867 påbegyndtes en restaurering af ruinen. Siden da har der været foretaget en delvis genopførelse af slottets forskellige fløje. Arkitekterne Inger og Johannes Exner påbegyndte i 1975 en omfattende restaurering af slottet, som forventes afsluttet i 1992. Slottet har siden 1890 rummet et kulturhistorisk museum.

Koldinghus dominerer i mere end én forstand opfattelsen af den eksisterende by. Slottet fastholder således bevidstheden om Kolding som en by med rødder langt tilbage i historien. Slottet identificeres så at sige med selve byen, og det har derfor stor symbolværdi for byen og dens borgere. Herudover er slottet synligt fra en stor del af byens indfaldsveje, der løber ned over skråningerne mod ådalen med den gamle bykerne i bunden. Koldinghus fungerer således som et vigtigt fikspunkt, der fortæller alle tilrejsende om byens umiddelbare nærhed. Fra Haderslevvej ses Koldinghus lige midt i synsfeltet, ligesom den rejsendes ankomst til byen fra Tøndervej foregår med retning skråt ned mod slotsbanken og middelalderbyen. Det giver en storslået udsigt ind over hele bykernen, der ses med slotsbanken i baggrunden.

Nord for slotsbanken ligger Slotssøen, og det bevirker, at slottet er synligt langs næsten hele vejen omkring søen. Fra den gamle bykerne syd for slotsbanken er Koldinghus derimod kun synligt i få glimt. Slottet ses tydeligst fra Søndergade, men ellers trænger bebyggelsen sig tæt på slotsbanken og skjuler herved næsten slottet.

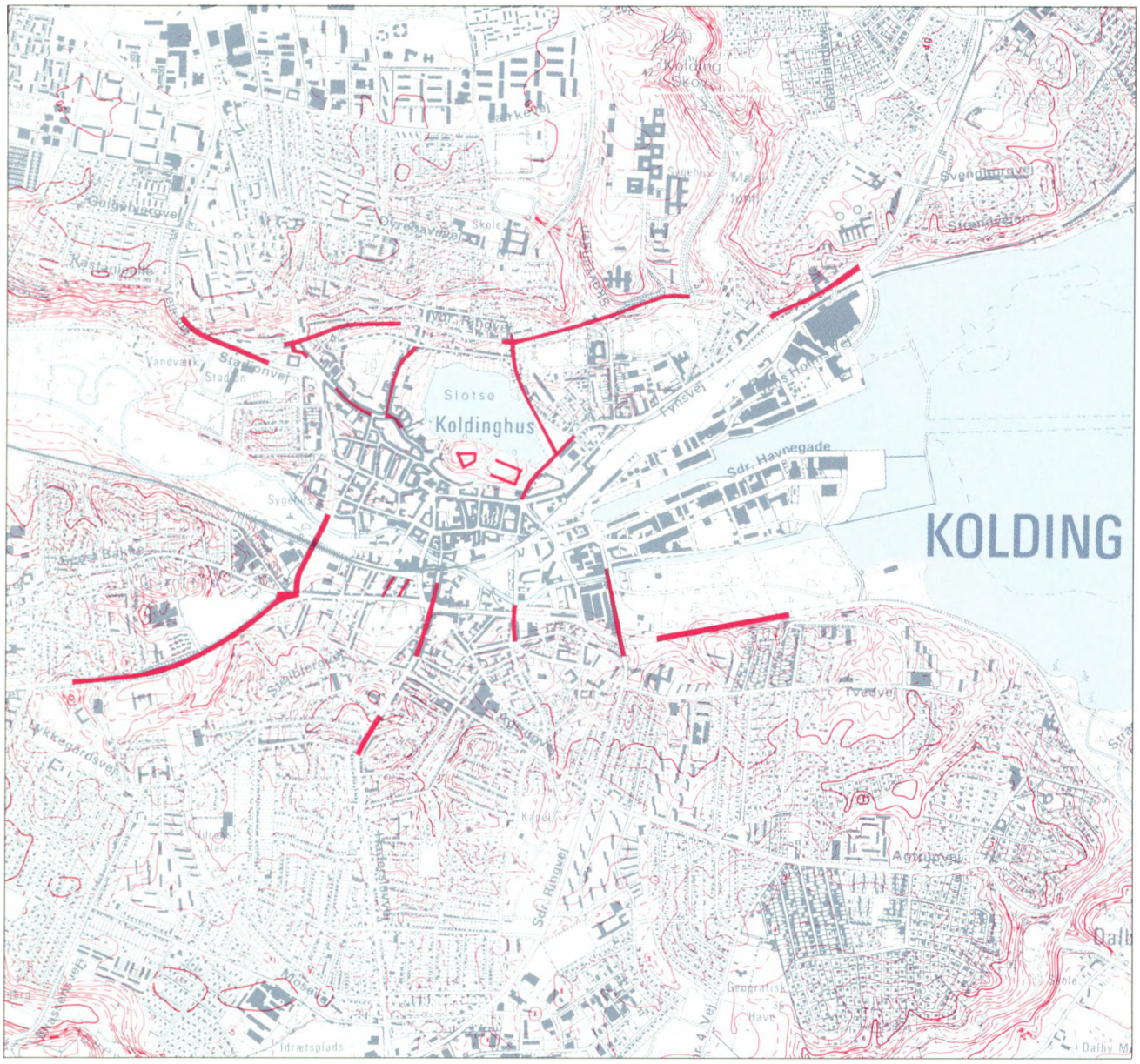

Gadestrækninger med udsigt mod Koldinghus. 1:25.000.

Kæmpetårnet på Koldinghus set fra Hyrdestræde.

Porten i Staldgården med Koldinghustårnet i aksen.

Bebyggelsesmønstre

Skolegade og Vesterbrokvarteret

Området afgrænset af Zahnsgade, Blæsbjerggade, Skolegade og Sct. Jørgens Gade udgør et typisk brokvarter. Det er den første større bydel uden for bymidten, og den blev i anlagt slutningen af forrige århundrede. Villagade, Konsul Graus Gade og Langelinie blev dog anlagt allerede i 1860'erne. Kvarterets bebyggelse består stort set af en sammenhængende randbebyggelse af små 1 1/2- og 2 1/2-etages ejendomme.

Området ligger på en højderyg neden for nordskrænten i lavningen mellem Vifdam og Ådalen. Områdets højeste punkt findes ved Konsul Graus Gade i vest, hvorfra terrænet falder jævnt til alle sider. Der ligger flere skoler i området. I området lå byens ældste skolehus, som sandsynligvis blev opført på kirkegården i 1566, og skænket til byen af Dronning Dorothea. Siden er der sket en total udskiftning af latinskolens oprindelige bygninger, men placeringen er den samme. Den nuværende skolebygning er fra 1845, men er ombygget i slutningen af 1930'rne. Fra 1880 husede bygningen Kolding Gymnasium, men efter at gymnasiet flyttede ud i 1975, har Social- og Sundhedsforvaltningen overtaget bygningerne. Det trefløjede anlæg ligger tæt op til Sct. Nicolai Kirke, med det store, kvadratiske gårdrum mod Skolegade.

Siden det første skolehus er der blevet placeret flere andre skoler i Skolegade og kvarteret vest herfor. På hjørnet af Skolegade og Blæsbjerggade ligger Borgerskolen, som er fra 1856-57. På dette tidspunkt lå gaderne endnu i byens udkant. I forlængelse heraf ligger den grå friskolebygning, som kom til i 1879; Sct. Nicolai Skole på hjørnet af Skolegade og Katrinegade blev opført i 1898. Det tidligere gymnastikhus til Sct. Nicolai Skole, nu Katrinegadesalen, ligger med gavlen mod Katrinegade, og længere oppe i Katrinegade ligger den tidligere Døtreskole, som nu huser Voksenundervisningscentret. Bygningen blev opført i 1891. Endelig er der Kolding Realskole i Vestergade, som har til huse i den tidligere Tekniske Skoles bygninger fra 1889.

Den nordlige del af Skolegade er præget af disse store skolebygninger. Syd for Katrinegade har bebyggelsen en anden karakter. Ved Katrinegadekrydset er der tilløb til en pladsdannelse, som dels er dannet af det kileformede rum, der er opstået mellem Latinskolen og det nye byggeri Midtgården, og dels af det byrum, Svietorv, der opstår mellem Sct. Nicolai Skole, Katrinegadesalen og bebyggelsen langs Katrinegades sydside. De eksisterende arkitektoniske kvaliteter kunne her forstærkes ved en mere sammenhængende plan for pladsen.

Området er i dag præget af de markante skolebygninger, og dets store arkitektoniske og miljømæssige kvalitet skyldes først og fremmest det homogene og uspolerede helhedspræg.

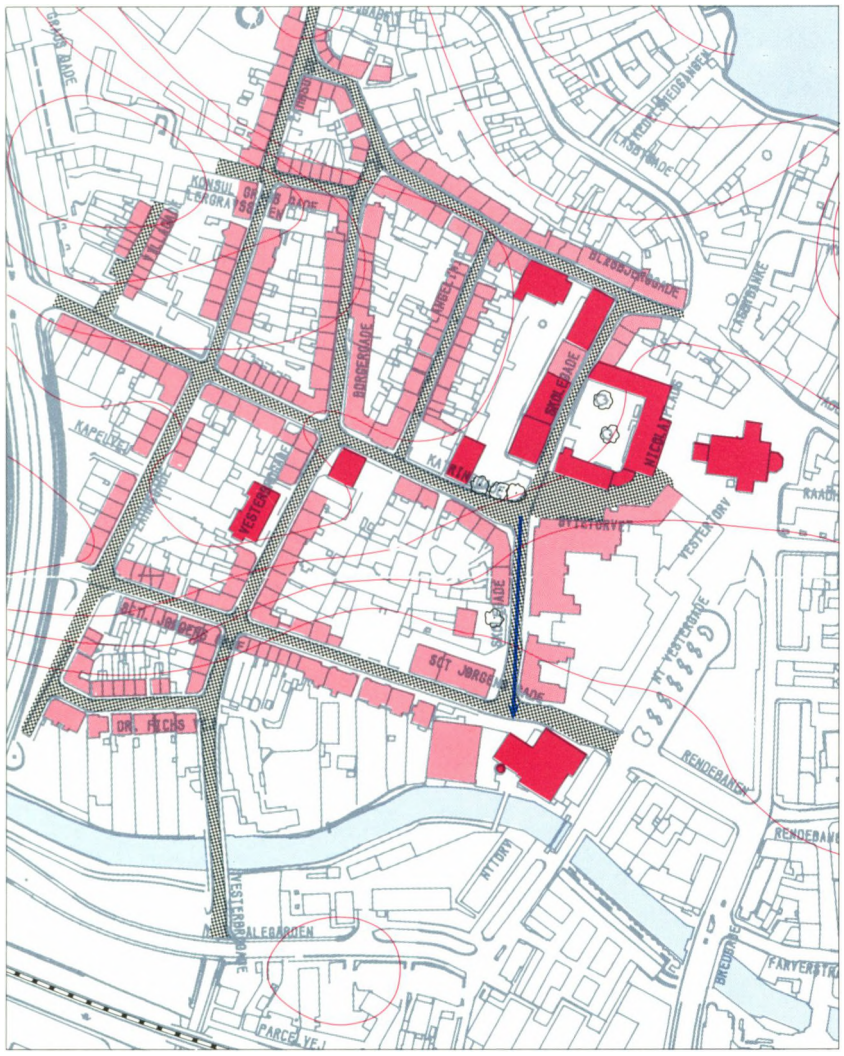

Skolegade og Vesterbro. 1:4000.

Katrinegade set ned mod Skolegade. Til venstre ses gavlen af "Katrinegadesalen", den tidligere gymnastiksal til Sct. Nicolai Skole.

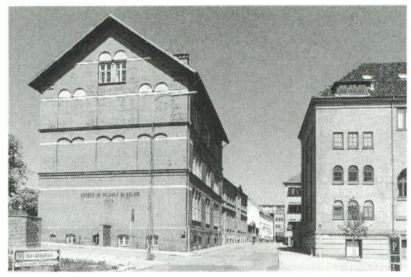

Skolegade set mod nord med Sct. Nicolai Skole fra 1898 i forgrunden.

Småhuse i Villagade.

Middelalderbyen

Kolding var i middelalderen en by af stor national betydning. Kongefamilien med følge tog ofte ophold på Koldinghus, og de hyppige besøg samt de mange adelsfolk, som kongeslottet trak til, skabte en god indtægtskilde for byen. En anden betydelig indtægtskilde var studeeksporten. Kolding var ét af de kun to steder i Jylland, hvorfra stude legalt kunne føres over grænsen. Dette medførte naturligvis, at der også opstod en vis koncentration af handlende.

Det middelalderlige byområde ligger mellem slotsbanken i nord og Kolding Å i syd. Fra områdets højeste punkt ved Sct. Nicolai Kirke, der ligger ca. 8 meter over havoverfladen, falder terrænet jævnt mod syd. Byområdet strakte sig i middelalderen fra Slotsgade/Klostergade i øst, hvor Gråbrødre Kloster lå, indtil det i forbindelse med reformationen blev nedlagt i 1530, til Skolegade i vest, hvor spedalskhedshospitalet Sct. Jørgensgård lå, lidt uden for byens afgrænsning, indtil det blev nedlagt i 1543.

De vigtigste gader i middelalderbyen var nuværende Torvegade, Østergade, Vestergade, Rendebanen, Helligkorsgade, Søndergade og Brostræde. Disse gader har i dag stort set det samme forløb som oprindeligt. Gadeplanen i den gamle bydel er dog blevet ændret ved forskellige vejgennemføringer. I den sydvestlige del af middelalderbyen er der i nyere tid foretaget nogle store omdisponeringer. Bredgades gennembrud i Vestergade/Østergade-karréen i 1943 lagde grunden for en række store totalsaneringer. Kvarteret omkring Sct. Nicolai Kirke er endnu præget af disse rydninger og kan i dag virke noget usammenhængende.

Det er kendetegnende for byens ældste pladsdannelser, at her ligger også byens mest betydningsfulde officielle bygninger. Rådhuset ligger på Akseltorvs vestside, og Sct. Nicolai Kirke ligger midt på Nicolaiplads. De nyere byrum er oftest opstået i forbindelse med byfornyelse, gadegennembrud eller anden byomdannelse. Her tænkes f.eks. på Låsbybanke, Lilletorv og AL-Passagen, men der findes ikke på samme måde markante bygningsværker i tilknytning til disse nye byrum.

Størstedelen af middelalderbyens bebyggelse består af en randbebyggelse på 2-3 etager, der over butikshøjde i mange tilfælde fremstår med prægtigt udsmykkede facader. De mange bygninger fra slutningen af 1800-tallet afspejler den betydning, industrialismen fik for byens udvikling. Periodens nybyggeri afstedkom en omfattende fornyelse af hele bygningsmassen i den gamle bykerne, hvilket betød, at der er i dag kun er bevaret ganske lidt fra tiden før midten af 1800-tallet.

I bydelens udkant ligger der en række markante bygningsværker. Der er først og fremmest tale om Koldinghus med Staldgården; Sct. Nicolai Kirke; Social- og sundhedsforvaltningen, den tidligere Latinskole; Rådhuset; Hotel Kolding; Skatteforvaltningen, tidligere Nationalbanken og Biblioteket. Lidt sydligere domineres gadebilledet af en række nyere bygninger, f.eks. Føtex med både butiks- og parkeringshus, JTAS-bygningen, Klostergården og Brostræde 3-5, de tidligere FDB-fabrikker. Disse bygninger afviger både i størrelse og udtryk fra bykernens øvrige bygninger, samtidig med, at de med deres bymæssige placering udgør en uharmonisk afslutning af middelalderbyen ud mod Kolding Å.

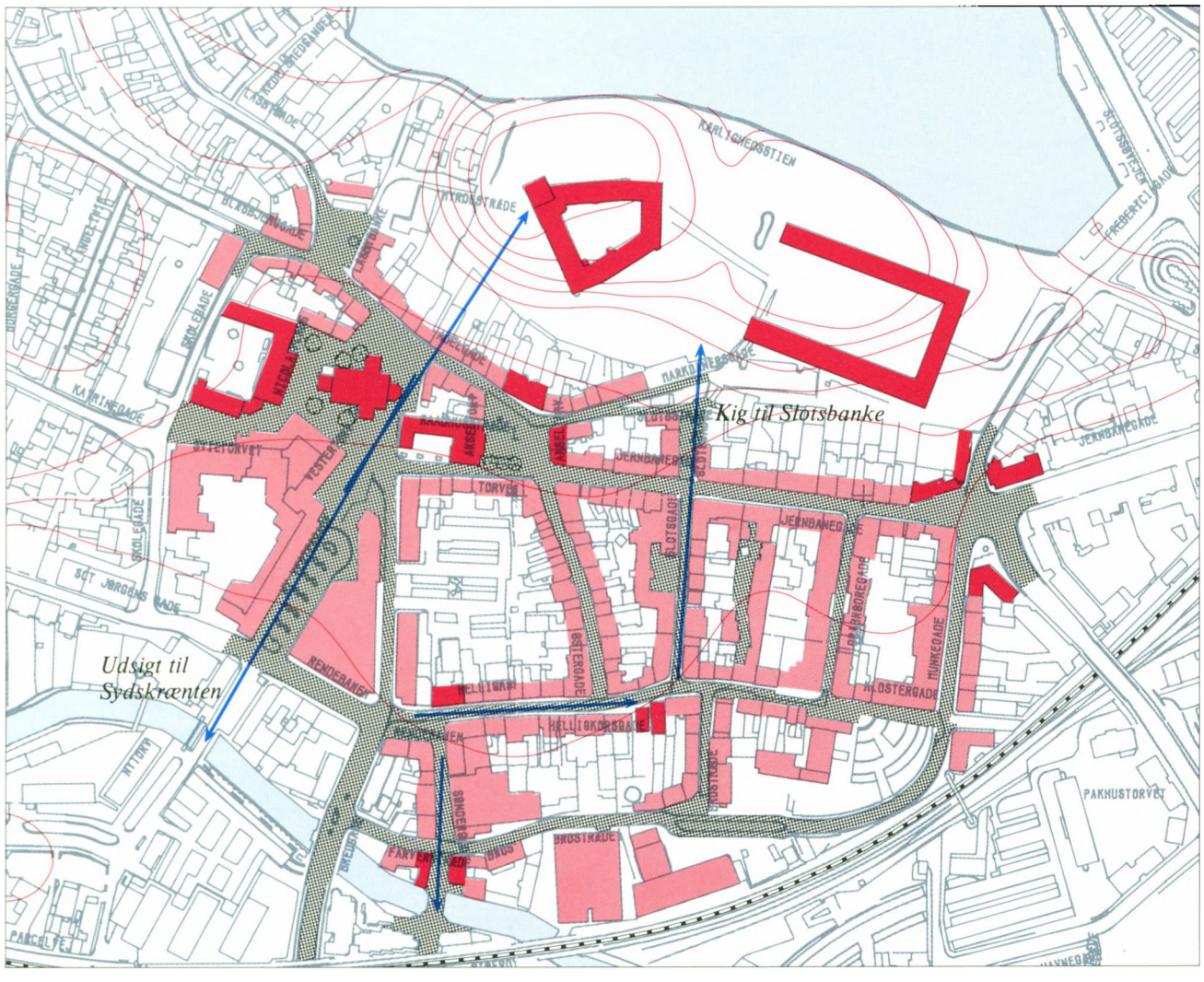

Den middelalderlige bykerne. 1:4000.

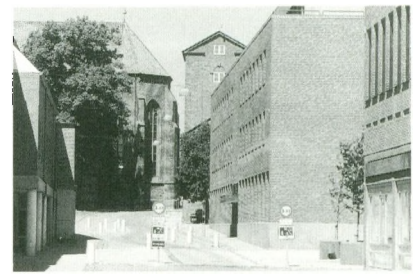

Sct. Nicolai Kirke og Rådhuset set fra Bredgade mellem de nye karréer.

Akseltorv med Rådhuset.

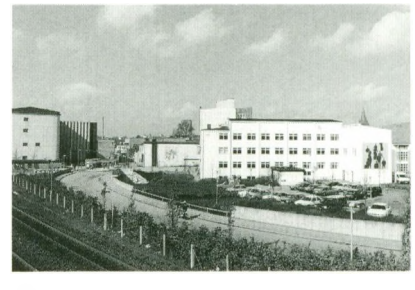

Det sydøstlige hjørne af bykernen med Klostergården.

Fra Banegården til Låsbygade

For foden af den nordlige skrænt udgør en række gader et samlet forløb, der går fra banegården til Låsbygades afslutning. Gadestrækningen drejer neden om den lerbanke i ådalen, som Koldinghus er placeret på. Terrænet stiger svagt fra øst mod vest. Strækningen er delt i to helt forskellige forløb, der hver især er karakteristiske for det tidspunkt, de er anlagt. Jernbanegade er med sin større bredde og det helt retlinede forløb, som fortsætter tværs gennem en gammel karré, et klart udtryk for den nye tidsepoke, som jernbanens indtog i byen repræsenterede. I modsætning hertil ligger Låsbygade med sit snævre og snoede forløb. De to gadeforløb kobles sammen af Adelgade, der i øvrigt også forbinder tre af byens pladser, Akseltorv, Nicolaiplads og Låsbybanke.

Banegårdspladsen og Jernbanegade

Kolding Banegård blev indviet i 1866, og banegården lå på indvielsestidspunktet forholdsvis langt fra selve bykernen. I dag er der fra banegården mod nordvest åben udsigt over Slotssøen til nordskrænten overfor. Banegårdspladsen indrammes af stationsbygningen, Slotsmøllens bygninger og Saxildhus, der fint markerer overgangen fra Banegårdspladsen til Jernbanegade. Banegårdspladsen mangler i nogen grad rumlig kvalitet, hvilket især skyldes, at Slotsmøllens bygningskompleks vender ryggen mod pladsen.

Jernbanegade er opdelt i en bred del, som strækker sig fra Banegårdspladsen til Buen, og en smal del, der fortsætter fra Buen til Akseltorv. Krydset mellem Fredericiagade, Buen, Jernbanegade og Munkegade fungerer som et stjerneformet trafikknudepunkt, hvor stjerneformen understreges af en række store bygninger på alle fem hjørner.

Den smalle del af Jernbanegade blev anlagt i 1850'erne. Det skete efter salget af slottets urtehave. I 1876 skabte et gadegennembrud gennem Slotsgade/Østergade-karréen direkte forbindelse til Akseltorv. Først hen i 1880'erne begyndte udbygningen af den brede del af Jernbanegade. Bygningsmæssigt er denne langt mere uensartet end den smalle del, ligesom den er præget af en større udskiftning af bygningsmassen.

Akseltorv og Nicolaiplads

Akseltorv har eksisteret siden middelalderen, og det er her, byens rådhus ligger, som det i øvrigt har gjort siden 1500-tallet. Det nuværende rådhus er bygget i 1873-75 og ombygget i 1924-25. På torvet ligger en del andre markante bygninger, Hotel Kolding, bankbygningen Akseltorv 6 og Borchs Gård fra 1595. Fra Akseltorvs nordvestlige hjørne er der via Markdanersgade et kig til Staldgården på slotsbanken. I det nordøstlige hjørne fører Adelgade fra torvet videre til Nicolaiplads med Sct. Nicolai Kirke. De skæve åbninger fra Markdanersgade og Adelgade giver en fin adgang til Akseltorv, samt et godt overblik over pladsen.

Kirketorvet var indtil 1825 byens kirkegård. Sct. Nicolai Kirke ligger midt på pladsen. Pladsen er en smule forvredet i forhold til kirkens øst/vestlige orientering. Det nye byggeri, Midtgården, har derimod retning skråt ind på kirken. Herved skabes mange skæve hjørner og uklart definerede rum, der gør det vanskeligt at opfatte både pladsen og kirken i sin helhed. Foruden Midtgården er opført et andet forretningsbyggeri syd for kirken. Fra pladsen er der mellem de to nye bygninger udsigt til kvartererne syd for ådalen. Nordfor indrammer Adelgades bygninger pladsen.

Adelgade og Låsbygade

Adelgade og Låsbygade forbindes af Låsbybanke, der opstod ved en række nedrivninger i 1930'rne. Fra pladsen er der via Hyrdestræde adgang til slotsbanken og Slotssøen.

Fra 1500-tallet har Låsbygade fungeret som byens indfaldsvej fra vest. Indtil midten af 1870'erne var Låsbygade tillige den vigtigste handelsgade, men med banegårdens placering øst for byen, rykkede handelscentret mod øst til Jernbanegade og Østergade. Mellem Låsbybanke og Hospitalsgade er Låsbygade meget smal og kroget. Lige før Hospitalsgade udvides gadebredden og der sker en jævn terrænstigning. Herfra tegner profilen af Koldinghus sig over hustagene. Enkelte bygninger markerer sig i den ellers meget homogene randbebyggelse. Især Svaneapoteket, Restaurant Casino og arkitekt Ernst Petersens trappetårn på hjørnet ved Låsbybanke fungerer som et par tydelige fikspunkter. Og på den tidligere markedsplads for enden af Låsbygade ligger Låsbyhøj som en flot afslutning på dette gadeforløb.

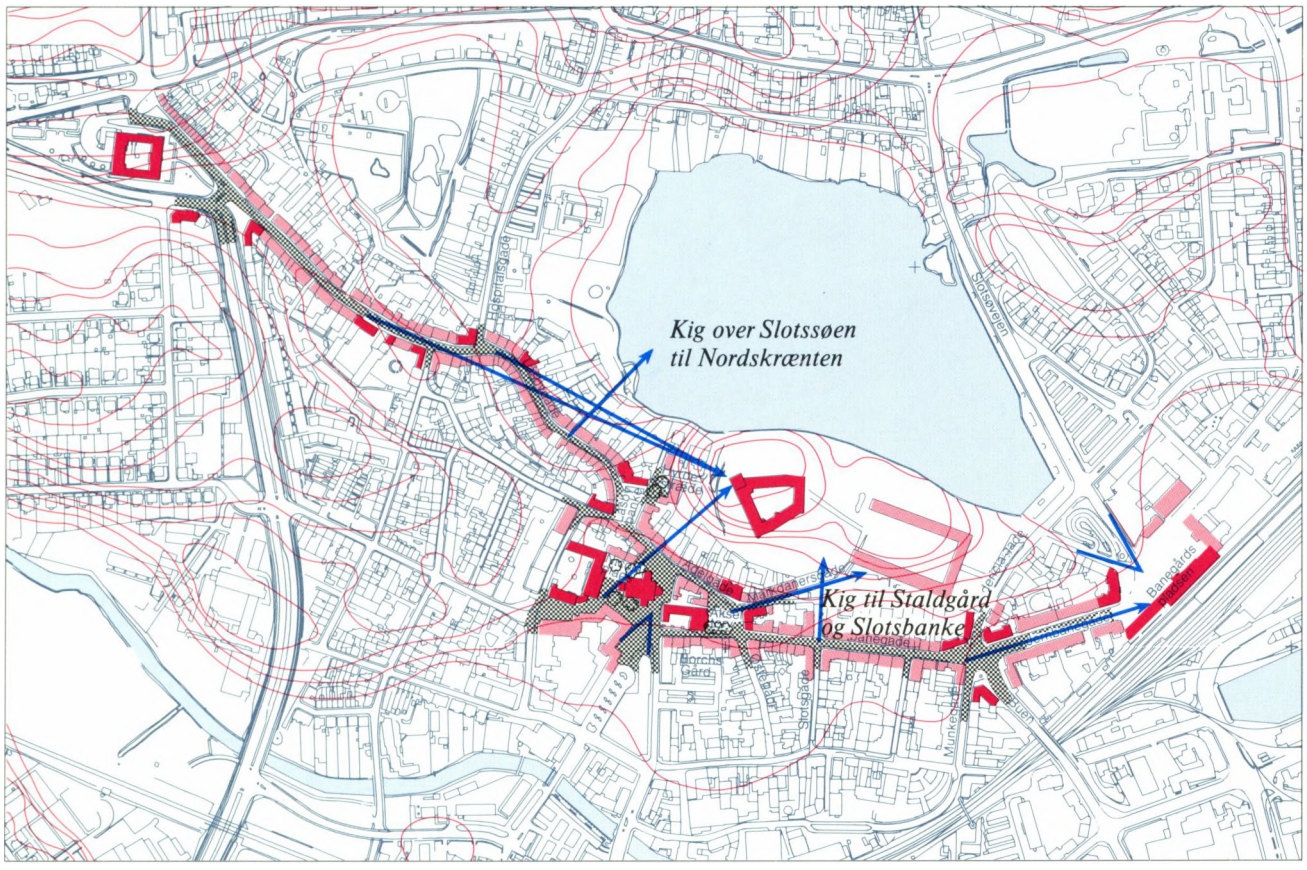

Låsbygade, Adelgade, Jernbanegade og Banegårdspladsen. 1:8000.

Den slyngede Låsbygade med Koldinghustårnet som point de vue.

Jernbanegade med stationen som point de vue.

Ndr. Ringvej

Nord for byen ligger Ndr. Ringvej og danner en terrasse i den stejle skrænt. Vejen løber i tracéet fra den nedlagte Egtvedbane og følger derfor terrænets kurver. I vejens vestlige ende ligger stadigvæk den tidligere Nordbanegård. Ndr. Ringvej blev anlagt i 1930'rne for at aflaste gaderne i centrum, hvor al trafik gennem byen hidtil havde mødtes på Akseltorv. I løbet af 1930'rne og i begyndelsen af 40'rne blev der langs ringvejen opført en del etageejendomme i serier på to eller flere.

Bebyggelsen på skrænten omkring ringvejen danner flere terrasser. Langs en svag krumning i selve ringvejen ligger der en række ensartede etagehuse, og langs de parallelle veje på begge sider af ringvejen ligger der en tilsvarende bebyggelse. Hele den terrasserede skrænt folder sig smukt ud over den gamle, tætte bykerne, og der er en storslået udsigt over byen herfra. Langs ringvejens videre krumning glider byen forbi som et kæmpepanorama med Låsbyhøj i den ene side og Koldinghus i den anden. Ved Gøhlmannsvej og ved Koldingbjerg ligger der to huse på tværs af skrænten. De bryder således det øvrige bebyggelsesmønster og fungerer som en indramning af det markante vejforløb. På toppen af den terrasserede skrænt ligger Kikkenborggården, som med sin højtliggende placering og kompakte form forrykker terrassebebyggelsens harmoniske balance.

Ndr. Ringvejs forløb over skrænten er fint markeret af lave hække, der følger vejen i begge sider. På strækningen nede ved Byparken er skrænten ikke så stejl og bebyggelsen mere blandet. Den lave hæk langs parken og etagehusene ved Gramrolighed markerer tydeligt sammenhængen med den øvre del af Ndr. Ringvej.

De ensartede etagehuse langs nordsiden af Ndr. Ringvej.

Udsigten fra Ndr. Ringvej med Vifdamhusene nedenfor og Koldinghus og Låsbyhøj i hver sin ende af horisonten.

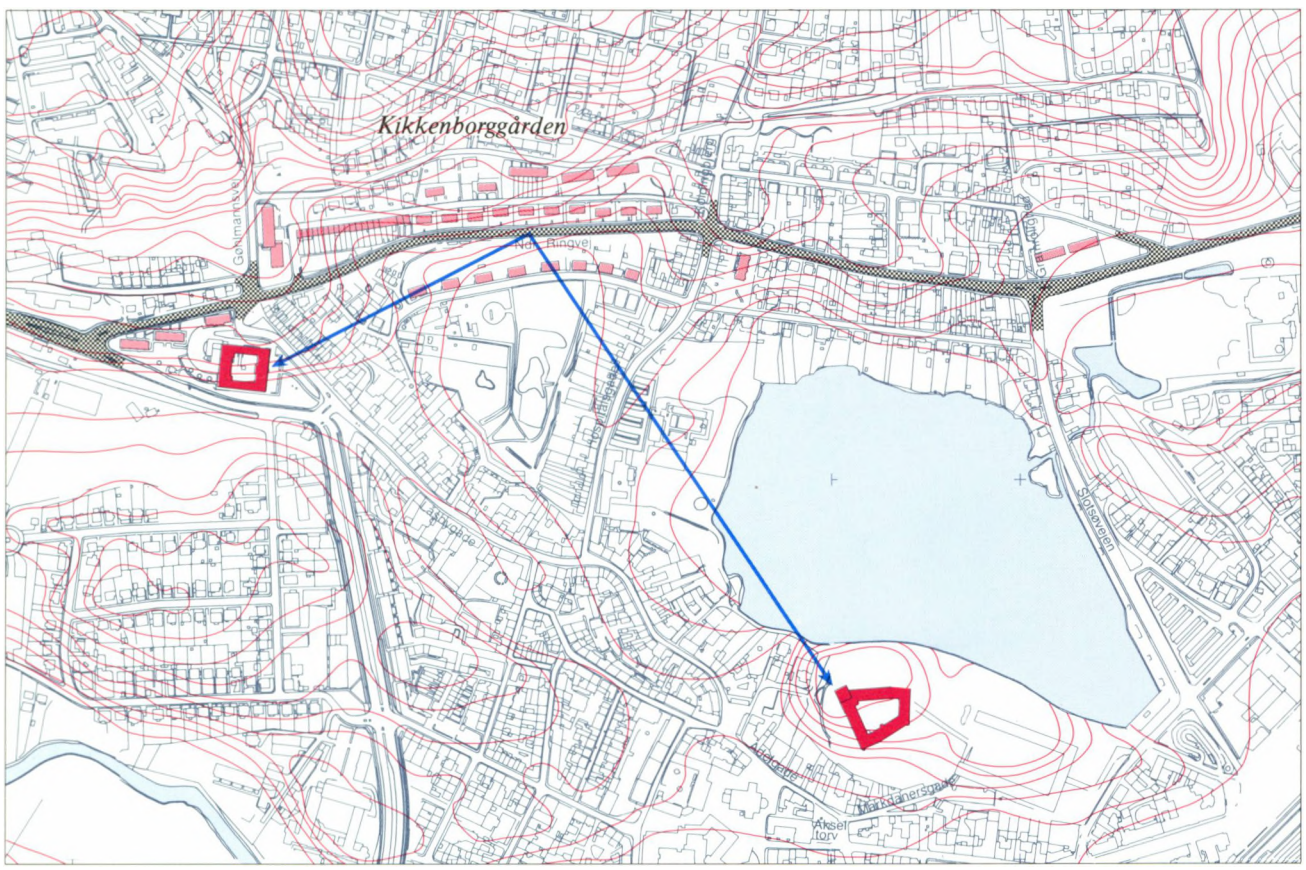

Ndr. Ringvej. 1:8000.

Den vestlige ende af Ndr. Ringvej med Låsbyhøj til venstre og Egtvedbanens banegård midtfor.

Den terrasserede skrænt set fra Vifdam med Kikkenborggården på toppen.

Tøndervej

Kvarteret omkring Tøndervej ligger ved foden af den sydlige dalskrænt, som mod nord afsluttes af jernbanen og mod syd af Vejrupgade. Vejrupgade følger åen i bunden af dalen, mens Tøndervej og Ottosgade ligger på hver sin "hylde" længere oppe ad skrænten. Tøndervej er fra gammel tid indfaldsvejen fra Seest og det øvrige vestlige opland. Forbindelsen ind til Kolding foregik via Haderslevvej og Sønderbro, der var den eneste bro over Kolding Å. Under den kraftige vækstperiode i slutningen af 1800-tallet begyndte byen også at brede sig syd for åen. I løbet af få årtier var hele området mellem jernbanen, kirkegården og Stejlbjerg bebygget, og der blev etableret en gangbro ved Vesterbrogade.

Tøndervej-kvarteret er et typisk brokvarter med karréer, som består af en tæt boligbebyggelse i randen og erhvervsbygninger inde i karréerne. Størstedelen af bebyggelsen udgøres således af en treetages randbebyggelse, lige bortset fra Bjerggade og en del af Tøndervej, som består af små énetages huse med haver og udhuse bagved. Fælles for begge områder er imidlertid den meget tætte, sammenhængende og homogene karakter, bebyggelsen har. Kirkegårdens store alléer og villahaverne syd for Tøndervej udgør i denne sammenhæng et par markante, grønne elementer.

Tøndervej er kvarterets hovedgade med større bredde og finere dekorerede huse end sidegaderne. Den spiller endvidere en vigtig rolle i forbindelse med den rejsendes ankomst til byen. Fra det store, åbne trafikkryds nede i ådalen stiger Tøndervej svagt opad skrænten, og glider herfra over i byens veldefinerede og sluttede gaderum. Forløbet afsluttes af det tårn- og spirprydede Sønderbro Apotek, der står som point de vue for enden af Tøndervej. De nordlige sidegader peger skråt fremad mod Koldinghus, hvis tårnsilhouet står lige midt i gadebilledet.

Tøndervej set mod øst med spiret på Sønderbro Apotek som point de vue.

Vejrupsgade langs med jernbanedæmningen.

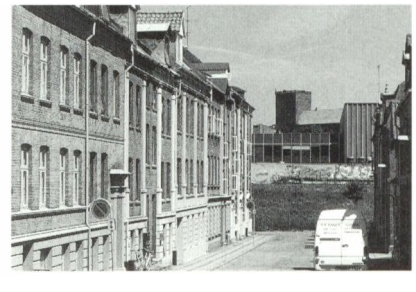

Udsigten fra Tøndervj ned igennem Grønnegade mod Koldinghus.

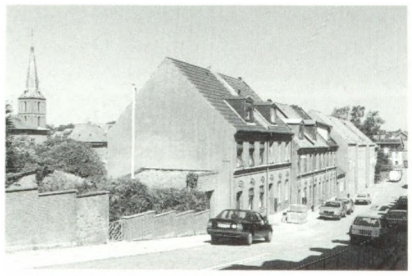

Udsigten ned gennem Clemensgade fra Ottosgade. Til venstre ses tårnet på Sct. Michaels Kirke.

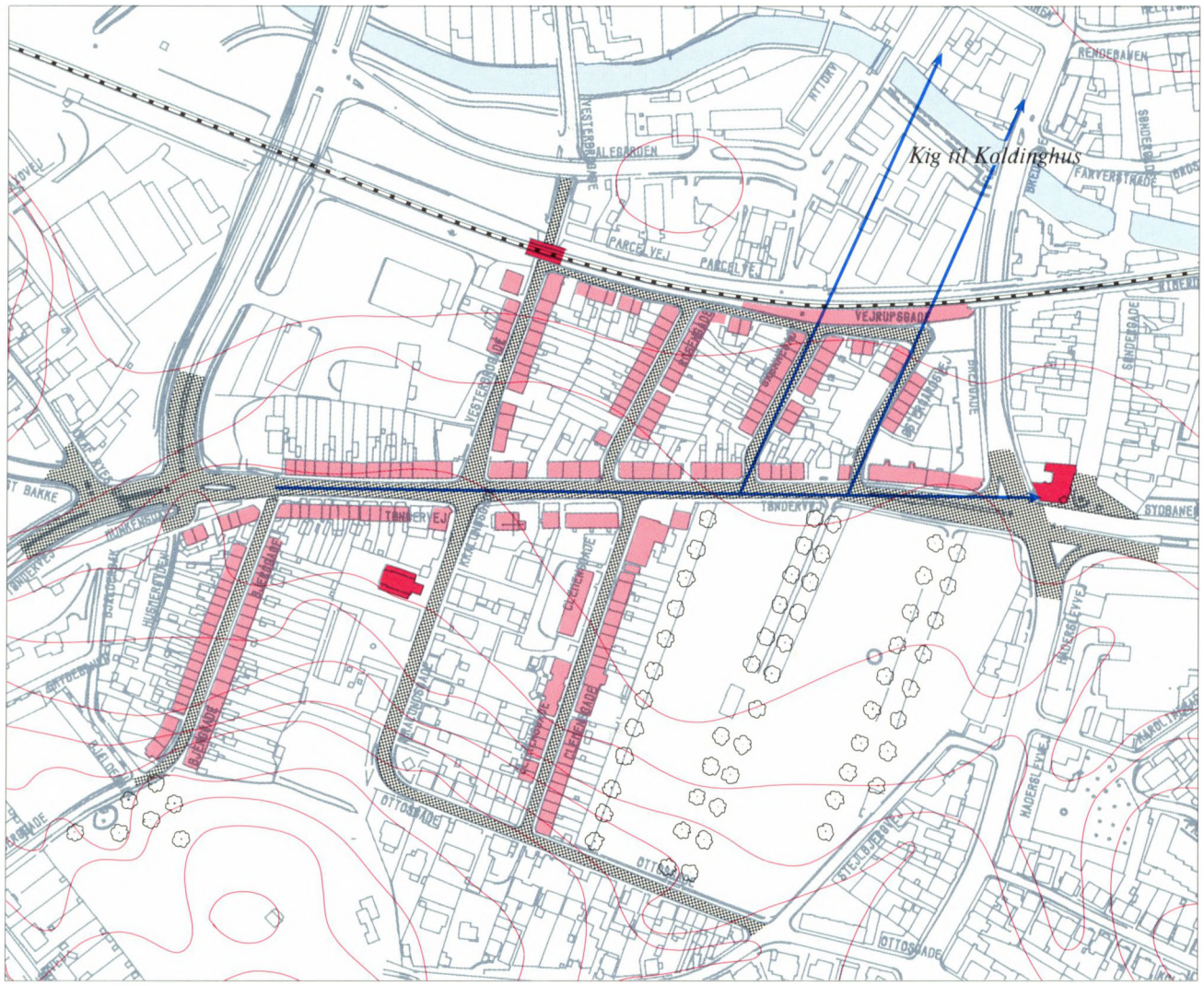

Tøndervej-kvarteret. 1:4000.

Den sydlige indfaldsvej

Haderslevvej er den gamle indfaldsvej fra syd og udgjorde i sin tid hovedfærdselsåren mellem Danmark og det daværende tyske rige. Vejen fører ved Sønderbro over Kolding Å til byen på nordsiden af ådalen. Den nuværende bro af granit er fra 1808, og den afløste en ældre bro af træ. Det vides ikke, hvornår den første træbro over åen blev opført, men der har sandsynligvis allerede i middelalderen været en bro på stedet. På Braunius' prospekt fra 1586 ses tydeligt en træbro over åen. Før reformationen var der en smule bebyggelse syd for broen, men den blev tidligt opgivet, og arealerne blev først bebygget igen omkring 1800-tallets begyndelse. Udbygningen af den sydlige bydel tog dog først for alvor fart fra slutningen af 1800-tallet.

Fra syd løber Haderslevvej langs plateauet over Koldings sydskrænt. Efter et knæk i vejforløbet ved Bellevuegade, hvor der ligger en række fine villaer, falder vejen brat ned mod Kolding Ådal og Sønderbro. Herfra kan byen overskues med Kristkirken som den dominerende bygning i forgrunden og Koldinghus i baggrunden.

På vej ned ad bakken fører Haderslevvej forbi Kristkirken, som er opført i nyklassicistisk stil. Efter Kristkirken bliver bebyggelsen mere bymæssig og sluttet og ender i Søndergades intime gaderum. Gaden fortsætter under jernbanen og føres derefter straks efter op over åen ved Sønderbro. Jernbanens gennemskæring syd for Sønderbro virker her som visuel barriere.

Omkring Sønderbros sydside er der i sammenhæng med et nyere butikskompleks skabt en plads ned til åen. Pladsen er således det eneste sted i byen, hvor åen indgår som et bevidst element i bymiljøet. Den nye bebyggelse og det tilhørende inventar virker imidlertid temmelig rodet og ustruktureret. De nye bygninger står i et skarpt modsætningsforhold til de ældre bygninger nord for åen. Det drejer sig først og fremmest om J.P.Jensens købmandsgård på østsiden af Søndergade, der blev opført i begyndelsen af 1800-tallet, og det tidligere farveri på vestsiden, der er fra midten af 1800-tallet. Disse bygninger svarer både i udtryk og proportionering fint til den nyligt restaurerede og fredede Sønderbro.

Kig ned ad Haderslevvej mod byen.

Sønderbro og J. P. Jensens købmandsgård.

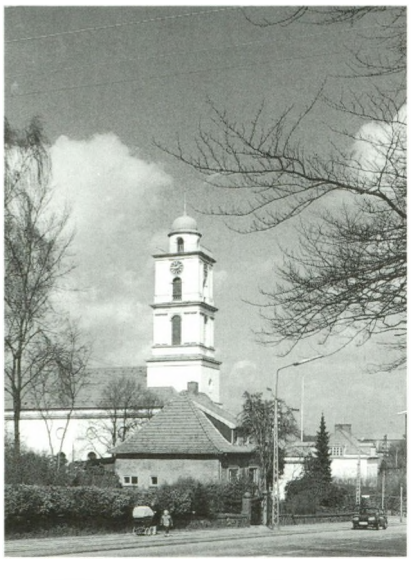

Kristkirken ved Haderslevvej.

Jernbanen krydser over Søndergade umiddelbart syd for åen. I baggrunden ses tårnet på Koldinghus.

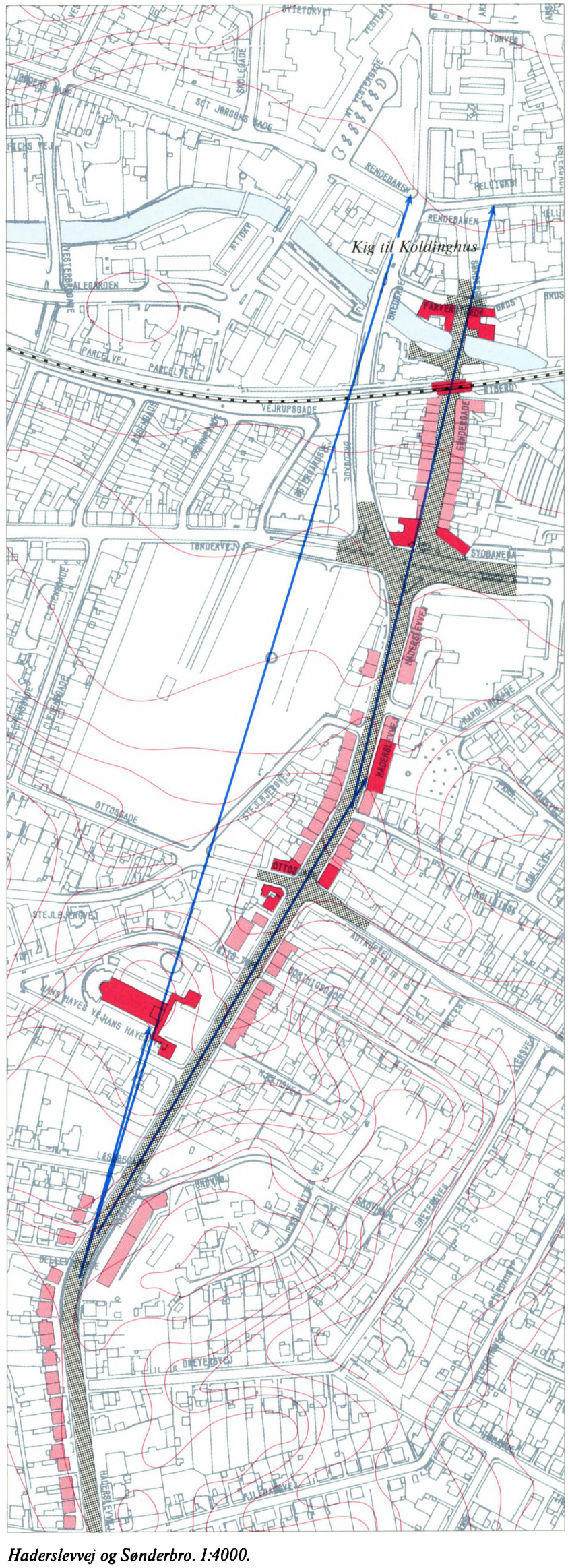

Haderslevvej og Sønderbro. 1:4000.

Udvalgte sammenhænge

Piledamsvej

Piledamsvej løber mellem Agtrupvej, der var forbindelsesvejen ud til Stenderuphalvøen før Skamlingvejen blev anlagt, og Haderslevvej, der var den vigtigste forbindelse mod syd. På det første stykke fra Agtrupvej følger vejen landskabets kurver, men efter et knæk i forløbet stiger Piledamsvej mod Haderslevvej og når op på plateauet over den stejle skrænt. På en del af den sidste strækning ligger vejen på en vold med fald til baghaverne på begge sider. Kiggene mellem husene skaber en visuel kontakt mellem kvartererne. Området mellem Agtrupvej og Haderslevvej er præget af et temmelig kuperet terræn. Det viser sig i haverne, som er anlagt på den skrånende grund, og ofte optages terrænspringet i en hel etage. Mellem parallelvejene Dreyersvej og Piledamsvej strækker en lavning sig, som er resterne af en dam.

Piledamsvej er en af byens mest homogene villaveje. Bebyggelsen består for størstedelens vedkommende af gavlvendte huse, som er opført i de første årtier efter århundredskiftet. De tætliggende huse holder især på den nordvestlige side en fast byggelinie helt ud til vejen, således at gaderummet får et tæt og lukket præg, som er ualmindeligt for en villavej. Mange af husene er eksponenter for den såkaldte schweizerstil, som er karakteriseret ved et stort, ofte udsmykket tagudhæng. I dag ses desværre kun få tage med det originale skifer- eller tegltag. Husene har en rigdom af dekorative elementer, såsom friser, gesimsbånd og vinduesindfatninger, som får den meget stramme bebyggelsesform til at virke både varieret og charmerende.

Gavlhusene på Piledamsvej.

Stejlbjerg

Stejlbjergbebyggelsen ligger som en lukket boligenklave på et fremspring i den store sydlige skrænt. De fleste af vejene følger terrænkurverne, mens Stejlbjerg Allé går på tværs af terrænet i en ret linie. Bebyggelsen er omgivet af parkanlæg, kolonihaver og andre grønne områder, og fra Tøndervej og Seest Bakke samt ikke mindst Vejlevej træder husene frem som en klar markering af terrænets form.

Parkanlægget Stejlbjerg blev anlagt i 1866, og det blev et populært udflugtssted for byens borgere. Der lå hele to restauranter, "Sommerlyst" og "Alhambra", der dog sidenhen begge er nedlagt, og nedenfor ved Munkensdam lå fra 1868 Skydeselskabets skydebane. Stejlbjergbebyggelsen blev opført 1916-1920, og den var foranlediget af den store boligmangel under 1. verdenskrig. Bebyggelsen var en af kommunens første udlejningsejendomme.

Husene på Stejlbjerg består af pudsede og hvidmalede dobbelthuse med store røde tegltage. De er således meget ens i udtrykket, men med individuelle detaljer. På den østlige side af Stejlbjergvej ligger tre dobbelthuse i samme stil, bortset fra at de står i rød puds.

Inden for de senere år har de fleste af Stejlbjerghusene fået skiftet de gamle dannebrogsvinduer ud med nye helrudede vinduer, og enkelte er blevet skalmuret. Dette svækker det ellers helstøbte og velbevarede kvarter, og husenes oprindelige udseende burde retableres.

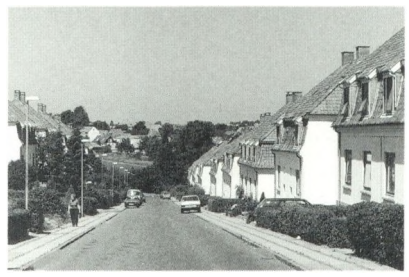

Udsigten ned gennem Stejlbjerg Allé.

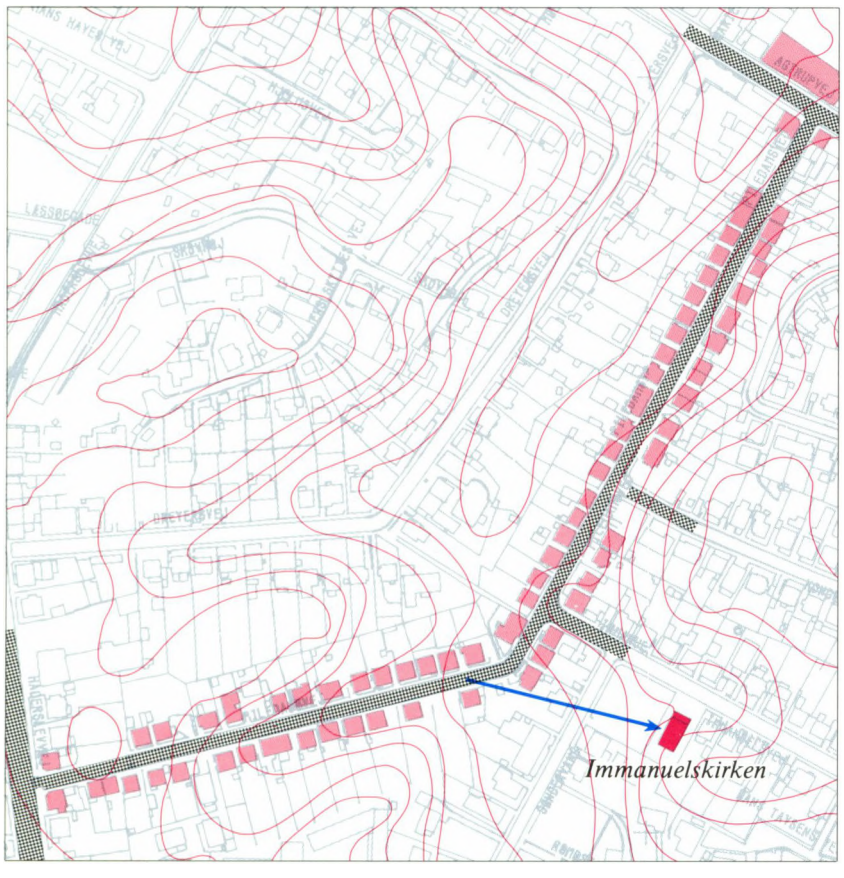

Piledamsvej. 1:4000.

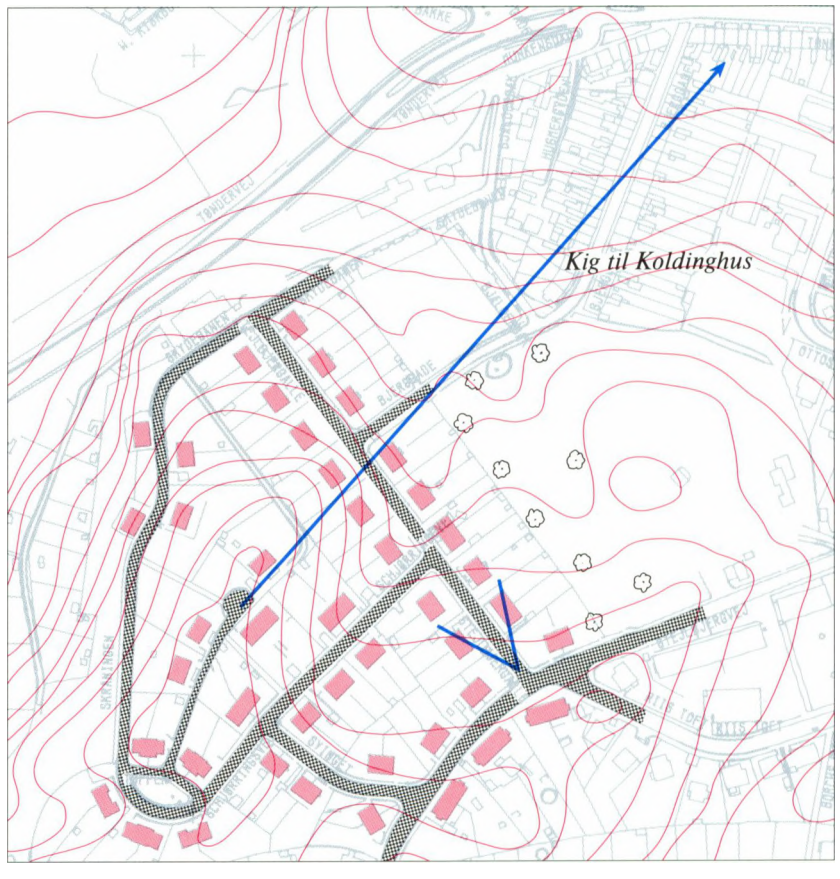

Stejlbjerg. 1:4000.

Domhuset og Toldkammeret

De to store institutioner, Domhuset og Toldkammeret, ligger halvvejs oppe på et plateau på sydskrænten. De er begge tegnet af arkitekt Ernst Petersen og har tydelige nyklassicistiske rødder. Domhuset var Ernst Petersens første projekt i byen, og det stod færdigbygget i 1921. Toldkammeret, der indtil midten af 1970'erne indeholdt Sct. Hedvigs Klinik, blev opført i 1928.

Efter at have krydset åen og Skamlingvejen begynder Kongebrogade at arbejde sig op ad sydskrænten. Samtidig udvides gaderummet i en tragtformet plads, hvorfra gaden deles i to, Kongebrogade og Domhusgade. Carlsberghus med et karakteristisk trappetårn i gavlen, er også tegnet af Ernst Petersen, og huset udgør den ene side af pladsen. Langs Domhusgade, som fra pladsen svinger mod øst, ligger der en række funktionalistisk inspirerede villaer. Inden gaden ender i Østerbrogade, passerer den Toldkammeret, som ligger skråtstillet i forhold til vejen, hvilket giver mulighed et direkte udsyn til Domhuset. Over for Domhuset, på modsatte side af Domhusgade, ligger boligbebyggelsen Domhusparken, der også er tegnet af Ernst Petersen, som her brugte samme nyklassicistiske stiltræk som ved Domhuset. Domhuset indgår sammen med Domhusparken i et stramt, symmetrisk anlæg på tværs af gaden. Såvel toldkammeret som Domhuset er blevet tilbygget i nyere tid og især tilbygningen til Domhuset er ødelæggende for bygningsudtrykket, idet det ikke er tilpasset det aksiale anlæg, bygningen indgår i.

Toldkammeret – tidligere Sct. Hedvigs Klinik – med Domhuset i baggrunden.

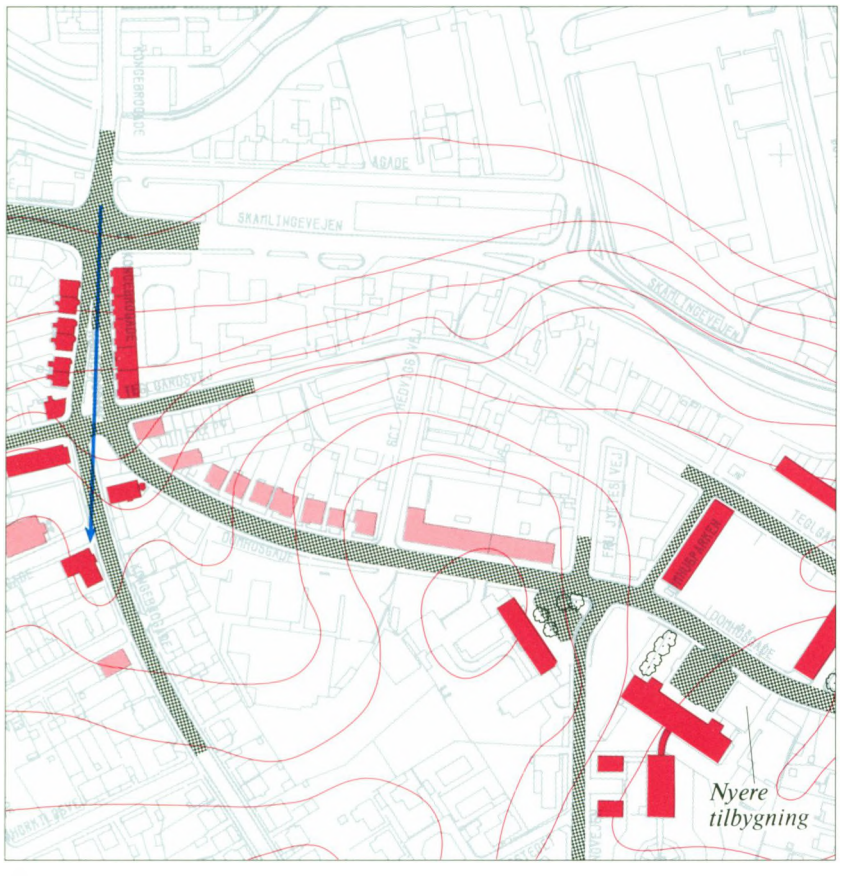

Domhusgade og Toldkammeret. 1:4000.

Ålykkekvarteret

Ålykkekvarteret er et usædvanlig helstøbt villakvarter fra tiden lige efter århundredskiftet. Kvarteret ligger på en lertange, der skyder sig ud i ådalen fra den nordlige skrænt. Mod nord, vest og syd er kvarteret klart afgrænset af en række lavereliggende engarealer og boldbaner. Mod øst danner Ålykkeskolen og det tidligere sygehus, der nu bl.a. er handelshøjskole, overgangen til Vesterbros tætte karréer. I nyere tid er Hans Ludvigsvej imidlertid blevet udvidet som en del af Vestre Ringvej og udgør således i dag en barriere, som isolerer Ålykkekvarteret fra Vesterbro og den ældre bykerne.

Adgangen til kvarteret sker fra Ålykkegade eller Skovbogade, hvor Ålykkeskolen og det funktionalistiske etagehus "Nørreport" hver især danner et flot indkørselsparti. Ålykkeskolen blev bygget i 1904, og villaerne og dobbelthusene er for størstedelens vedkommende fra samme periode. Villaerne ligger i reglen tæt ud til gadelinien, og nogle af vejene er endvidere kantet af stynede allétræer.

Ålykkegade set mod øst med Koldinghus i baggrunden.

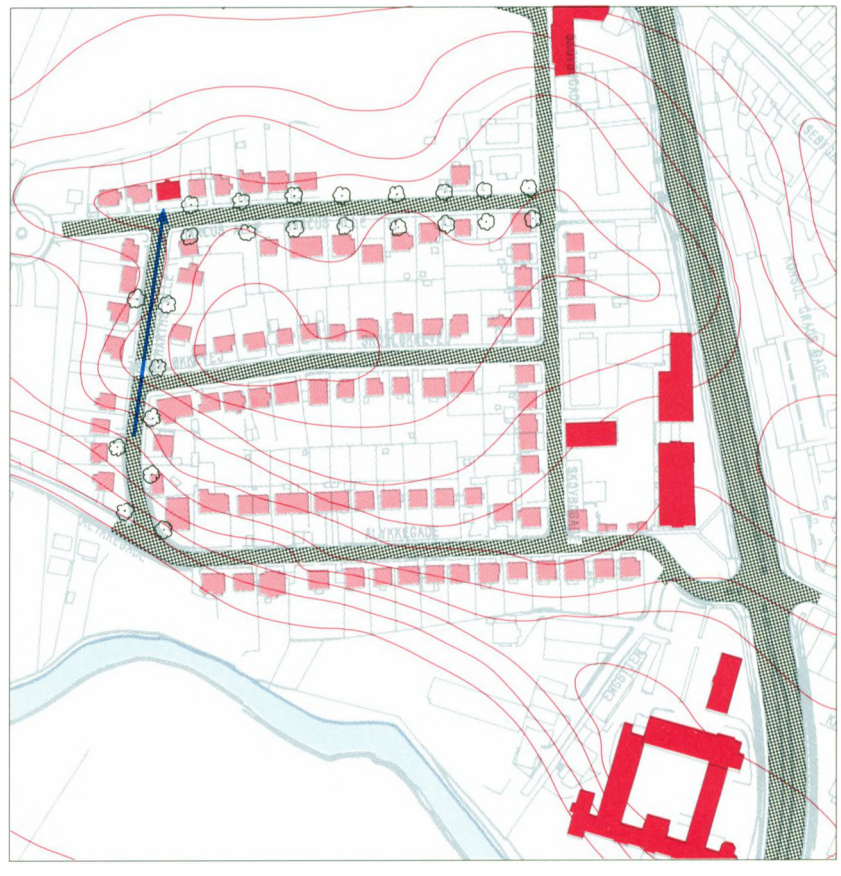

Ålykkekvarteret. 1:4000.

Byggeskik i byen

Bebyggelsen i Kolding by afspejler byens historie i såvel op- som nedgangstider. De velbevarede – skønt få – renæssancehuse vidner således endnu om velmagtsdagene i 1500-1600-tallet. De magre tider frem til 1800-tallet efterlod sig ikke særlige bygningsværker. Industrialiseringen og befolkningstilvæksten i slutningen af 1800-tallet skabte til gengæld en ny by, som i alt væsentligt udgør det gadebillede, der fremtræder i dag. Byen var på dette tidspunkt en blomstrende handelsby, og overalt i byen blev der opført bygninger til industri, offentlige værker, institutioner, skoler, beboelses- og forretningsejendomme. De større offentlige og private byggerier blev i reglen tegnet af akademiske arkitekter, mens det mere anonyme byggeri ofte blev opført af murer- eller bygmestre. Det blev især tre arkitekter, som kom til at præge bybilledet. Arkitekterne Johan Christian Fussing og Andreas Thomsen Hagerup stod således for en stor del af byens byggeri i årtierne omkring århundredskiftet, mens arkitekten Ernst Petersen i løbet af 35 år fra 1918 tegnede op mod 200 større og mindre byggerier i byen. Han regnes således ikke uden grund for en af landets flittigste arkitekter i denne periode. Det var ofte private håndværkere og forretningsfolk, som stod bag periodens omfattende boligbyggeri. Særlig markant var konsul H. H. Grau, som fra omkring 1860 opførte et stort antal udlejningsejendomme på de tidligere bymarker. Den ældre bebyggelse i Kolding by afspejler ikke alene arkitektonisk stilhistorie, men også de driftige borgere, håndværkere, forretningsfolk og dygtige arkitekter, som med deres virke prægede bybilledet.

Den tidligere Tekniske Skole, nu Kolding Realskole, på Vesterbrogade 6. Opført 1890 efter tegning af arkitekt C. Fussing.

Ser man bort fra Koldinghus og Sct. Nicolai Kirke er de ældste huse i Kolding fra slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet. I denne periode, renæssancen, var det gavlvendte bindingsværkshus den mest udbredte bygningstype. Det lange, smalle hus med de udkragede overetager optog ikke for meget af den sparsomme plads langs gaden, og det var påvirket af tysk og hollandsk byggeskik. Gavlhusene blev dog med tiden sammenlagt og ombygget til traditionelle danske langhuse, og der er i dag blot bevaret tre gavlhuse i Kolding, nemlig Akseltorv 2 og Helligkorsgade 18 og 20. Renæssancetidens bindingsværksgavlhuse var i reglen udsmykket med fine træskærerarbejder, og en af landets rigeste og mest overdådigt udsmykkede bindingsværksgavlhuse er den snart 400 år gamle Borchs Gård på Akseltorv 2, også kaldet Apoteker Reimingks Gård.

Fra midten af 1600-tallet var byen tynget af nedgangstider på grund af svenskekrige, pestepedemier og den nedgang i handelen, som tilsandingen af åen betød. Der blev derfor ikke bygget meget nyt i byen førend omkring 1830, hvor byen begyndte at komme på fode igen. Bombardementet af byen i 1849 betød imidlertid igen et voldsomt afbræk i byggeaktiviteterne, og først hen imod slutningen af århundredet begyndte byggeriet for alvor at tage fart igen. Den tiltagende industrialisering betød opførelsen af fabrikker og forretningsejendomme, ligesom der blev bygget offentlige værker og institutioner såvel som boliger til den voksende bybefolkning. Boligbyggeriet blev for størstedelens vedkommende opført i privat spekulationsøjemed, men det bevirkede dog, at byen var i stand til at absorbere den store befolkningstilvækst, uden at der opstod egentlige slumkvarterer. Langs strøggaderne blev der opført store etageejendomme med udsmykkede facader, mens der rundt omkring i de mindre side- og baggader blev bygget små énetages rækkehuse med blot et par vinduer og en dør ud mod gaden.

Byggeaktiviteterne gav arbejde til de lokale murermestre og forretningsmænd, hvoraf nogle opbyggede store forretninger. Murermester I. A. Hansen var byens førende murermester, og han opførte blandt mange andre forretningsejendommen Jernbanegade 29. Byens flittigste bygherre var konsul H.H. Grau. Han opkøbte allerede omkring 1860'erne den nordlige del af Vesterbro og store dele af Tøndervejkvarteret, og bebyggede dem med arbejderboliger med små to- og treværelses lejligheder. Grau havde sit eget teglværk, som lå i det nuværende Borgergade, og mange af hans huse blev, som eksempelvis Katrinegade 29 og 31, opført i røde mursten med detaljer i formsten, samt glaserede sten ved vinduer, døre og gesimser.

I modsætning til det almindelige boligbyggeri blev det mere prestigebetonede, offentlige byggeri varetaget af akademisk uddannede arkitekter. En af de arkitekter, som var særlig virksomme i Kolding i årtierne omkring århundredskiftet, var Johan Christian Fussing. Han tegnede blandt andet Hotel Kolding på Akseltorv, missionshuset "Bethel" og Ålykkeskolen. Fussing stod også for Teknisk Skole på Vesterbrogade 6, nu Kolding Realskole, der stod færdig i 1890. Ligesom en stor del af tidens øvrige skolebyggeri var bygningen inspireret af italiensk renæssance med en enkel bygningskrop, højtliggende tag med lav rejsning og stort, dekoreret udhæng samt gesimsbånd og friser.

Andreas Thomsen Hagerup var en anden af denne periodes markante arkitekter. Han boede i Kolding fra 1890, og udover sin praksis underviste han på Teknisk Skole. Han satte sit præg på byen med bygningsværker som plejehjemmet "Låsbyhøj", vandtårnet på Gøhlmannsvej og en lang række velhavervillaer. Hagerups villaer har et barokinspireret stilpræg, og er karakteristiske med en stor, hvidpudset bygningskrop, trekantfronton og ofte mørktglaserede vingetegl. Selvom hans villaer allesammen er forskellige i såvel hovedformen som detaljerne, er der alligevel noget umiskendeligt Hagerup'sk over dem. Et eksempel er villaen "Hvide Hus" på Strandmøllevej 13, der med trekantfrontonen over kvisten ligner en mindre udgave af plejehjemmet "Låsbyhøj". Det var også Hagerup, der omkring 1913 tegnede de gule træstalde på havnen.

Kongebrogade 83. Opført 1936.

Christian d. 4.'s Vej 13. Opført 1918.

Grosserer Gregersens villa på Kongevej 7. Tegnet af arkitekt Ernst Petersen i 1920. .

"Hvide Hus" på Strandmøllevej 13. Tegnet af A.T. Hagerup i 1918.

Murermester I.A. Hansens ejendom i Jernbanegade 29. Opført 1898, købt 1901 af Nationalbanken, der brugte den til filialkontor indtil 1924.

Katrinegade 29 er fra 1899. Det er en af de mange ejendomme, som Konsul Grau opførte.

Den tidligere Nationalbankfilial, nu skatteforvaltning, i Jernbanegade 27. Tegnet af arkitekt Ernst Petersen i 1924.

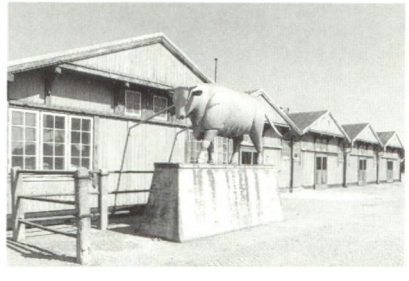

Kreatureksportstaldene på Jens Holmsvej 33. Tegnet af arkitekt A.T. Hagerup, og opført i 1911-1914 for Kolding Kommune.

De store villaer fra begyndelsen af dette århundrede var forbeholdt de velhavende borgere som tandlæger, grosserere mv. Da den hidtidige befolkningstilvækst fortsatte ind i dette århundrede, blev boligmanglen et stadig mere påtrængende problem. Her kom haveselskaberne til at spille en vigtig rolle i byudviklingen. Haveselskaberne satte nemlig især arbejderne i stand til at realisere ønsket om eget hus og have. De købte jorden i fællesskab, byggede hver især et lille havehus alt efter formåen, og betalte siden af på jorden til de havde deres eget skøde. Fra 1911 og frem til 1950'erne bredte haveselskaberne sig i hele byens periferi. De små havehuse blev i løbet af en kort årrække udbygget og gjort mere permanente, og der var således skabt et grundlag for en række villa- og parcelhuskvarterer.

Udover de store velhavervillaer og de små haveselskabshuse var der naturligvis også en del andet villabyggeri. Det almindelige villabyggeri var naturligvis også påvirket af de skiftende stilretninger inden for arkitekturen. Den mest udbredte type i århundredets første årtier var den gavlvendte rødstensvilla med høj tagrejsning - ofte med plads til to familier. Bygningerne blev opført i såkaldt "schweizerstil", dvs. med et stort udhængstag og udskæringer i de synlige tømmerkonstruktioner.

Landsforeningen Bedre Byggeskik blev stiftet i 1915 som en reaktion mod de forudgående årtiers blandede arkitekturstrømninger. Foreningen havde til formål at virke for genindførelsen af enkle former og traditionelle materialer i dansk arkitektur. Foreningen fik stor indflydelse på både privat og offentligt byggeri i årtierne mellem 1. og 2. verdenskrig, og flere villaer blev opført i Bedre Byggeskik-stil. Et flot eksempel på denne arkitekturstil er villaen på Planteskolegrunden på Christian d. 4.'s Vej.

Der opstod i 1920'rne og 1930'rne en blandingsarkitektur, der for så vidt er meget tidstypisk, men som er særlig rigt repræsenteret i Kolding. Den lånte stiltræk fra den efterhånden lidt gammeldags nyklassicisme, og kombinerede dem med det moderne funktionalistiske formsprog. Resultatet kan f.eks. ses i bungalow'er med nyklassicistiske detaljer omkring døren eller nyklassicistiske villaer med funkishjørnevinduer. På Kongebrogade 83 ligger eksempelvis en villa fra 1936, hvor nyklassicismen og funkisstilen desuden er forenet med den gammelkendte gavlvendte hovedform og de røde sten.

En særlig markant arkitekt i dette århundrede var Ernst Petersen. Han kom til Kolding i 1918 efter at have vundet en konkurrence om byens nye domhus. Han fik hurtigt etableret sig som arkitekt og kom i årene fremover til at præge bybilledet mere end nogen anden enkeltperson. Ernst Petersen var utrolig produktiv og beskæftigede sig både med offentligt og privat byggeri. Som eksempler kan nævnes Nationalbankens filial - nu skatteforvaltning - i Jernbanegade, Sct. Hedvigs hospital - nu toldkammer - i Domhusgade, rådhuset på Axeltorv, Odd Fellow bygningen i Hyrdestræde, biblioteket i Jernbanegade, vandkraftværket i Harte. Hertil kommer en lang række mere anonyme villaer og etageejendomme rundt omkring i byen. Ernst Petersen var først og fremmest inspireret af nyklassicismen, men herudover hentede han også megen inspiration i de danske herregårde. Rådhuset, Sct. Hedvigs hospital og Nationalbankfilialen, der står med symmetrisk facade, klar vinduestakt, pilastre og fronton, er alle tre fine repræsentanter for denne periodes nyklassicisme. I modsætning hertil var hans villaer ofte mere herregårdsinspirerede eller påvirket af engelske "country houses", som det eksempelvis ses på Gammel Kongevej 7. I 1930'rne forsøgte Ernst Petersen sig endvidere med et mere funktionalistisk præget byggeri, men selvom disse byggerier ikke hører til hans bedste, er de en del af den samlede indflydelse, han gennem 35 års virke havde på byen.

Bevaringsværdige bygninger i byen

På de følgende kortudsnit er vist hovedresultatet af registreringen af de før 1940 opførte bygningers bevaringsværdi i Kolding kommune 1991.

Bygningsregistreringen er en oversigtlig registrering, dvs. at bygningerne vurderes ud fra en kort besigtigelse og ikke på grundlag af en tilbundsgående undersøgelse.

Fastlæggelsen af en bygnings bevaringsværdi baserer sig på en række forhold, der vurderes for den enkelte bygning:

Den arkitektoniske værdi vedrører bygningens individuelle arkitektoniske kvalitet.

Den kulturhistoriske værdi vedrører bygningens alder, og hvad den har været brugt til.

Den miljømæssige værdi vedrører bygningens betydning i forhold til omgivelserne.

Originaliteten vedrører bygningens fremtræden nu sammenholdt med det udtryk, den havde ved opførelsen eller i en tidligere periode.

Tilstanden vedrører den bygningsmæssige tilstand.

Bevaringsværdien er udtryk for disse kriteriers indbyrdes vægtning og betydning. Bevaringsværdien er ikke et gennemsnit af vurderingen af de forskellige forhold, men bygger på individuel vurdering af de forhold, der vejer tungest for den enkelte bygning.

Registreringen fastlægger således for hver bygning en bevaringsværdi på en karakterskala fra 1 til 9, hvor 1 er den højeste værdi og 9 den laveste. På kortene på de følgende sider er bevaringsværdierne vist i tre hovedgrupper:

Høj bevaringsværdi: bygninger med karaktererne 1, 2 og 3

Middel bevaringsværdi: bygninger med karaktererne 4, 5 og 6

Lav bevaringsværdi: bygninger med karaktererne 7, 8 og 9.

De 8423 bygninger i Kolding kommune, opført før 1940 fordeler sig i bevaringskategorier som følger:

kategori 1:	29 bygninger
kategori 2:	55 bygninger
kategori 3:	603 bygninger
kategori 4:	1709 bygninger
kategori 5:	2515 bygninger
kategori 6:	845 bygninger
kategori 7:	1128 bygninger
kategori 8:	44 bygninger
kategori 9:	9 bygninger

1486 bygninger er af forskellige grunde ikke blevet vurderet, enten fordi de ikke eksisterede på besigtigelsestidspunktet, eller fordi der var tale om skure o.l., som ikke registreres.

Det er et gennemgående og karakteristisk træk, at de fleste af de registrerede bygninger er at finde i midterkategorierne 4, 5, 6 og 7. De helt fremragende huse er få og i mange tilfælde allerede fredet, og huse uden bevaringsværdi er ligeså sjældent forekommende.

Fordelingen på bevaringskategorier er mere nuanceret, end kortene på de følgende sider over registrerede enkeltbygninger giver indtryk af. Her har grupperne 1-3, 4-6 og 7-9 af praktiske grunde måttet slås sammen. Hvor der er flere bygninger på ejendommen, angiver farven den højeste karakter, der er givet på stedet.

Tøndervejkvarteret

Tøndervejkvarteret. 1:4000.

Området omkring Tøndervej ligger på den sydlige skråning ned mod jernbanen, der danner en meget klar og tydelig afgrænsning mod nord. Bebyggelsen er fra årtierne omkring århundredskiftet og består hovedsagelig af 2-3 etages karrébebyggelse og små enetages rækkehuse, men der er også nogle større og mindre villaer. Kvarteret mellem jernbanen og Tøndervej med de små sidegader fremtræder meget homogent med 2-3 etages rødstensejendomme, der trods nyere udskiftninger af døre og vinduer giver indtryk af en høj grad af originalitet. Syd for Tøndervej ligger flere forskellige typer bebyggelse: I Bjerggade er der en karakteristisk bebyggelse med små, lave forhuse, der i to lige rækker kryber op ad den stejle skråning mod Stejlbjerganlægget. På grund af en meget forskelligartet vedligeholdelse er husene med tiden blevet meget forskellige, hvad angår farver, materialer, døre og vinduer, men bebyggelsen fremstår alligevel med et umiskendeligt samlet præg på grund af den ensartede, enkle proportionering. I Kralundsgade, Ottosgade samt på sydsiden af Tøndervej ligger der en del større villaer, der alle er individuelt udformet, men forholdsvis velbevarede. I Kralundsgade ligger desuden den romersk-katolske Sct. Michaels Kirke, der blev opført i 1885 under ledelse af arkitekt C. Fussing. Clemensgade ligner gaderne nord for Tøndervej med undtagelse af, at der i den nordlige ende er flere nyere huse. På hjørnet af Clemensgade og Tøndervej ligger missionshuset "Bethel", der blev tegnet af C. Fussing i 1883, men desværre i nyere tid er blevet voldsomt skamferet af ombygninger. Syd for Tøndervej ligger endvidere Gammel Kirkegård, der blev indviet i 1806. Kirkegården blev oprindeligt anlagt i romantisk havestil med krumme gange og småhuse efter engelsk forbillede, men markerer sig i dag med de høje, statelige alléer.

Vesterbro og den middelalderlige bykerne. 1:4000.

Vesterbro

Vesterbro-området ligger umiddelbart vest for den middelalderlige by. Bydelen er anlagt i slutningen af 1800-tallet og blev bebygget i løbet af nogle få årtier. Det består af tæt karrébebyggelse i 2-3 etager og visse steder i 1 etage, og indimellem ligger der markante enkeltbygninger, heriblandt skole og elektricitetsværk. Bebyggelsen er forholdsvis uspoleret med et ensartet præg, og de bedst bevarede og mest harmoniske strækninger findes i den vestlige ende af Katrinegade samt i Villagade. I Katrinegade ligger der således en række større rødstensejendomme med udsmykninger og dekorationer, og i Villagade er der en række små, enkle ejendomme, samt en række små, énetages forhuse med et meget sammenhængende og velbevaret udtryk.

I den østlige kant af området omkring Skolegade ligger der flere skolebygninger, omend skolefunktionen i flere tilfælde er ophørt. Ved Sct. Nicolai Kirke ligger den tidligere latinskole, der blev gymnasium, men som nu rummer social- og sundhedsforvaltning. Lige overfor ligger en hel række skolebygninger, der også har huset forskellige skoler gennem tiden. Skolegade 2A blev eksempelvis opført som kommuneskole i 1898 med C. Fussing som arkitekt. I Katrinegade 11 ligger den tidligere Døtreskole fra 1881, og på Vesterbrogade 6 ligger den tidligere Tekniske Skole, der blev etableret i 1890. For alle skolebygningerne er der tale om en solid og karakterfuld, til tider markant, institutionsarkitektur, som i dag fremstår næsten helt intakt og velbevaret.

Det tidligere elektricitetsværk ligger i Sct. Jørgens Gade 1 ud til Kolding Å. Det blev bygget i 1898 efter tegninger af arkitekt Valdemar Schmidt fra København, men det blev sidenhen udvidet efter tegninger af Ernst Petersen. Efter anlæggelsen af Skærbækværket i 1951 blev elværket ombygget til fjernvarme, og den statelige og forholdsvis velbevarede bygning er nu også indrettet til informationsbutik.

Den middelalderlige bykerne

Den middelalderlige bydel afgrænses mod nord af Slotssøen, Koldinghus og Staldgården og mod syd af jernbaneterrænet og Kolding Å. Den ældste kerne ligger mellem Munkegade, Rendebanen/Helligkorsgade og Skolegade. Bebyggelsen i dette område består af en tæt og sammenhængende, 2-3 etages karrébebyggelse med smalle gader. Hertil kommer naturligvis de monumentale bygningsværker, såsom Koldinghus, Staldgården, Sct. Nicolai Kirke og Rådhuset, der samtidig markerer bykernens åbne pladser.

Nordvest for den ældste del af bykernen ligger Låsbygade og Hospitalsgade, som danner forbindelsen til de omkringliggende boligområder. Bebyggelsen i Låsbygade er varieret, dog overvejende i to etager, mens Hospitalsgade er kendetegnet ved små, enetages forhuse samt det gamle hospital, der nu er foreningshus.

Øst for den ældste bykerne fører Jernbanegade til banegården og Banegårdspladsen. Omkring den brede gadestrækning ligger flere markante og statelige bygninger fra slutningen af 1800-tallet. På Fredericiagades hjørner ligger endvidere biblioteket fra 1939 og den tidligere nationalbankfilial fra 1924. Begge bygninger er tegnet af Ernst Petersen. Til højre for banegården ligger den tidligere postbygning, som arkitekten Viggo Norn tegnede i 1930.

Gaderne i det meste af bymidteområdet er stærkt påvirket af handelslivet. En stor del af husene har fået ombygget stueetagen i forbindelse med moderne butiksindretninger, men bortset fra dette fremstår den ældre bebyggelse forholdsvis velbevaret. I den ældste del af bykernen og til dels i Låsbygade ligger de få af byens ældste huse, der er fra 1500-1600-tallet. Disse renæssancehuse er i dag bygningsfredede.

Kvarteret ved Dalbygade og Domhusgade

Området mellem Sydbanegade og Agtrupvej ligger nederst på den store sydlige dalskråning, tæt på Sønderbro. Her foregik fra slutningen af 1800-tallet den første, større vækst syd for åen. Området omfatter såvel en del tidligere og nuværende erhvervsvirksomheder som etage- og villaboliger. Bebyggelsen omkring Dalbygade er forholdsvis forskelligartet, hvad angår proportioner, materialer og udformning, mens eksempelvis Hollændervej og Kongebrogade fremtræder langt mere homogene. På Hollændervej ligger der en række 2-3 etages rødstensejendomme med individuelle detaljer, og Kongebrogade har flere solide rødstensvillaer. Virksomhederne i området omfatter bl.a. Brødrene Volkerts Fabriker, nu delvist udlejet til Kunsthåndværkerskolen, mellem Agtrupvej og Dalbygade, den tidligere Kolding Strømpefabrik på Hollændervej og den interessante, tidligere Ford-bygning på Agtrupvej. I knækket ved Haderslevvej ligger desuden byens første betonbyggede hus. Den store og iøjnefaldende bygning er fra 1919. Den østlige del af området, dvs. omkring Domhusgade, er yngre end resten. Udbygningen af kvarteret skete i kølvandet på opførelsen af Domhuset i 1921 og Sct. Hedvigs Klinik, det nuværende toldkammer, i 1928. Begge bygninger er i øvrigt tegnet af arkitekt Ernst Petersen.

Arkitekt Ernst Petersens Sct. Hedvigs Klinik - nu toldkammer - fra 1928.

Arkitekt Ernst Petersens "Carlsberghus" fra 1931 i Domhusgade 2.

Brødrene Volkerts Fabriker mellem Agtrupvej og Dalbygade. Bygningerne huser nu også Kolding Kunsthåndværkerskole.

Sønderbro Apotek fra 1907 på hjørnet af Søndergade og Sydbanegade.

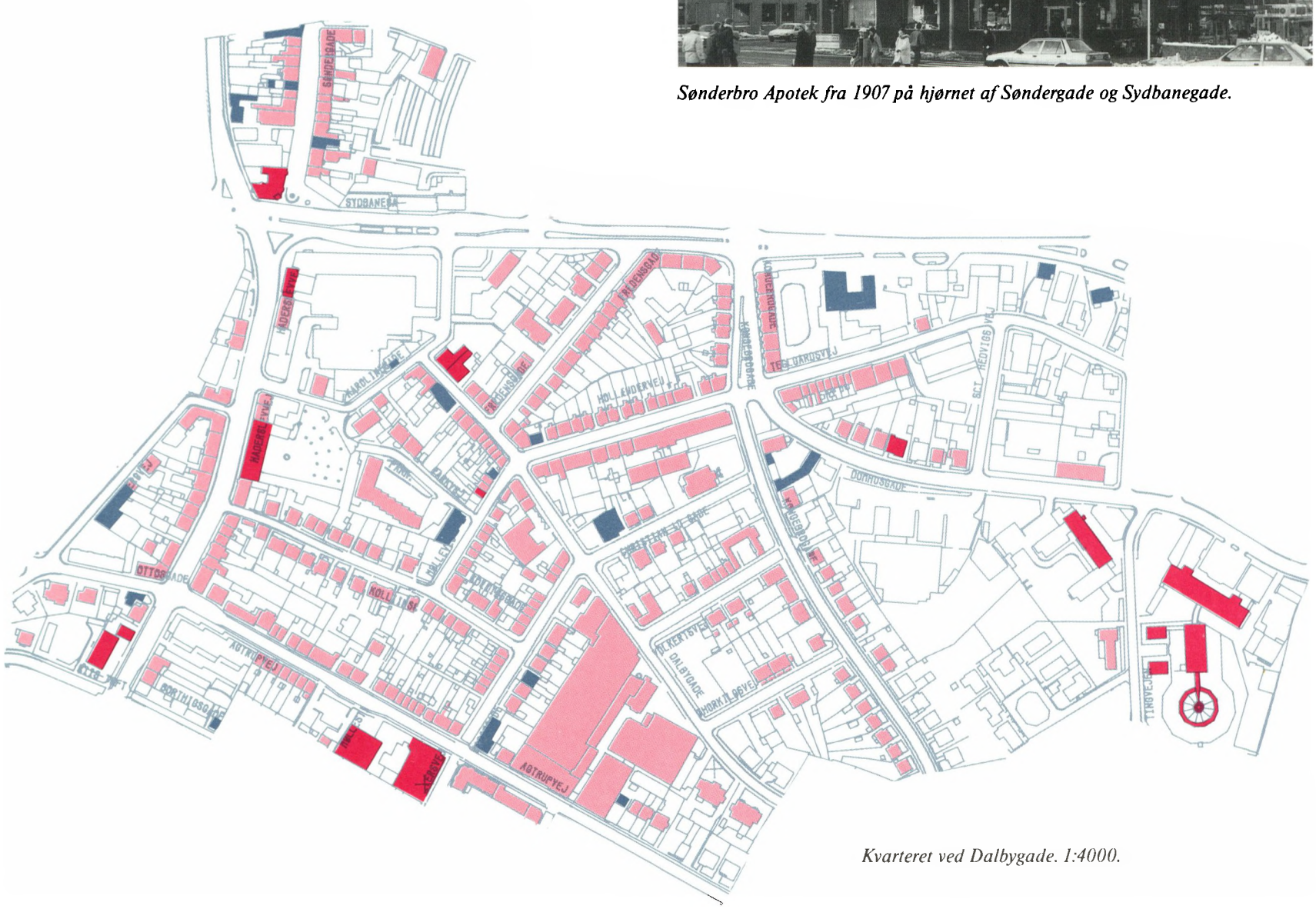

Kvarteret ved Dalbygade. 1:4000.

Havne- og jernbaneområdet

Området dækker et tragtformet areal mellem byens nordlige og sydlige skrænt. Det afgrænses mod nord af Fynsvej og mod syd af Skamlingvej. Bebyggelsen er temmelig blandet, men omfatter en del markante og værdifulde bygninger. Arkitekten A.T. Hagerup tegnede omkring 1913 en række kreatureksportstalde på kajen ved Jens Holmsvej. En del af staldene blev i 1983 flyttet til marinaen syd for industrihavnen. På Jens Holmsvej ligger også DSB's iøjnefaldende stykgodspakhus. I Toldbodgade ligger den gamle toldbod og åleeksportør P. Christensens villa, og længere inde mod byen ligger der et stort pakhus på Pakhustorvet. I Sdr. Havnegade ligger der en fin lille vejerbod, og lige øst herfor en anden bemærkelsesværdig bygning, det lange pakhus. Endelig er der en mindre rundremise ved Skamlingvejen. Langs åen og jernbanen ligger en del bygninger af samme type som på havnen, men bebyggelsen her har en mere tilfældig karakter, og den knytter sig hverken til havnen eller til byen.

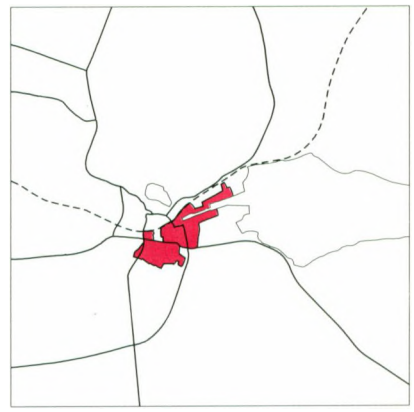

Vejerboden fra århundredskiftet ved hjørnet af Sdr. Havnegade og Østerbrogade.

Havne- og baneområdet. 1:4000.

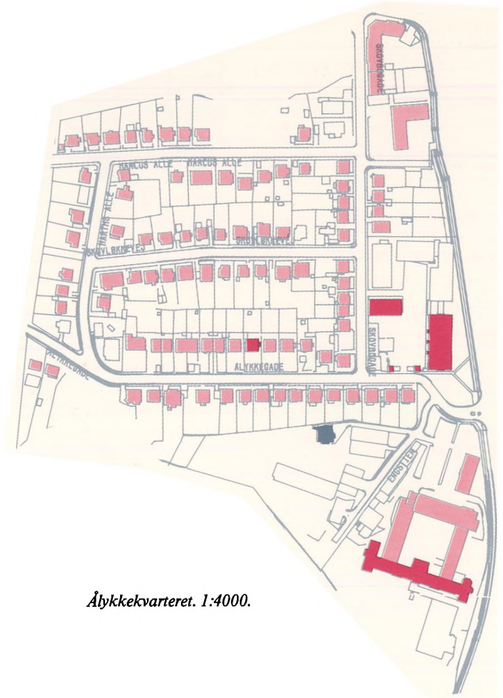

Ålykkekvarteret. 1:4000.

Ålykkekvarteret

Ålykkekvarteret, der ligger vest for Hans Ludvigsvej, er omgivet af åbne arealer og udgør et velafgrænset område. I den østlige del af området ligger Ålykkeskolen, det tidligere sygehus, nu Handelshøjskole og hjørneejendommen "Nørreport", der markerer sig ud mod Vestre Ringgade. Sygehuset, der blev indviet i 1880, var tegnet af københavnerarkitekten Albert R. Gjellerup, men det blev sidenhen flere gange udvidet og ombygget af arkitekterne A.T. Hagerup, Ernst Petersen og C.F. Møller. Ålykkeskolen blev bygget i 1904 af arkitekt C. Fussing og udvidet i 1950'erne, da det var kommunens største skole. Udvidelsen ligger som selvstændige bygninger, og Fussings gamle bygninger står intakte og velbevarede.

Den øvrige bebyggelse i området er villaer fra tiden efter århundredskiftet. Villaerne er opført individuelt, men med et klart fælles præg i kraft af ensartetheden i størrelse, form, materialer mv. Det er forholdsvis store, solide huse, der trods vinduesudskiftninger og andre ændringer i hovedsagen fremtræder velbevarede.

Kvarteret ved Ndr. Ringvej. 1:4000.

Kvarteret ved Ndr. Ringvej og Dyrehavegårdsvej

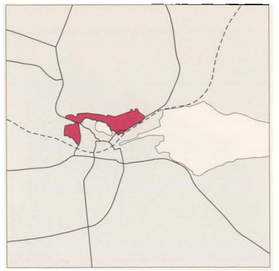

Ndr. Ringvej løber i Egtvedbanens tidligere tracé langs den nordlige skrænt, og det danner områdets nordlige afgrænsning. På ringvejens vestlige del og nedenfor i Vifdam ligger der en række etageejendomme fra 1930'rne og 1940'rne, samt en ældre, lav forhusbebyggelse. Især etagehusene er af stor betydning for opfattelsen af terrænets form. Yderst mod vest ligger dels Egtvedbanens tidligere stationsbygninger og dels A. T. Hagerups plejehjem, "Låsbyhøj" fra 1910, som markerer sig højt i terrænet oven for rækken af småhuse i Nørregade.

Langs vejene omkring Slotssøen, dvs. Søgade, Slotssøvejen, Ejlersvej og Fredericiagade ligger der en del villaer. Villaerne er opført individuelt over en lang periode fra slutningen af 1800-tallet frem til i dag og er vidt forskellige i udformningen, men er hver især forholdsvis velbevarede. Særlig i Fredericiagade er der tale om mondæne villaer, ofte med brug af utraditionelle stiltræk, som blev opført for byens velstående fabrikanter, grosserere, læger mv. i begyndelsen af dette århundrede. I Søgade ligger der til sidst den en række villaer, mens den anden side af vejen er bebygget med en blanding af småhuse fra sidste århundrede, nyere etagehuse af forskellig art, samt enkelte nye villaer. Denne mangfoldighed i bebyggelsen skaber et rigt varieret og levende gademiljø.

I den østlige del af området danner Fredericiagade og Fynsvej rygrad for et antal større og mindre sideveje. Fynsvej løber langs det åbne baneterræn, og den ene side af vejen er på et langt stykke markeret af en trærække. Bebyggelsen på Fynsvej er hovedsageligt ældre villaer, men også ældre og nyere etagehuse. Nogle af husene fremstår velbevarede og originale, mens andre har fået nye døre, vinduer, tage mv. og står svagere i gademiljøet. Det midterste stykke af Fynsvej er præget af store huller i husrækken, og den lange, lige, men også markante gadestrækning har fået et lidt kedeligt og opløst udtryk. Bebyggelsen på de små sideveje er af blandet karakter og omfatter villaer af enhver art, rækkehuse og etagehuse samt industribygninger og institutioner. Noget af byens tidligste industri lå i dette kvarter, og fabrikkerne og boligerne lå ofte tæt. På Ibsvej, der ikke udgør meget mere end en gyde, ligger der stadig to gamle, velbevarede industribygninger, som vidnesbyrd om områdets tidligere status. På H.C. Petersens Vej ligger der også et tidligere vandværk, som er bevaret i sin helhed, men truet af forfald. Især maskinhallen ud mod vejen har stor interesse. Længst mod øst ligger Castenskjoldsvej med en homogen villabebyggelse.

Op mod Ndr. Ringvej ligger Byparken med plæner og boldbaner mv. Parken er det sydligste af den grønne kile, der strækker sig fra Bramdrup Skov ned igennem Marielundsdalen. Den nedlagte Troldhedebanes tracé gennem dalen er omdannet til cykelsti, og umiddelbart syd for ringvejen ligger en tidligere værkmesterbolig, der er den eneste bevarede bygning fra Troldhedebanens dage. Og endelig ligger der oven for Ndr. Ringvej en meget iøjnefaldende villa, kaldet "Fredensborg".

Villa på Ålykkegade 30.

Arkitekten C. Fussings Ålykkeskole fra 1904 på Ålykkegade 2.

Egtvedbanens stationsombygning, Nordbanegården på Ndr. Ringvej 14 A.

Beboelsesejendom fra 1912 på Slotssøvejen 8-14 med udsigt over Slotssøen mod Koldinghus.

Velhavervilla fra 1905 på Fredericiagade 28.

Frelsens Hærs villa fra 1912 med det bemærkelsesværdige tårn ved hjørnet af Læssøegade og Haderslevvej.

Kvarteret ved Læssøegade. 1:4000.

Kvarteret ved Læssøegade og Stejlbjerg

Området ligger i det kuperede terræn mellem Haderslevvej og Tøndervej og omfatter Stejlbjergbebyggelsen samt Læssøegade og et par andre villagader. Området falder stejlt ned mod slugten med Tøndervej, og på bakkeknolden ligger Stejlbjergkvarteret som en afgrænset enklave. Bebyggelsen består af dobbelthuse fra slutningen af første verdenskrig. Husene er i hovedsagen intakte, men en række vinduesudskiftninger fra nyere tid har skæmmet de fleste af husene. Enkelte er desuden blevet ødelagt af skalmuring.

I gaderne syd for Stejlbjerg ligger villaer og etageejendomme af enhver art. Læssøegade markeres ud mod Haderslevvej af Frelsens Hærs imponerende rødstensvilla med hjørnetårn. Og hen langs gaden ligger yderligere en række villaer af samme unikke karakter, men vidt forskellige i stil og udtryk. Læssøegade rummer generelt den mest individuelle og særprægede bebyggelse, mens de øvrige gader er præget af mere anonyme huse. En undtagelse er dog Bellevuegade, hvor der ligger forskellige mindre ensembler af ens huse, hvoraf især funkishusene i den vestlige ende er værd at bemærke. I den nordlige del af området ligger desuden Riis Toft Skole, der blev bygget i 1930'rne efter tegning af arkitekt Th. Rolver. Skolen har i nyere tid fået bygget en etage ind i taget, hvilket skader indtrykket af den ellers velproportionerede bygning.

I bagskellet til haverne på nordsiden af Læssøegade ligger endnu resterne af et gammelt dige. Diget blev oprindeligt anlagt som skel mellem to sogne, men er kendt som "Grænsediget", idet det i middelalderen dannede grænsen mellem kongeriget og hertugdømmerne. Ved diget blev der officielt taget imod og taget afsked med fremmede statsmænd og fyrster.

Kvarteret ved Skovhøj, Piledamsvej og Østerbrogade

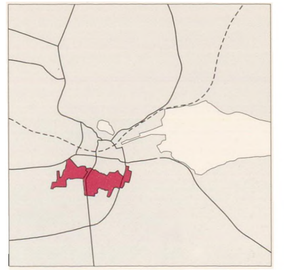

Området ligger på den store, sydlige skråning, omkring Agtrupvej. I den vestlige del af området op mod Haderslevvej er terrænet ret kuperet, mens den østlige del omkring Østerbrogade falder jævnt ned mod havnen og fjorden. Bebyggelsen i området er helt overvejende villaer af forskellig art, opført i dette århundrede. Villaerne er individuelt opført, i røde sten eller pudsede, men generelt af mellemstørrelse og med enkle udsmykninger. I nyere tid har størstedelen fået nyt tag og nye vinduer og døre, som ikke harmonerer med bygningernes oprindelige udtryk, men husenes form og proportioner er dog i reglen intakt. Piledamsvej, Skovhøj og Sdr. Kongevej er kendetegnet ved en ensartet eller samstemmende bebyggelse. På Piledamsvej ligger villaerne allesammen med gavlen helt ud til gadelinien, på Skovhøj ligger knap en halv snes næsten ens, større funkisvillaer og på Sdr. Kongevej en række større rødstensvillaer, der følger vejens sving op mod kirkegården. På Immanuelsvej ligger Immanuelskirken, der blev tegnet af arkitekt Ernst Petersen.

Funkisvillaen "Veum" fra 1933 på Skovhøj 22.

Enligt lille gadehus fra 1923 på Sdr. Kongevej 11 – lige nord for kirkegårdsalléen.

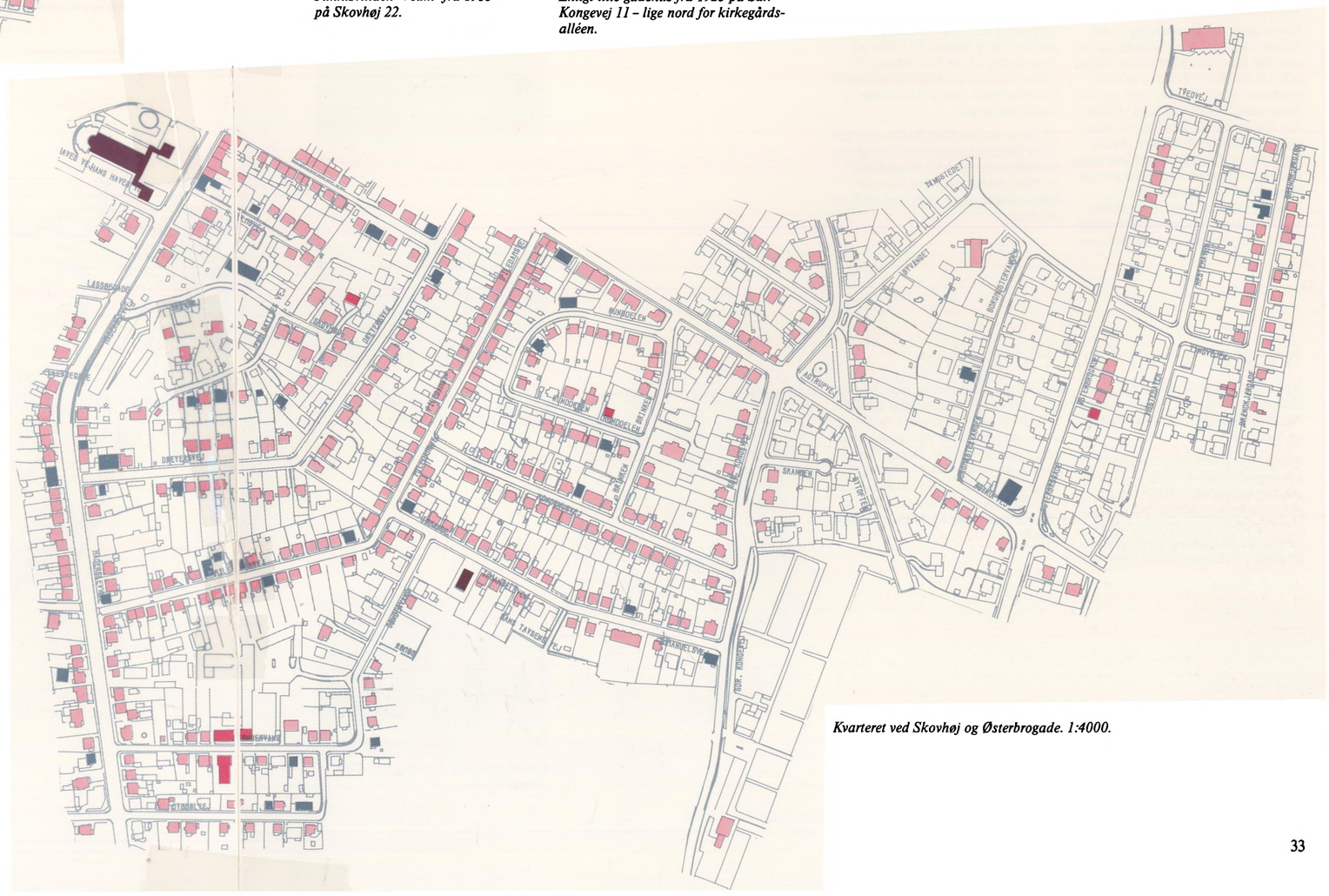

Kvarteret ved Skovhøj og Østerbrogade. 1:4000.

Seest Bakke. 1:8000.

Villa fra 1930 med stateligt indgangsparti, Poul Møllers Vej 28.

Seest Bakke

Området ligger på skråningen syd for ådalen med jernbanen nedenfor ved skråningens fod. Seest Bakke er den tidligere indfaldsvej til Kolding, og heromkring ligger områdets ældste bebyggelse. Ved foden af bakken, tæt ved jernbanen, ligger der flere store og markante industribygninger, men den øvrige bebyggelse er i hovedsagen villaer. I den vestligste ende af Seest Bakke ligger der en del småhuse mellem villaerne, og bebyggelsens karakter præges mere af den nærliggende Seest landsby. Villaerne langs Seest Bakke og sidevejene mod nord er overvejende fra årtierne efter århundredskiftet, mellemstore og ofte gavlvendte. Mange af dem har i nyere tid fået udskiftet tag, vinduer og døre, men formen og proportionerne er bevaret. To villaer på Seest Bakke (2) og Poul Møllers Vej (28) er imidlertid særligt iøjnefaldende i kraft af deres meget velbevarede og markante udtryk.

Kvarteret syd for Seest Bakke er et tidligere haveselskabsområde. Her lå haveselskaberne "Gimle", "Vesterlykke" og "Østerlykke", der i dag fremstår som et ældre villakvarter med små, enkle huse.

Trelænget bondegård midt imellem villaerne på Holbergsvej.

På Olaf Ryes Gade, nr. 7, ligger Kolding Firmacenter, tidligere "De Danske Mejeriers Maskinfabrik".

Kvarteret ved Carl Plougs Vej

I det svagt kuperede terræn vest for Haderslevvej ligger de tidligere haveselskaber "Havelykke", "Solvang", "Jova" og "Lykkebo".

Bebyggelsen i området er en broget samling af villaer fra 1930'rne. Der er store og små villaer i både særprægede og anonyme udtryk, hvoraf nogle er velbevarede, mens andre er meget forandrede på grund af ombygninger, vinduesudskiftninger, tagudskiftninger, maling mv. De største og mest særprægede villaer ligger næsten alle på Carl Plougs Vej og Jovavej, mens de små og anonyme gemmer sig på de små sideveje. Villaerne på Carl Plougs Vej og Jovavej har et forholdsvis klart fællespræg. Det skyldes, at alle villaerne ligger med gavlen mod vejen, hvilket også giver et helstøbt og harmonisk gadebillede.

Kvarteret ved Carl Plougs Vej. 1:8000.

Denne beskedne villa ligger på Carl Plougs Vej 51.

Kvarteret ved Dyrehavevej. 1:8000.

Forsorgshjemmet "Overmarksgården", Dyrehavevej 175.

Kvarteret omkring Dyrehavevej og Gøhlmannsvej

Området er et stort boligområde på skrænten nord for Ndr. Ringvej. Det stejle terræn gør, at området præges af lange øst-vestgående veje på langs af skrænten og små, korte, stejle stikveje mod nord og syd. Nederst på skrænten, tættest ved byen, ligger forskellig etagebebyggelse og rækkehuse. På Frydsvej ligger en række ensartede, forholdsvis markante og velbevarede etageejendomme, mens eksempelvis husene på Kikkenborgvej er noget mere ydmyge og uoriginale. Midt på skrænten ved Dyrehavevej og de små sideveje ligger villaer – store og små, markante og anonyme og hver især i individuel udformning. Her ligger to store villaer af arkitekt Ernst Petersen, deriblandt hans eget hus. Øverst på skråningen, længst fra bykernen ligger de tidligere haveselskaber "Nørrevang", "Nordvang" og "Belvedere", der i dag danner mere ydmyge boligkvarterer med forskellige småvillaer og enkelte gamle kolonihavehuse.

I den vestlige del af området løber Gøhlmannsvej i en slugt i skrænten og danner en gennemgående forbindelse i nord-sydlig retning. Ved Gøhlmannsvej ligger nogle af områdets mest markante og værdifulde bygningsværker. Gøhlmanns Mølle stod i mange år som et vartegn højt hævet over byen. I dag er møllen, selv uden vinger, et vigtigt kulturhistorisk minde – og desuden en flot bygning. Lidt syd for møllen ligger det gamle vandtårn, der overtog rollen som byens vartegn. Vandtårnet fra 1916 er tegnet af A.T.Hagerup. Omkring Ryttermarksvej ligger boligbebyggelsen "Udsigten", der blev opført omkring 1920 med Ernst Petersen, Christian Svane og A.G. Jørgensen som arkitekter. Bygningerne er i nyere tid blevet noget hårdhændet moderniseret, men "Udsigten" fremstår stadig som en overordentlig helstøbt bebyggelse. Ved Dyrehavevej ligger endelig forsorgshjemmet "Overmarksgården", der blev bygget som forsørgelsesanstalt under første verdenskrig. Gården fremstår som et stort og karakterfuldt bygningsanlæg over for den omgivende villabebyggelse.

"Langdallund" stuehus fra 1860 ved den sydligste ende af Gøhlmannsvej.

Del af arkitekterne Ernst Petersens, Christian Svanes og Axel. G. Jørgensens boligbebyggelse "Udsigten".

Strandhuse. 1:8000.

Strandhuse

På skrænten nord for fjorden ligger det tidligere fiskerleje, Strandhuse, der i dag er et næsten rent boligområde. Langs Fjordvej ligger såvel små, gamle fiskerhuse som store, mondæne villaer, selvom hovedparten af bebyggelsen dog består af mindre villaer med et mere anonymt præg. De ældste huse ligger på strækningen mellem Skolebakken og Otto Skovs Vej. Det tidligere fiskermiljø understreges af bådebroer og småbåde på det åbne stykke ud mod vandet. Villaerne breder sig ud langs kysten, og her ligger bl.a. den store villa "Næsset", der blev bygget af A.T. Hagerup i 1902-1903, samt den meget særprægede villa ved Trapholtmuseet oppe ad skrænten. Ved Trapholt ligger iøvrigt også to gamle bindingsværkslænger, der i 1940'rne blev flyttet hertil. På skrænten mellem Fjordvej og Skolebakken ligger småveje med en blandet villabebyggelse, der er placeret som terrænet bedst tillod det. Husene i hele området er i reglen forholdsvis velbevarede, selvom der mange steder er nye vinduer, døre, tage mv.

Villa Trapholt fra 1936 er tegnet af den hollandske arkitekt A.P. Smits. Funkisvillaen havde oprindelig fladt tag.

Kvarterne ved Broagervej og Christian d. 4.'s Vej

I den sydøstlige udkant af Kolding ligger to områder med bebyggelse fra før 1940. Mellem Haderslevvej og Sdr. Ringvej ligger de to tidligere haveselskaber, "Søndervang" og "Ravnsbjerg", der i løbet af 1920'rne og 1930'rne blev bebygget med småvillaer og parcelhuse. "Søndervang" var i øvrigt i 1911 det første haveselskab, der købte jord i Kolding. Husene i kvarteret er opført hver for sig, men visse typer går igen. Forskelligheden er blevet større med ombygninger, udbygninger og moderniseringer i nyere tid. Kun få af husene har bevaret deres oprindelige og enkle præg. Det var dog ikke alle grundene i området, der blev opført villaer på, og rundt omkring ligger stadig enkelte gamle kolonihavehuse. De små huse er trukket tilbage på grunden for at give plads til en forventet villa ud til vejen. På Istedvej 12 ligger et lille velholdt hus, der ved flere knopskydninger har kunnet opfylde beboernes behov gennem tiden.

Syd for Agtrupvej, omkring Den Geografiske Have ligger også en række tidligere haveselskaber, bl.a. "Brændkjærhøj", "Brændkjærudsigt", "Frem" og "Højvang". Bebyggelsen består her af forskellige typer villaer og småhuse med et anonymt præg, hvoraf mange i tidens løb er blevet om- og tilbygget på bekostning af deres originale udtryk. Området rummer imidlertid også enkelte værdifulde bygninger. Dels en flot og velbevaret villa i Bedre Byggeskik-stil på Planteskolegrunden på Christian d. 4.'s Vej og dels bindingsværkshuset i Den Geografiske Have. Bindingsværkshuset lå oprindeligt nord for fjorden, men blev i slutningen af 1960'erne flyttet til haven, hvor det i dag er restaurant. Huset blev opført i 1700-tallet og var tidligere stuehus på Petersbjerggård. Det blev flyttet for at give plads til boligbyggeriet mellem Fynsvej og Lyshøj Allé.

Et af de få bevarede huse fra haveselskabernes første tid omkring 1930. Istedvej 12.

Kvarteret ved Christian d. 4.'s vej. 1:8000.

Kvarteret ved Broagervej. 1:8000.

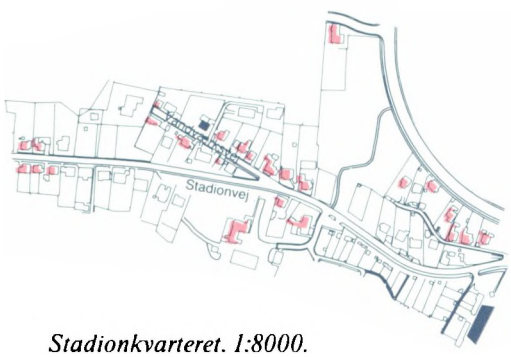

Stadionkvarteret. 1:8000.

Rebæk. 1:8000.

Stadionkvarteret

Det lille område ligger nederst på den store skrænt ud mod Kolding Ådal. Bebyggelsen består overvejende af villaer fra begyndelsen af århundredet. Der er også nyere villaer, hvoraf ingen imidlertid gør sig særligt bemærket. Sydøst for bebyggelsen ligger byens stadion, som blev etableret omkring 1920. Allerede kort efter århundredskiftet var der på dette sted anlagt en cykelbane.

Rebæk

Området ligger på en knold i det kuperede kystlandskab syd for fjorden. Langs vandet løber "Stranden", hvor den ældre bebyggelse ligger. Der ligger en gård, og desuden forskellige, ældre fiskerhuse, småhuse og villaer mellem hinanden. Mange af husene er desværre forsøgt bygget om til parcelhuse, men spiller alligevel en vigtig rolle ved at fastholde en vis historisk identitet i det nye parcelhuskvarter.

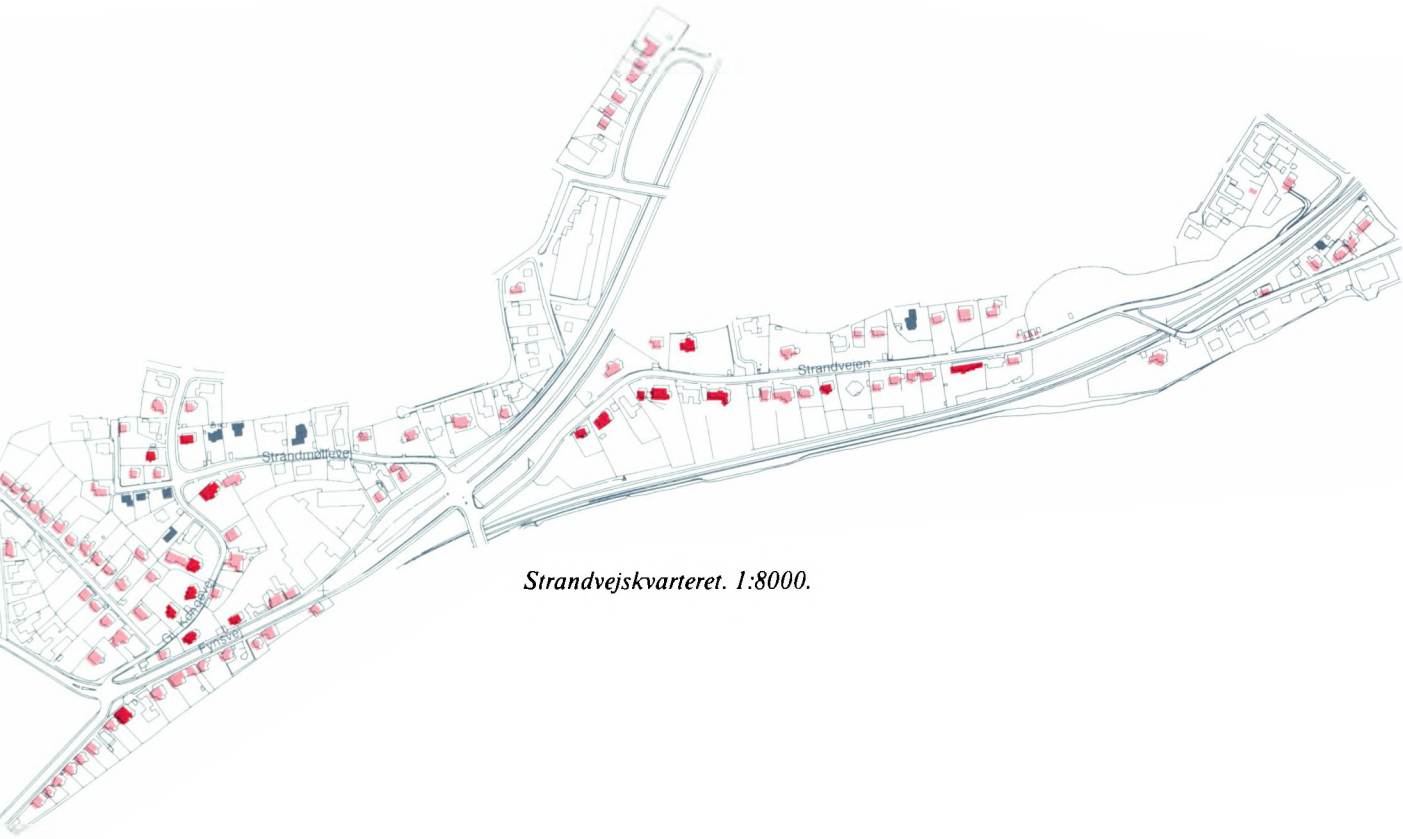

Strandvejskvarteret. 1:8000.

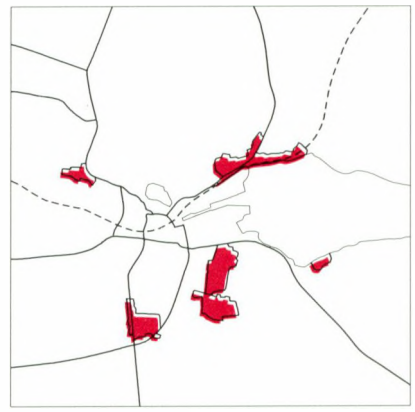

Bindingsværksbygningen, Fynsvej 101, er opført af materialer fra et 1600-tals hus.

Strandvejskvarteret

Området ligger på stejlt terræn, der mod syd afgrænses af Kolding Fjord og jernbanen, og mod vest af Marielundsdalens skovklædte sider. Byens østlige indfaldsvej, Fynsvej, skærer midt gennem området og deler det i to: Øst for Fynsvej strækker Strandvejen sig ud langs kysten, og vest herfor snor nogle mindre villaveje sig på skrænten. På Strandvejen og Fynsvej samt oppe omkring Gammel Kongevej ligger der flere store og fornemme villaer, mens den øvrige bebyggelse består af mere ydmyge huse.

De to arkitekter A.T. Hagerup og Ernst Petersen står for en pæn del af de fornemme villaer. I begyndelsen af dette århundrede tegnede Hagerup således "Villa Capri" på Strandvejen 34A, hvorfra der er en storslået udsigt over fjorden, og "Hvide Hus" på Strandmøllevej 13, hvor bygningens gavlkvist er udformet ligesom plejehjemmet Låsbyhøj. "Borrehus" på Gammel Kongevej 9 samt Gammel Kongevej 10 er også Hagerups værk. De er som de øvrige kendetegnet ved en kraftig hovedform og en let, lys pudsoverflade. Ernst Petersen tegnede i 1920'rne henholdsvis Strandvejen 14 og Gammel Kongevej 7, som begge står i røde sten med et meget karakterfuldt udtryk. Endelig ligger der på Fynsvej 101 et bemærkelsesværdigt hus, som blev opført for tandlæge A.M.G. Friis af materialerne fra et renæssancebindingsværkshus fra Vejstruprød.

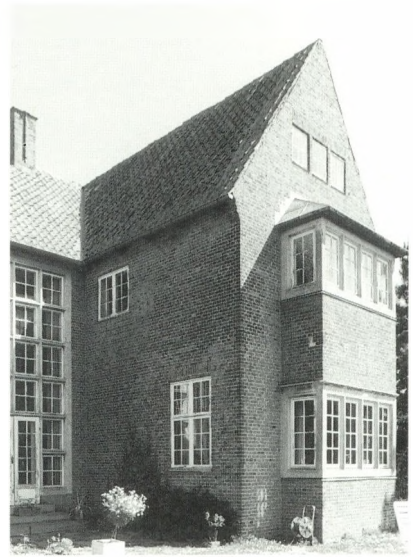

Villaen, Strandvejen 14, er tegnet af arkitekt Ernst Petersen i 1931.

"Villa Capri", Strandvejen 34 A, tegnet af A. T. Hagerup 1912. Havesiden er i to etager med udsigt over fjorden.

Kvarteret ved Brunebjerg. 1:8000.

Kvarteret ved Brunebjerg

Området ligger på den sydlige skråning mellem Skamlingvejen og Agtrupvej og omfatter de tidligere haveselskaber "Fjordvang", "Fjordglimt", "Brunebæk", "Højlykke", "Fremtiden" og "Bakken". Haveselskaberne lå tidligere omgivet af banen mod Vamdrup, der fra Kolding by slog en bue østover, inden den fortsatte mod syd. Kløvervej i den nordlige udkant af området og Brunebjerg i den sydlige udkant er begge anlagt i det gamle jernbanetracé. Bebyggelsen består af villaer fra 1920'rne og 1930'rne i varieret udformning, men med et fælles, lidt anonymt præg. Og ligesom i de øvrige, tidligere haveselskabsområder i kommunen ligger der rundt omkring i området stadig nogle af de gamle kolonihavehuse med tilbygninger og udbygninger mv.

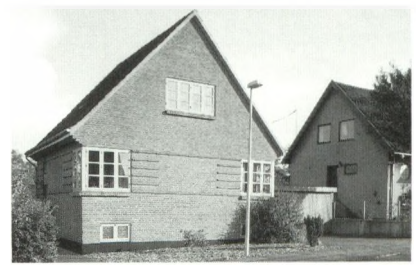

Villaen, Kærmindevej 33, er opført i blandet stil i 1936.

Landbebyggelsen

Det var først og fremmest en række naturgivne forudsætninger, som var afgørende for, hvor der opstod et landsbysamfund. Det var i første række den konkrete tilstedeværelse af en række forskellige, landskabelige ressourcer, især vand og nærheden til eng-, ager- og skovarealer, der var en væsentlig betingelse for bosætningen. I anden række var udnyttelsen af disse naturforudsætninger afhængig af de forhåndenværende produktionsmetoder. I egnen omkring Kolding ses det således, at landsbyerne i de fleste tilfælde ligger i tilknytning til åer og vandløb. Engarealerne omkring vandløbene gav mulighed for græsning og høslet, og arealerne over ådalene var god agerjord. Landet omkring Kolding var og er stadig rigt på skov, der var anvendelig til både byggemateriale og brændsel. Landsbyerne i Kolding opstod i middelalderen og den oprindelige placering er stort set intakt. Med hensyn til bygningerne er det imidlertid kun landsbykirkerne, der kan føres tilbage til middelalderen.

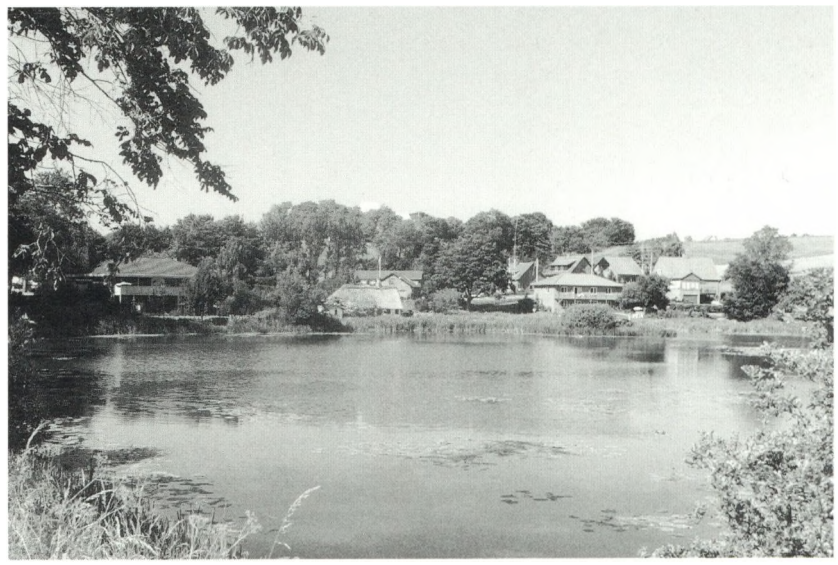

Udsigten fra Påby mod Harte, hvor kirken knejser på toppen af bakken ovenfor den opdæmmede sø.

Landsbytyper

Landsbyerne kan deles op i flere forskellige typer afhængig af, hvordan vejene og bebyggelsen er struktureret i forhold til det omgivende landskab. Typologisk set kan næsten alle landsbyerne i Kolding Kommune betegnes som vejbyer. Sdr. Stenderup og Agtrup er begge vejklyngebyer. Her forgrener vejene sig i et uregelmæssigt og kompliceret net, hvorom-kring gårdene ligger uregelmæssigt fordelt. Binderup og Påby er som type betegnet vejfortebyer. Resten af landsbyerne betegnes som slyngede vejbyer, hvilket er den almindeligst forekommende landsbytype i landet. De slyngede vejbyer har tilpasset sig forskellige landskabstyper og følger landskabets konturer. Bygaden blev brugt som intern forbindelsesvej og var samtidig forbindelsen til marker, overdrev og enge. Ofte ligger vejbyerne som randbyer langs et vandløb, en dalkant eller et andet markant landskabstræk. Ejstrup, Dons og Sdr. Bjert er fine eksempler på randbyer, som ligger på et plateau langs en ådal. Disse landsbyer blev ofte placeret, hvor der var bedst mulighed for at have græsning i dalen og agre på de højere liggende plateauer.

Landboreformerne i slutningen af 1700-tallet førte til udskiftningen af landsbyernes fælles jorder. Dyrkningen af den fælles bymark betød tidligere, at bønderne var afhængige af en fælles dyrkningsplan. Efter at jorden blev delt ud på landsbyens forskellige gårde, blev den enkelte bonde mere fri til at disponere driften. Udskiftningen gennemførtes for Koldingegnens vedkommende i årene omkring 1770-1790, og udflytningen af gårdene skete gradvist i tiden herefter. I de mindre landsbyer kunne jorden udstykkes i stjerneform ud fra landsbyen, hvorved gårdene kunne blive liggende i landsbyen. Landsbyjorden omkring Nr. Bjert er ganske vist ikke fordelt i ren stjerneform, men princippet kan dog alligevel aflæses tydeligt. For de større landsbyers vedkommende var det dog ikke muligt at få passende jordstykker ud af denne fordelingsform. Jorden blev derfor udstykket i regulære blokke, der ofte kom til at ligge så langt fra landsbyen, at det var formålstjenligt at flytte gårdene ud til markstykket. Det betød, at den gamle landsbystruktur i mange tilfælde gik delvist i opløsning. I forbindelse med udskiftningen blev der også udstykket en del små husmandslodder både i og omkring landsbyerne, som så siden kom til at udgøre grundlaget for fremkomsten af nye småbebyggelser.

Siden har nye faktorer yderligere ændret den oprindelige landsbystruktur. I slutningen af 1800-tallet begyndte andelsbevægelsen at sætte sine spor i landsbyen i form af nye mejeri-, slagteri- og brugsforeningsbygninger. Industrialiseringen af landbruget betød en sammenlægning af jorden til færre gårde. Overflytningen af de beskæftigede inden for landbruget til andre erhverv afstedkom en affolkning af landsbyerne med en deraf afledet ændring af landsbystruktur og befolkningssammensætning.

Landsbyernes navne og alder

Endelserne på de enkelte landsbynavne kan fortælle om landsbyernes oprindelsestidspunkt. Endelserne -strup, -trup, -drup og -rup er afledt af torp. Endelsen -torp stammer fra tiden omkring vikingetiden, hvor nye dyrkningsmetoder blev taget i anvendelse, og nye samfund opstod på hidtil udyrket jord. Andre stednavne med oprindelse i vikingetiden har endelserne -by, -tofte og -bølle. Et endnu ældre navnelag bærer endelserne -heim, -inge, -lev, -løse og -sted. Det stammer fra 300- og 400-tallet, hvor der blev foretaget en omlægning af landsbystrukturen for at opsuge den voksende befolkning. Landsbyerne blev gjort større, gårdene voksede og fik flere arbejdende folk under samme tag. Det er i øvrigt først fra dette tidspunkt, at gården fremstår som den selvstændige økonomiske enhed, vi kender i dag.

Dons med de store gårde langs landsbygaden.

På aktuelle kort er indtegnet landsbyernes udstrækning omkring år 1800. Vejene og gårdene er skitsemæssigt markeret i overensstemmelse med gamle originalkort over landsbyerne, idet husene dog er udeladt. For Sdr. Bjert, Agtrup, Skartved og Sdr. Stenderups vedkommende er dog brugt kortgrundlag fra 1861. Originalkort fra div. år. Kort og Matrikelstyrelsen.

2. Almind.
Se side 57

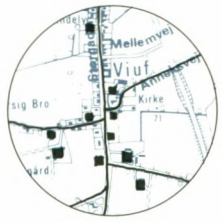

1. Viuf.
Se side 56

20. Bramdrup.
Se side 42 og 53

19. Nr. Bjert.
Se side 43 og 52

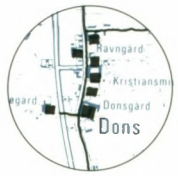

3. Dons.
Se side 56

5. Ejstrup.
Se side 44 og 54

4. Rådvad.
Se side 54

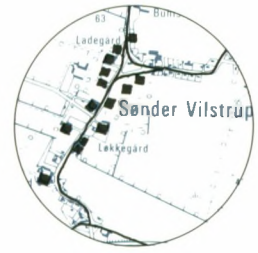

18. Sdr. Vilstrup.
Se side 41 og 54

6. Harte.
Se side 55

7. Påby.
Se side 55

17. Eltang.
Se side 44 og 52

16. Møsvrå.
Se side 57

8. Seest.
Se side 58

9. Vonsild.
Se side 45 og 59

10. Dalby.
Se side 60

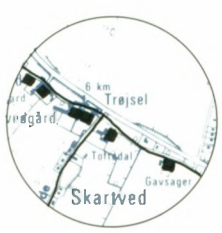

11. Skartved.
Se side 63

12. Agtrup.
Se side 46 og 63

13. Sdr. Bjert.
Se side 46 og 63

14. Binderup.
Se side 45 og 62

15. Sdr. Stenderup.
Se side 47 og 60

De store gårde

I de fire sogne Sdr. Stenderup, Sdr. Bjert, Dalby og Vonsild syd for Kolding Fjord er landskabet præget af gårde af en størrelse, som ligger over landsgennemsnittet. De fire sogne blev ved grænsedragningen i 1864 sammen med de fire andre sogne i Nr. Tyrstrup Herred tillagt Kongeriget Danmark som en kompensation for afgivelsen af de kongerigske enklaver i Vestslesvig. De otte sogne blev regnet for at være de mest udbytterige, og jo nærmere gårdene lå til Kolding desto mere købstadspræget var livsstilen. Efter grænsedragningen benyttede de otte sogne sig af markedet i Kolding i stedet for, som hidtil, det i Haderslev. Dette udvidede opland betød en mærkbar stigning i handelen på byens marked, mens en tilsvarende nedgang var mærkbar i Haderslev.

Årsagen til forekomsten af disse store gårde kan findes flere steder, men den væsentligste årsag var nok den, at egnen fra gammel tid ingen godser havde. I slutningen af 1500-tallet og begyndelsen af 1600-tallet købte eller byttede Frederik 2. og senere Christian 4. sig til godsjorderne i områderne omkring Haderslevhus og Koldinghus. Begge slotte var i perioder kongefamiliens foretrukne opholdssteder. Opkøbet af godserne var begrundet i ønsket om at skaffe et stort samlet jagtrevir i den skovrige egn omkring de to slotte. Den erhvervede landbrugsjord blev så efterfølgende opdelt i kongelige fæstegårde.

Størrelserne på disse gårde lå noget over landsgennemsnittet. Før de store gårdsammenlægninger, som er foregået de senere årtier, var gårdstørrelserne i området mellem Kolding og Haderslev ofte på 40-80 ha. Det var heller ikke ualmindeligt med helt op til 120-150 ha, mens en passende gårdstørrelse i resten af landet var på 20-30 ha. Dertil kommer, at jorden på egnen er meget frugtbar og skovrig. Til hver gård hørte desuden et stykke skov, som også gav en indtægt.

Gårdene havde med deres beliggenhed lige syd for grænsen til Slesvig gunstige vilkår for afsætning af overskudsvarer til de store europæiske markeder uden at skulle betale told, især studetolden, der indtil 1826 blev afkrævet ved udførsel af stude fra kongeriget.

Flere gårde er opført som mindre herregårdsanlæg, hvor det store og statelige stuehus efter klassisk mønster er placeret i et symmetrisk avlsgårdsanlæg med to sidelænger ned til en allé. Gårdene ligger oftest placeret i landsbyens udkant eller var fritliggende med de bedste muligheder for en både præsentabel og praktisk beliggenhed. En stor del af de nuværende stuehuse er bygget eller ombygget i midten af 1800-tallet. På det tidspunkt var de økonomiske problemer efter Napoleonskrigene overvundet, og landet var kommet ind i en periode med et godt kornsalg, som for alvor gjorde gårdene velhavende.

Afgrænsningen af dette område med de store gårde er nogenlunde sammenfaldende med den geografiske skillelinie, der går mellem Vestjyllands magre jorder og de muldrige østjyske morænebakker. Skillelinien er nogenlunde identisk med isens hovedopholdslinie under sidste istid. I landskabet med de bakkede, frugtbare jorder mellem Kolding Fjord og Haderslev ligger de store gårde forholdsvis tæt, men jo nærmere israndlinien desto mere spredt ligger gårdene.

Stuehuset med sidebygninger på Strårup, der er en af kommunens største gårde, beliggende sydøst for Kolding.

Eltanggård med fint anlagt gårdsplads mellem de lange staldlænger.

Stuehuset på Virkelyst sydvest for Kolding. Den asymmetriske facade modsvarer alléens skrå forløb ind på gårdspladsen.

Bevaringsværdige sammenhænge på landet

Den markante allé der strækker sig fra Sdr. Vilstrupvej henover det åbne, svagt bølgede landskab mod en af gårdene.

Sdr. Vilstrup

Sdr. Vilstrup er en slynget vejklyngeby vest for Elbodalen. Terrænet falder svagt ned mod dalen, og Sdr. Vilstrupvej slynger sig langs den let bølgende skråning. Bebyggelsen grupperer sig langs Sdr. Vilstrupvej og omfatter dels langhuse af forskellig art, og dels ganske mange store gårde, hvoraf flere ligger på de samme tomter som ved udskiftningen i slutningen af 1700-tallet. Gårdenes udstrakte jorder rækker helt ind til landsbygaden, Sdr. Vilstrupvej. Alléer og levende hegn løber vinkelret på gaden, og landsbymiljøet præges af det åbne udsyn over det omgivende land. Landsbygadens forløb følges og markeres af langhusene, der ligger helt fremme ved gadelinien i spredte grupper. Og skønt mange af dem ikke er særlig velbevarede, spiller de ved deres placering en afgørende rolle i bybilledet. I den nordlige del af landsbyen deler landsbygaden sig, og Sdr. Vilstrupvej svinger mod øst mod en lille enklave, Skovsgårde. På denne strækning ligger en række ældre og nyere villaer, hvilket er den eneste vækst, der er foregået i landsbyen siden begyndelsen af dette århundrede. Mod syd afsluttes landsbyen brat af motorvejen mod Fyn. Motorvejen passerer Sdr. Vilstrupvej over en viadukt, der således danner en port til landsbyen. Sdr. Vilstrup Kirke ligger for sig selv i det jævne terræn omkring 1 km vest for landsbyen.

Langhusene langs Sdr. Vilstrupvejs sving og kurver.

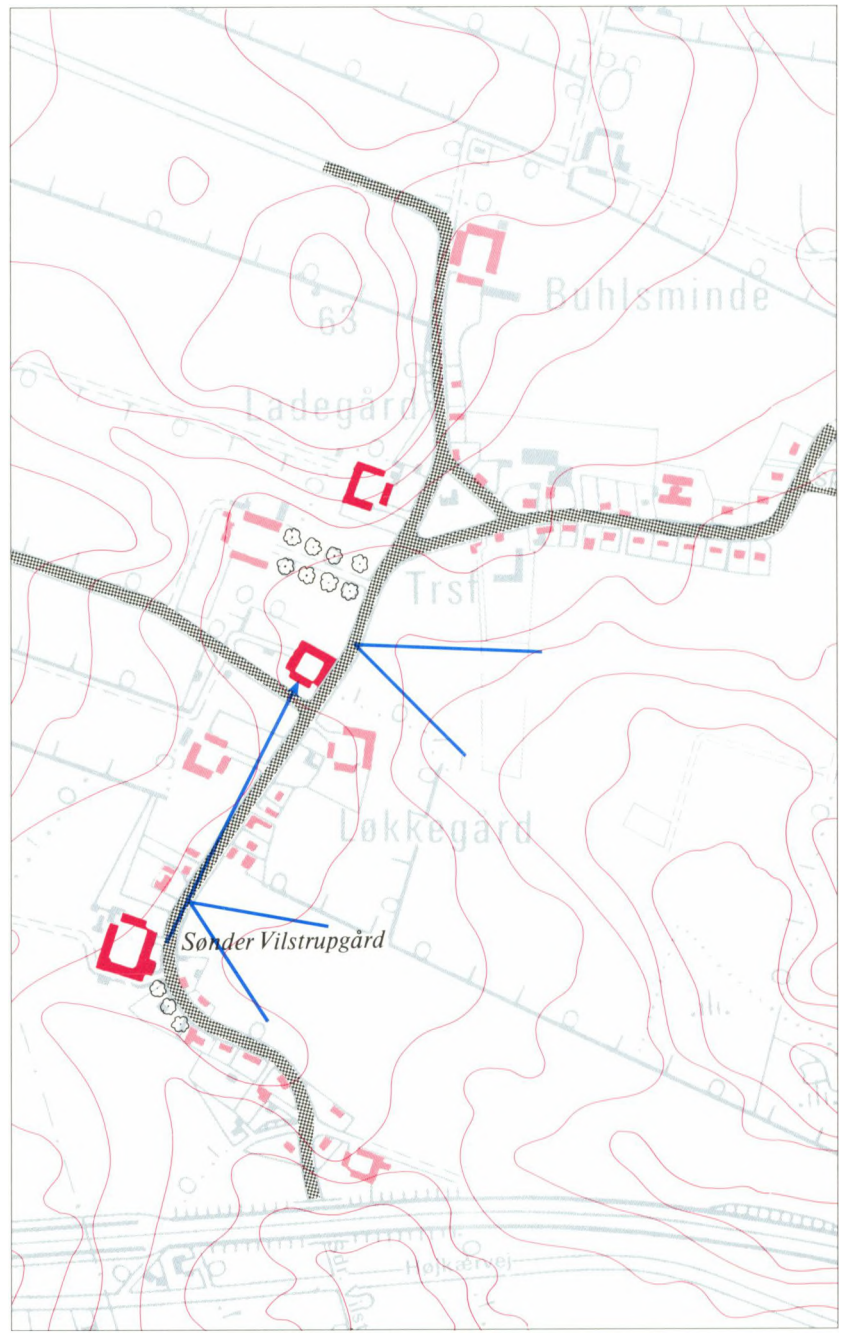

Sdr. Vilstrup. 1:8000.

Bramdrup

Den ældste bebyggelse i Bramdrup ligger omkring kirken, som er placeret på en bakketop. Den resterende del af den gamle bebyggelse tegner sig tydeligt som en kerne, hvorom de nye kvarterer af tæt/lavbebyggelse og parcelhuse er bygget til.

Den gamle landsby lå placeret nord for den skarptskårne Marielundsdal, hvor der var mulighed for at have græsning i dalen og agre på de højereliggede plateauer. Øst for landsbyen var et stort område med skov, der var delt ud på flere gårdmatrikler. I dag findes stadig en del skov i området blandt andet i Marielundsdalen. Troldhedebanen, der gik gennem dalen, blev anlagt i 1917 og nedlagt igen et halvt hundrede år senere, i 1968. Jernbanestrækningen er i dag omdannet til en sti, der følger tracéet gennem dalen. Bramdrupdam voksede op samtidig med Egtvedbanens station fra 1898. Bebyggelsen ligger vest for Bramdrup landsby omkring Vejlevej i en lavning, hvor vejen krydser Marielundsdalen. Langs Vejlevej ligger det tidligere mejeri, butikker og kro. Umiddelbart vest for Vejlevej i lavningen lå dammen, som Bramdrupdam er opkaldt efter.

Såvel landsby som stationsby udgør i dag sammen med nyere bebyggelser et forstadsområde til Kolding. Bydelen afgrænses landskabeligt af Marielundsdalen mod syd, ligesom motorvejen markerer en trafikal grænse for bebyggelsen. Boligbyggeriet holder sig i en passende afstand fra motorvejen, der svinger i en bue vest om Bramdrupdam og Bramdrup. Den direkte adgang til motorvejen er en gevinst for industrierne, der ligger i et bælte op mod motorvejen og udgør den bebyggelsesmæssige forbindelse mellem Kolding by og Bramdrup/Bramdrupdam.

Bramdrups gamle bebyggelse, der samler sig omkring kirken.

Bramdrup Kirke og stengærdet, der sammen med den enkle grusbelægning er med til at støtte landsbymiljøet i Bramdrup.

De stynede træer markerer vejen og gården over for det ubebyggede areal.

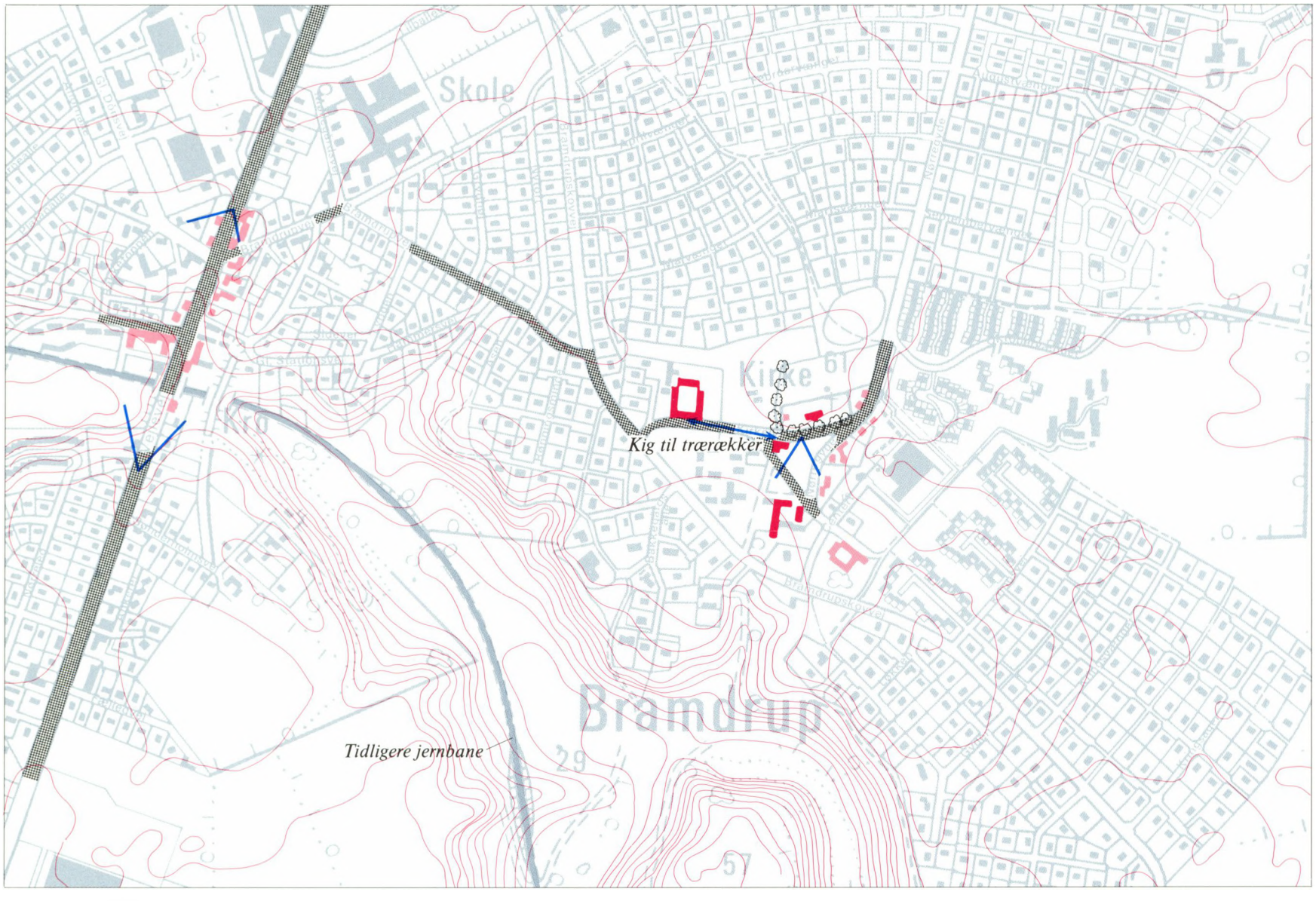

Bramdrup. 1:8000.

Nr. Bjert

Nr. Bjert ligger højt i landskabet mellem udløberne af Elbodalen og Eltang Vig. Landevejen, Nr. Bjertvej krydser gennem dalene på hver side af landsbyen, og fra de stejle dalsider tager byen sig ud som lå den på en stor bakkeknold. Nr. Bjert var oprindelig en slynget vejby langs den nord-sydgående Rytterskolevej. Her ligger endnu en del gårde og ældre huse sammen med ældre og nyere villaer i et tæt og fredeligt landsbymiljø, og vejens enkle profil uden fortove samt markante træer og levende hegn bidrager til den harmoniske karakter. Nord for Rytterskolevej fører Sletteskovvej forbi kirken og fortsætter mod nord over det åbne land, hvor den passerer to flotte, firlængede gårde, Vilhelmsminde og Solbjerggård. Den sydlige af gårdene, Vilhelmsminde, der flankeres af en række stynede træer, danner afgrænsning af og adgang til landsbyen i fint samspil med kirken. Gården ligger ved et knæk på Sletteskovvej, hvorfra der er udsigt direkte mod kirken, samtidig med at der fra landsbyen er et fint kig op ad Sletteskovvej langs kirkemuren mod gården.

Mellem Rytterskolevej og Sletteskovvej krydser Nr. Bjertvej øst-vest gennem landsbyen. Nr. Bjertvej var tidligere landevej til Snoghøj, hvorfra der var færgeforbindelse over Lillebælt til Fyn, og helt frem til anlæggelsen af motorvejen nordvest om Kolding omkring 1970 var Nr. Bjertvej en del af hovedlandevejen fra Fyn over Kolding til Sønderjylland. Landevejens betydning smittede af på bebyggelsen, og landsbyens vigtige bygninger blev med tiden lagt langs Nr. Bjertvej. Kirken blev opført i 1887 ved krydset med de gamle veje, Rytterskolevej og Sletteskovvej, hvorefter skole, mejeri og de mange villaer fulgte på den anden side af århundredskiftet. Nr. Bjertvej er i dag stærkt præget af nyere bygninger, såsom benzintank og auto- og maskinværksteder, der ligger tilbagetrukket fra vejen og giver et opløst og forbygget indtryk af landsbyen, som de ældre bygninger har meget svært ved at hamle op med.

I nyere tid er der foregået en del parcelhusbyggeri i og omkring Nr. Bjert. Fra syd langs Skolebakken strækker parcelhusbebyggelsen i Strandhuse sig helt op til landsbyen og forbinder den med boligforstæderne omkring Kolding.

Den firlængede gård Vilhelmsminde med de stynede træer, der markerer ankomsten til Nr. Bjert ad Sletteskovvej, hvorfra kirken står lige midt i synsfeltet.

Landsbymiljøet langs Rytterskolevej, der understreges både af gårde, huse, træer og grusrabatter.

Udsigten fra Nr. Bjert mod vest, hvor landevejen snor sig over jernbanelinien nede i dalen.

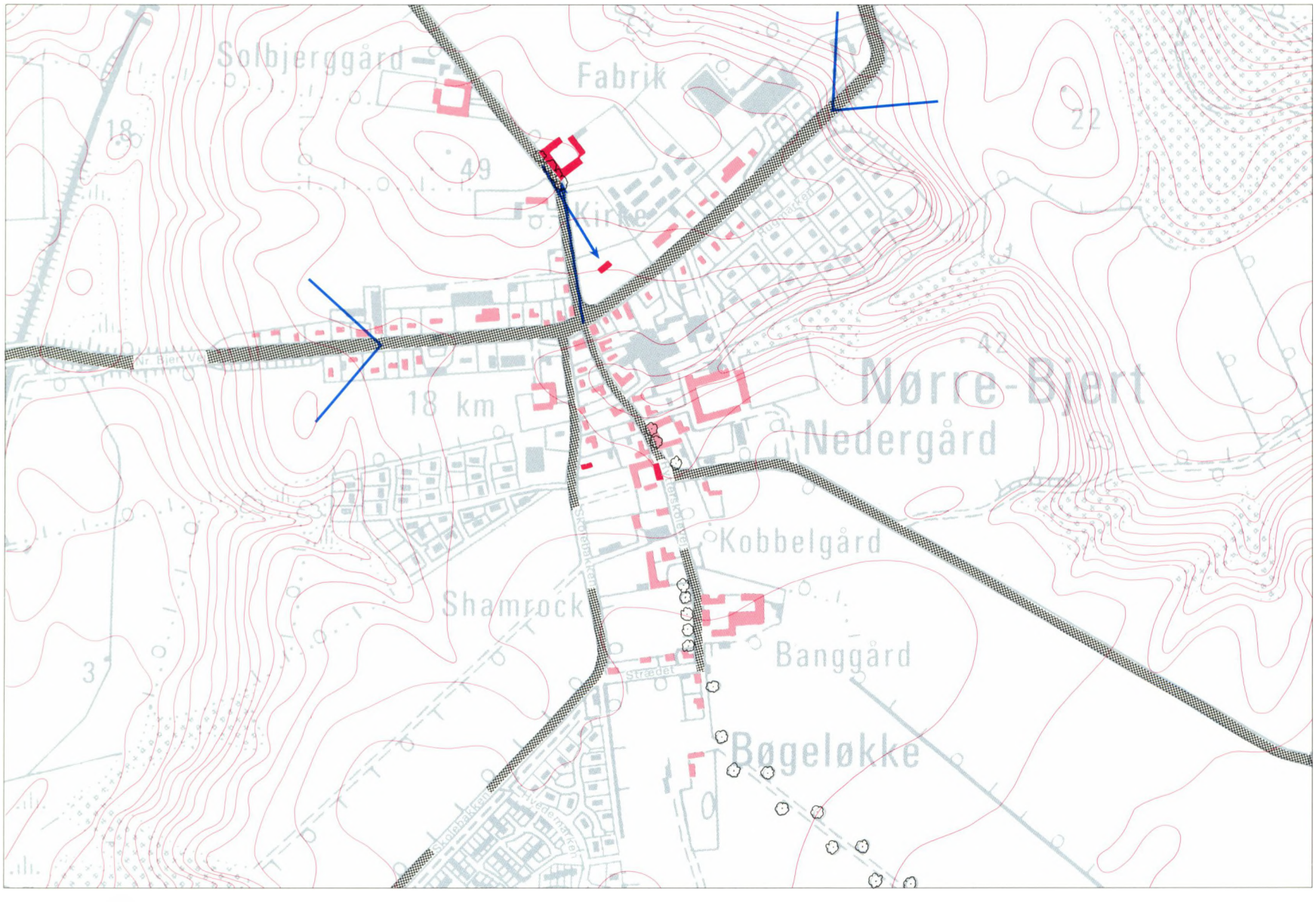

Nr. Bjert. 1:8000.

Ejstrup

Landsbyen ligger som en dalkantby på et plateau lige nord for Kolding Ådal. I den oprindelige landsby lå en del af gårdene placeret omkring det sted, hvor jernbanen og stationen siden kom til at ligge, mens en anden del lå i området lige syd herfor. Ejstrup var station på jernbanestrækningen til Esbjerg indtil 1965. Jernbanens passage tværs gennem landsbyen forrykkede landsbyens kerne, og der er i dag kun bevaret få træk af den oprindelige landsbystruktur.

Landskabet omkring landsbyen er fuld af markante elementer, som giver byen en særlig karakter og identitet. Åen og ådalens forløb syd for byen er et markant træk, og på samme måde er også alléen langs Hvilestedvej, der leder til byen fra nord, et flot træk i det åbne land. Vejen afsluttes brat af jernbanen, og det er først muligt at passere under banen ved Ejstrupvej. Alléen fungerer som nutidig port ind til byen, der ligesom jernbaneviadukten danner en overgang mellem byen og ådalen. På kanten mellem ådalen og det højere beliggende plateau udgør jernbanestrækningen en skarp grænselinie mellem byen og landet.

Bebyggelsen i landsbyen er hovedsagelig placeret langs Hvilestedvej og Nedervej, der fører til byen fra henholdsvis nord og øst. Hvor de to veje krydser, ligger landsbyens knudepunkt med Brugsbygningen, en række småhuse og et tidligere afholdshjem. I landsbyens østlige udkant indtager staldlængen ved gården Knudsminde en central placering i gadebilledet. Herudover virker bybilledet meget homogent uden særlig markante bygningsanlæg.

Den lange allé fører fra Esbjergvej ned langs Hvilestedvej til Ejstrup.

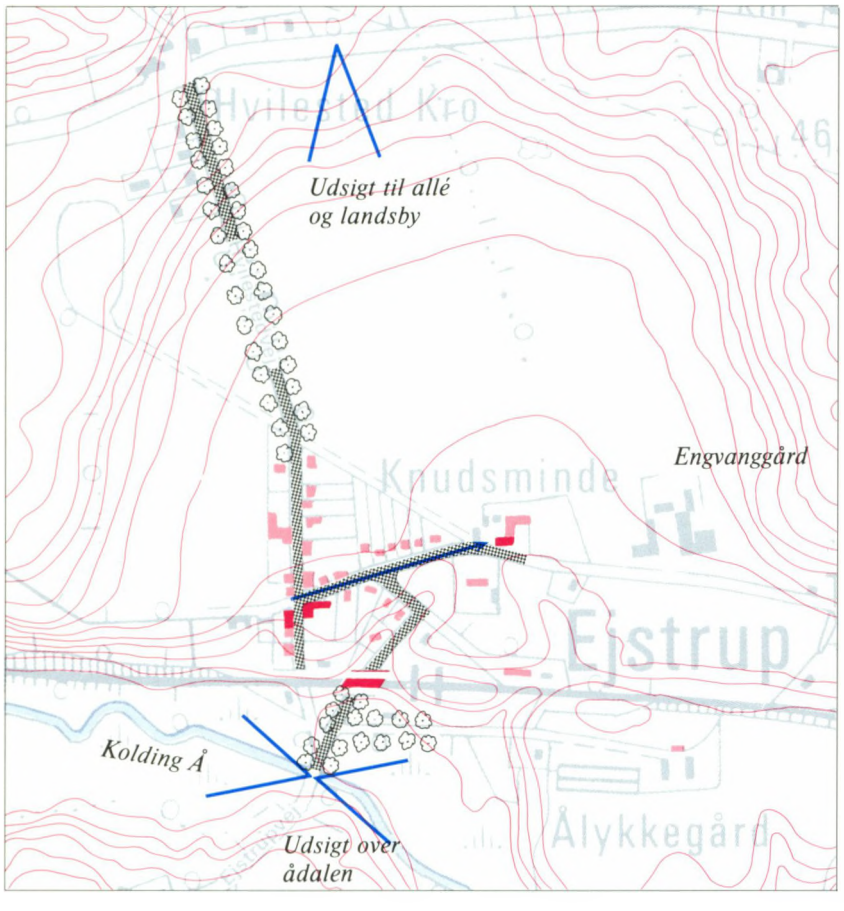

Ejstrup. 1:8000.

Eltang

Eltang ligger ved en markant dal, som er en sydlig udløber af Elbodalen. Eltangvej løber i en slugt i den sydlige dalskråning, tværs over dalbunden og slynger sig op ad den nordlige skråning. Landsbyen krydses af jernbanen til Fredericia, der løber gennem dalbunden, og indtil 1965 var der station i byen. Banen løber over Eltangvej på en bro, der danner en "port" midt i landsbyen. Syd for jernbanen ligger stationsbyvillaer, enkelte stuehuse og småhuse tæt langs den ene side af Eltangvej, mens den anden side, hvor slugten er stejl, kantes af tæt beplantning og spredt bebyggelse. Denne ældre landsbybebyggelse afsluttes af et markant og særdeles velbevaret firlænget gårdanlæg, ved Eltangvej 25, øverst i slugten. Bebyggelsen længere mod syd består af en række nyere, ensartede villaer, der ligger lidt ovenfor Eltangvej og markerer vejforløbet med hække og garager. Nord for jernbanen dominerer de tre store anlæg, Eltanggård, Østerholm og Eltang skole. Eltanggård ligger på kanten af den ubebyggede dalbund ved Eltangvejs sving op ad den nordlige dalskråning. Det trelængede anlæg åbner sig mod vejen, kun afskærmet af en fin række træer, og fra syd er der på et langt stykke af Eltangvej udsigt til det store, flotte stuehus. Østerholm og skolen ligger længere oppe ad dalskråningen og ses ikke nede fra landsbyen. Skolen ligger ved toppen af skråningen og markerer landsbyens nordlige afgrænsning, og Østerholm ligger neden for et vejsving med stuehuset som point de vue. Eltang Kirke ligger på et højdepunkt et par kilometer nordvest for landsbyen, omgivet af en lille enklave af hvidkalkede huse med valmede tegltage.

Jernbanebroen, der danner en port midt i landsbygaden i Eltang.

De nyere villaer, der understreger det skrånende terræn sydøst for Eltang.

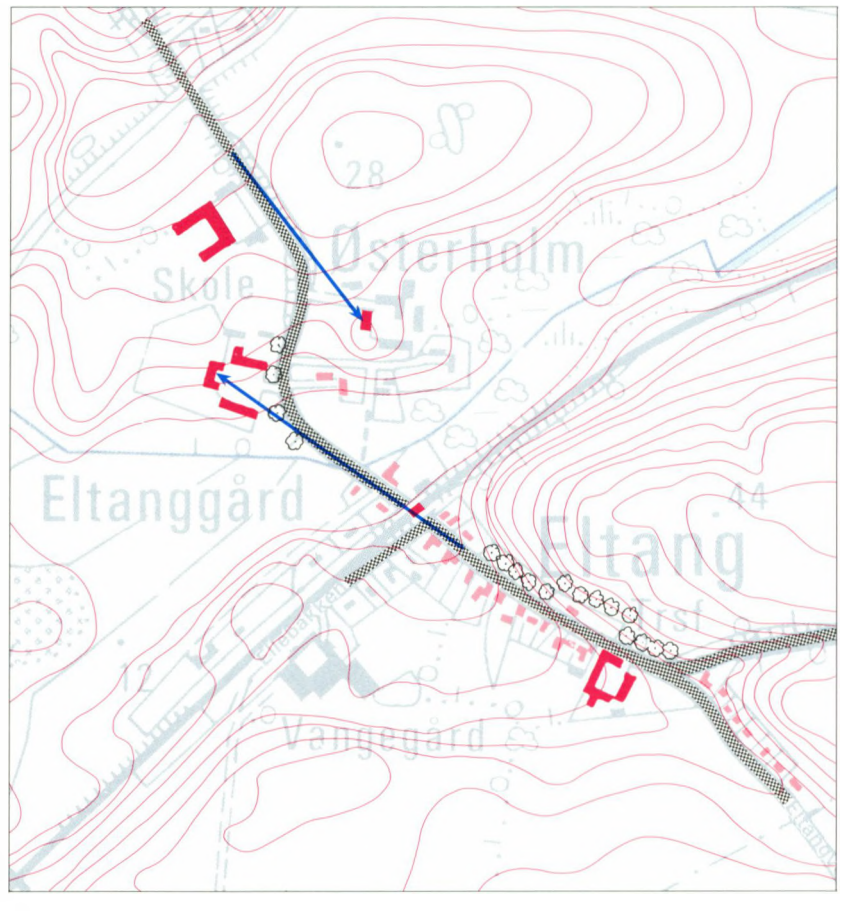

Eltang. 1:8000.

Vonsild

Vonsild landsby ligger højt placeret for enden af det markante dalstrøg ved Hylkedal. Landsbyen ligger ud til Vonsild Å, som udgør et fint træk i byens vestlige udkant. Ellers er landskabet omkring Vonsild især præget af en jævn bølget moræneflade. Landsbyen gennemskæres af hovedlandevejen, A10, der med årene er blevet reguleret til det lineære forløb, den har i dag. Den oprindelige landsby lå lokaliseret vest for landevejen langs Hjarupvej og de to sydgående sideveje hertil, Delken og Hoppesvej.

Før udskiftningen var Vonsild en landsby af betydelig størrelse med en del gårde. Landsbyen indgår i dag i forstadsbebyggelsen til Kolding og bærer tydeligt præg af den tætte tilknytning til byen. Endnu ses dog nogle få gårdanlæg og ældre, stråtækte huse. Arealet mellem de gamle veje er efterhånden fyldt ud med nyere parcelhusbebyggelse, og landarbejderboligerne og gårdene ligger spredt vest for Vonsildvej, således at landsbyen ikke mere har nogen egentlig kerne. Langs Delken opleves dog stadig en del af det gamle landsbymiljø, som er domineret af den smukke, gamle præstegård. Gården ligger med Vonsild Å som baggrund, og udgør et fint og bevaringsværdigt træk i byen.

Bebyggelsen langs Vonsildvej består for størstedelens vedkommende af ældre villaer af blandet karakter. Langs vejen ligger der også to ældre, markante bygninger. Den ene er Vonsild Mølle med nyere vandtårn, der dog domineres af et par store kornsiloer, og den anden er den klassicistiske Vonsild Kirke fra 1825. Begge bygninger er trukket lidt tilbage fra vejen, og de forholdsvis store bygningsvolumener ligger ud mod et åbent areal. Såvel Vonsild Kirke som Mølle bryder den forholdsvis ensartede bebyggelse langs Vonsildvej og fungerer som fikspunkter langs vejen.

Vonsild Å i den smalle ådal i landsbyens vestlige udkant.

Vonsild Kirke, der står som et markant bygningsværk ved hovedgaden i Vonsild.

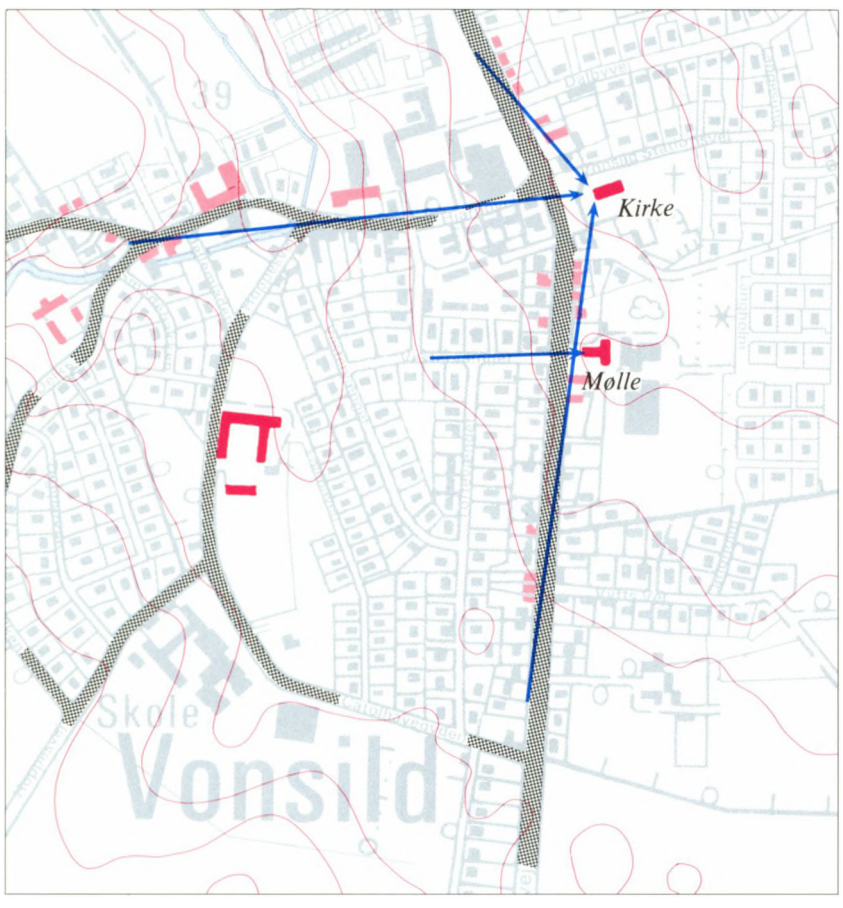

Vonsild. 1:8000.

Binderup

Landsbyen Binderup er beliggende på et skrånende terræn, som gradvist stiger mod sydøst og når højdepunktet på 113 meter ved Skamlingsbanken. Skamlingsbanken ligger som en lokal randmoræneknude i det ellers kun svagt kupérede landskab.

Binderup kan betegnes som en reguleret vejforteby med bebyggelsen koncentreret omkring de to øst-vestgående parallelveje Kjellerupvej og Binderup Søndergade. Landsbyens bebyggelse er præget af en del store gårdanlæg, som stadig ligger inden for landsbyens rammer. Ved gården Kellerup ligger et stort kompleks af drivhuse, som er meget dominerende for bybilledet, når man kommer til landsbyen ad Skamlingvejen fra nord. Bag drivhusene på Kjellerupvej ligger avlslængerne til Kellerup på hver side af den lille vej. Binderup Søndergade er ligesom Kjellerupvej domineret af store gårde, her er haverne afgrænset af stengærder, og gadens forløb understreges af trærækker. Gammel Binderup er også et af de gamle gadeforløb i landsbyen. Her er det især gavlen på den røde længe med adresse til Binderup Søndergade 1, der skyder helt ud i gaden og tiltrækker sig opmærksomhed.

Bebyggelsesmønstret i landsbyen er forholdsvis intakt, og den har endnu ikke fået noget vedhæng i form af parcelhusbebyggelser. I 1912 opførtes dog en stationsbygning i landsbyen, og Binderup blev station på Hejlsmindebanen. Stationen trak nogle få villaer til byen og rykkede byen længere mod øst. Senere blev Skamlingvejen anlagt, så den passerede tæt forbi Binderup. Herved blev den lille bygningsenklave på Binderup Villavej isoleret fra landsbyen.

Landsbymiljøet i Binderup med intime gaderum mellem træerne.

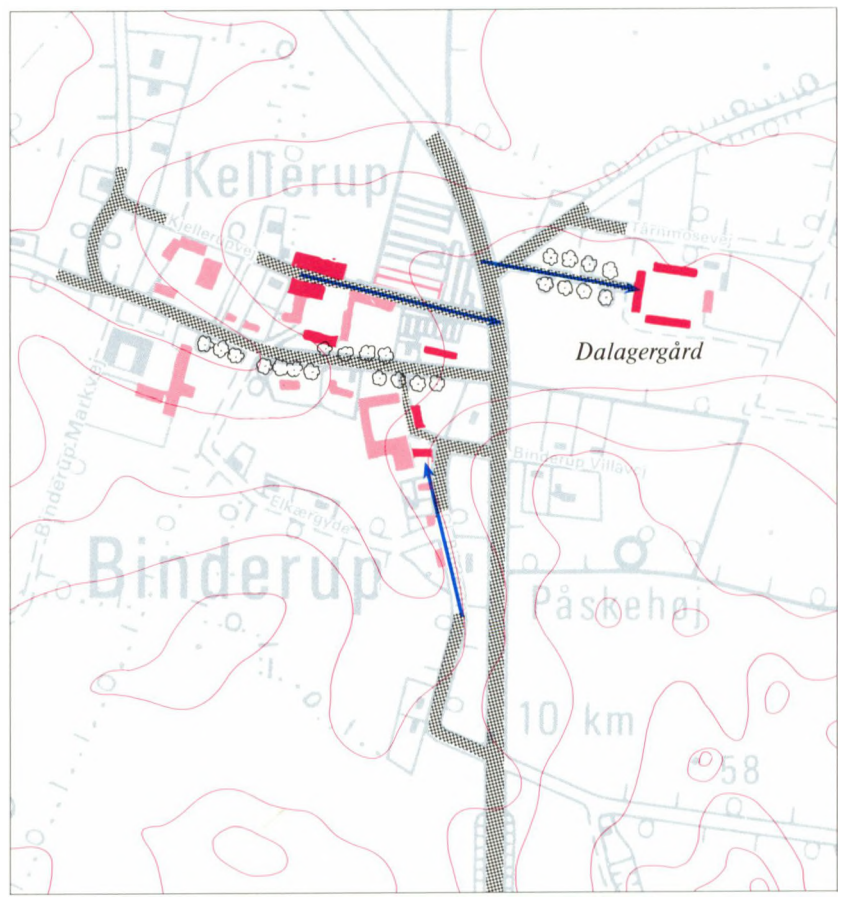

Binderup. 1:8000.

Sdr. Bjert og Agtrup

Landsbyerne Sdr. Bjert og Agtrup er i dag næsten sammenvoksede. De to byer mødes omkring et dalstrøg, som gennemstrømmes af Binderup Mølleå. Landsbyernes beliggenhed ved dalen betyder en visuel sammenhæng mellem byerne, og samtidig skaber ådalen en fysisk adskillelse. Kirkens åbne beliggenhed ved dalen giver den en central placering i samspillet mellem de to byer, hvor den fungerer som fikspunkt for begge landsbyer. Det flotte åbne træk mellem byerne bliver langsomt visket ud af ny bebyggelse, og herved sløres de to byers individuelle karakter.

Sdr. Bjert kan betegnes som en vejby. Den ligger på et plateau på dalsiden. Landsbyens bebyggelse var oprindelig lokaliseret langs Gammel Bjert, som er den gamle landsbygade. Den ligger parallelt med dalen, så den følger terrænet. I dag har landsbyen to hovedgader, foruden den øst-vestgående Gammel Bjert også den nord-sydgående Vesterløkke, der løber sammen med Egeløkke i Agtrup. Vesterløkke er blevet bebygget nogenlunde samtidig med, at landsbyen fik stationsbystatus som stop på den private banelinie til Hejlsminde. Op til Vesterløkke ligger den fælles skole. Førhen førte Gammel Skartved til Sdr. Bjert, men den er nu afløst af Skamlingvejen, der fører uden om byen, og danner en afgrænsning af landsbyens nye parcelhuskvarter.

Agtrup er en vejklyngeby med et netværk af veje. Bebyggelsen var før udflytningen lokaliseret omkring flere af landsbyens veje, især Nørrevænget, Sønderbyvej, Eegsvej og Stenderupvej. Stenderupvej havde dengang et meget mere snoet forløb end den har i dag, hvor den har en tendens til skille Agtrup i to bydele. Den store Agtrupgård på Stenderupvej 56 ligger midt i landsbyen, og med en grønning omkring udgør den et vigtigt samlingspunkt i byen. Langs Løgervej, der fører til Agtrup Vig, ligger en del husmandsbebyggelse, og parallelt hermed er opført en ny parcelhusbebyggelse.

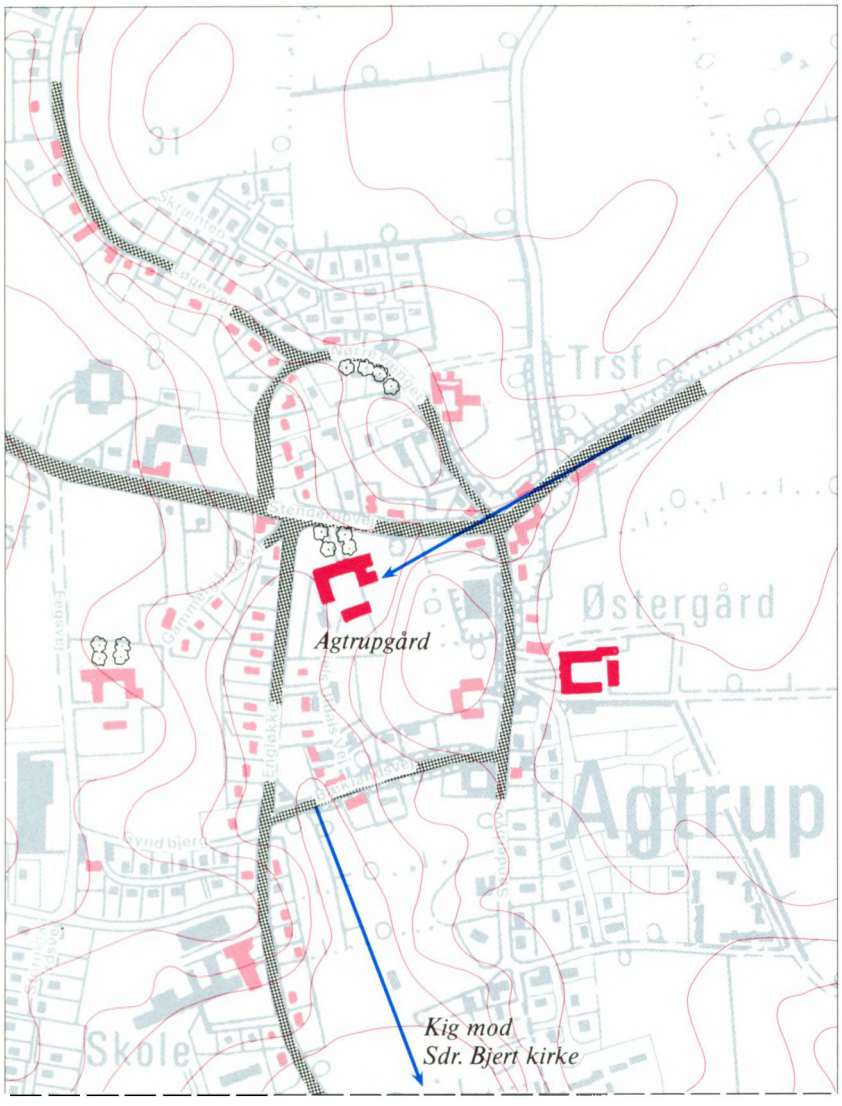

Agtrup. 1:8000.

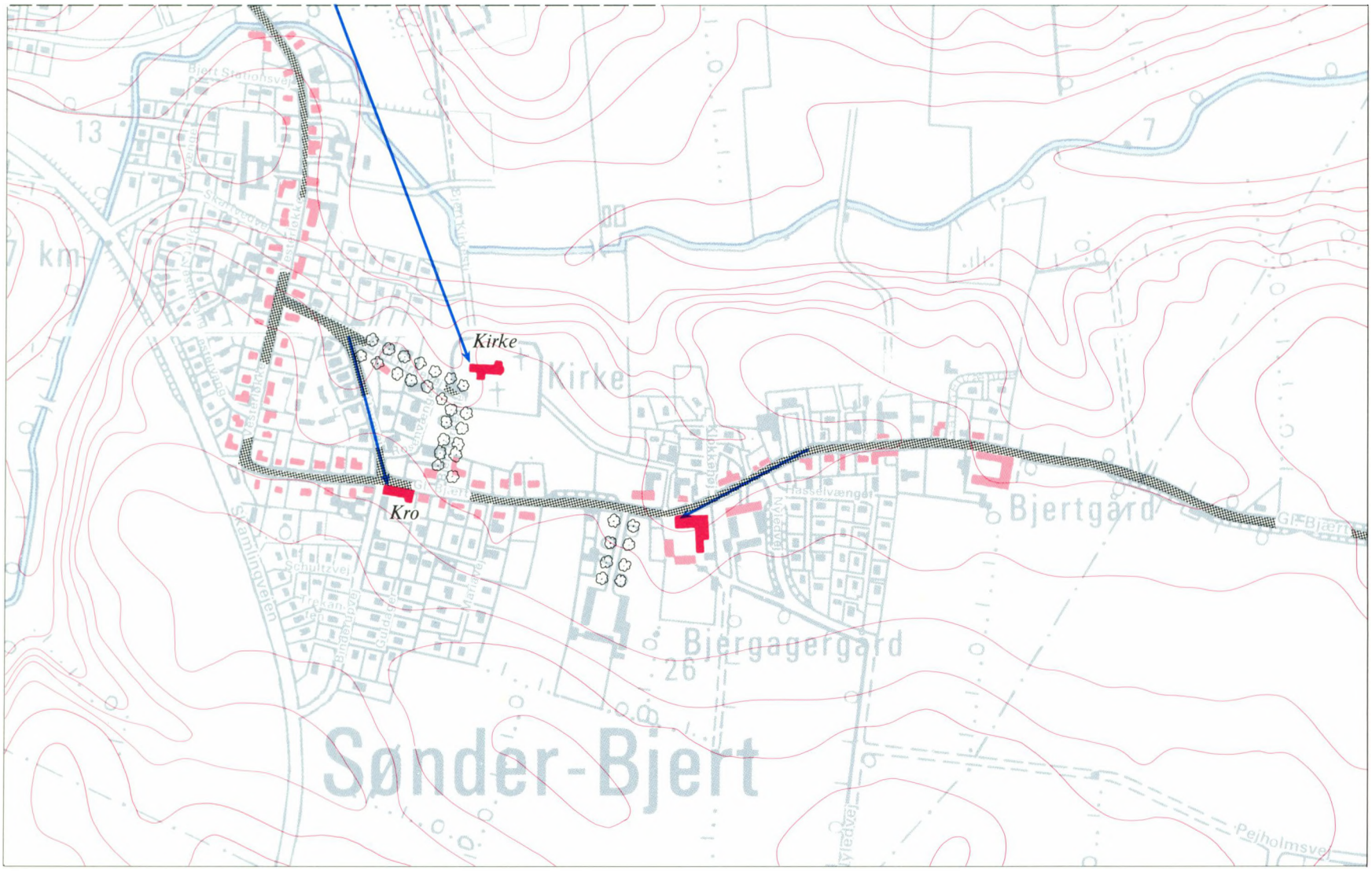

Sdr. Bjert. 1:8000.

Sdr. Stenderup

Sdr. Stenderup er en vejklyngeby på nordsiden af Sdr. Bjertdalen, hvis lange dalstrøg skærer sig tværs over Stenderup Halvø. Mod vest har dalen et tydeligt og forholdsvis stejlt forløb med Binderup Mølleå i bunden, mens den østlige del af dalstrøget jævner sig ud til en bred lavning, hvor Skidenbæk og Solkær Å løber mod Lillebælt. Lige på overgangen mellem den stejle og den fladere dal ligger Sdr. Stenderup. Den sydlige del af landsbyen brændte stort set ned til grunden i 1807. Flere af de store gårde blev derefter genopført på deres marktilliggender uden for byen, og den forholdsvis store landsby rummer i dag kun ganske få gårde.

Stenderupvej løber på den stejle skrænt fra nordvest og fortsætter som hovedgade ned igennem byen. Bygaden har et slynget, harmonisk forløb, der følges af ret tæt bebyggelse: villaer, småhuse, skole, købmand, andelsmejeri med videre, fra århundredskiftet og de følgende årtier. Kirken og den ældre del af landsbyen ligger nord for bygaden. Syd for bygaden fører Varmarksvej ned i dalen, hvor den nu nedlagte privatbane mod Hejlsminde løb langs med åen. Fra 1911 til 1948 var Sdr. Stenderup station på Hejlsmindebanen, og byen har i tidens løb bredt sig ned mod den gamle stationsbygning. Fra sydsiden af dalen er der en fin udsigt over engene ned langs åen, og overfor Varmarkvejs udmunding i Stenderupvej på den nordlige skråning ligger der et stateligt, hvidt stuehus, der fungerer som et let forskudt fikspunkt.

Nord for bygaden, på en lille bakkeknold, ligger kirken og kirkegården omkranset af stengærde og høje træer. En næsten majestætisk kirkeallé leder fra bygaden op til kirken, og den samler en lidt spredt bebyggelse omkring sig. Langs nordsiden af kirkegården danner en række småhuse over for stengærdet et smalt og intimt gaderum, Præstediget. Vejen følger mod øst en åben grønning, der strækker sig mellem kirken, skolen og det tidligere elektricitetsværk, der i øvrigt er en meget markant, lille bygning.

Bag kirken løber Stenholt mod nord op igennem en slugt i dalskråningen og her ligger den del af landsbyen, der blev skånet ved branden i 1807. Stenholt er en tidligere landarbejderbebyggelse, og de lave, stråtækte huse, der ligger og putter sig på kryds og tværs mellem små havehække i den snævre slugt udgør i dag er en meget karakteristisk og charmerende del af Sdr. Stenderup landsby.

Udsigten mod Sdr. Stenderup Kirke fra Stenholt, der slynger sig fra nord ned gennem en slugt.

Kigget ned igennem Præstediget mod det fine, gamle elektricitetsværk i den østlige kant af byen.

Daglejerhusene i Stenholt ligger på kryds og tværs, sådan som terrænet tillod det.

Stationsbybebyggelsen langs Stenderupvej, der følger vejen tæt og danner et gaderum.

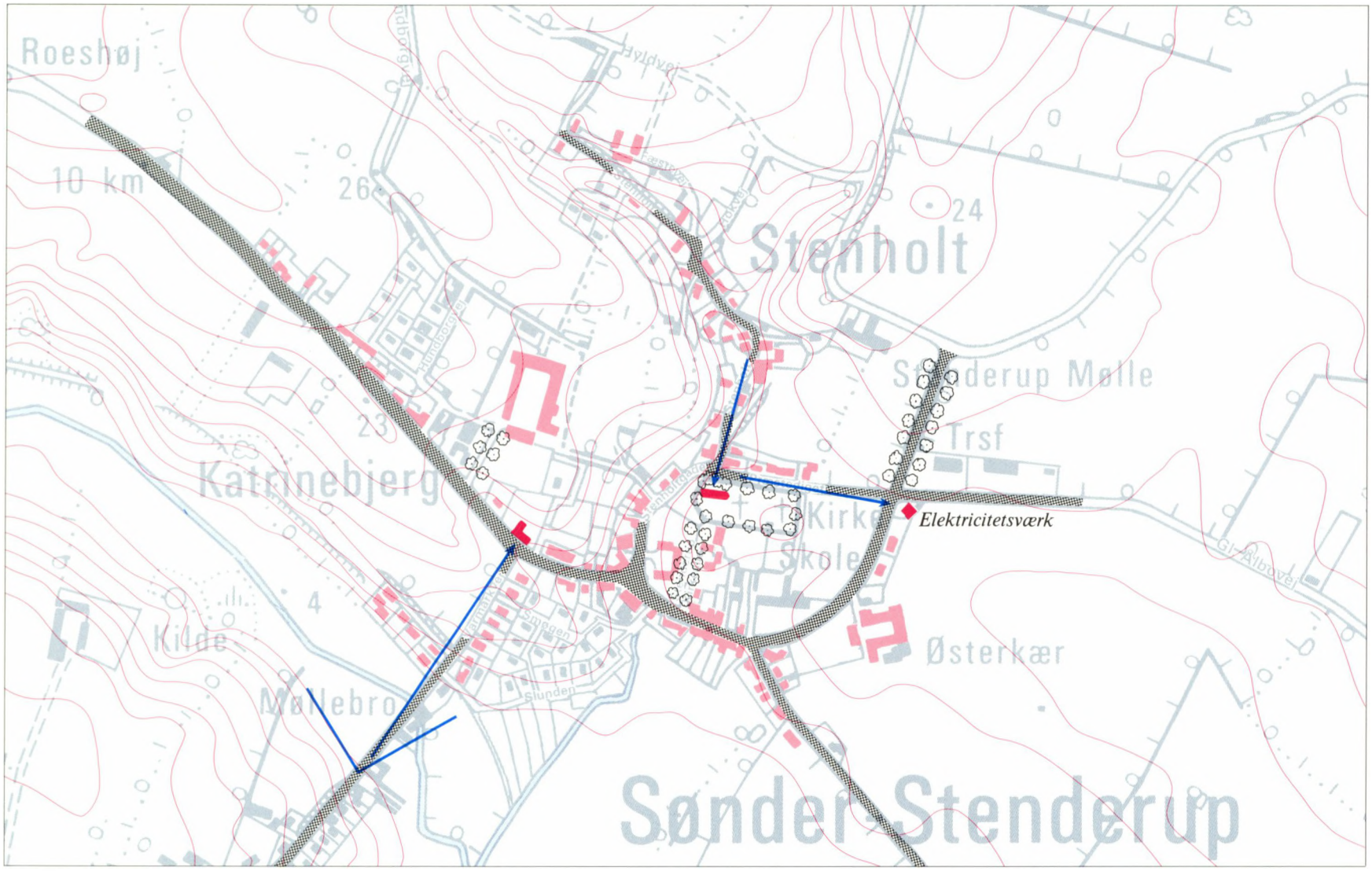

Sdr. Stenderup. 1:8000.

Strandhuse

Strandhuse er et gammelt fiskerleje ved foden af de store skrænter langs nordsiden af Kolding Fjord. Da åen og den indre del af fjorden i 1600- og 1700-tallet sandede til, var Strandhuse endvidere en af kystens omladningspladser. Strandhuse fungerer i dag som en forstad til Kolding, og villabebyggelsen har bredt sig rundt på skrænterne mod fjorden og Elbodalens udløber, der skærer sig ind i landet vest for Strandhuse. Dalen er ubebygget, og det åbne engstræk afgrænser forstaden Strandhuse i forhold til de øvrige boligområder nordvest for byen. Fjordvej, der slynger sig langs kysten, er "hovedgaden" i Strandhuse. Den vestlige del af Fjordvej løber et lille stykke langs vandet, hvor et sceneri af småbåde og bådebroer fastholder en fornemmelse af fiskerleje. Det fortsætter gennem bebyggelsen, der omfatter såvel gamle fiskerhuse som ældre og nyere villaer af enhver art. Mod øst løber Ægirsvej i en lille bue neden om Fjordvej, og den smalle grusvej danner sammen med de mange gamle småhuse ligeledes et levende indtryk af det tidligere fiskermiljø. Fra Fjordvej løber Skolebakken skråt op over skrænten mod de nyere boligområder, og der er fra toppen af Skolebakken udsigt over Fjordvej, fjorden og byen. Længere oppe ad skrænten løber Lyshøj Allé, der er anlagt i nyere tid som en forbindelsesvej mellem de nyere boligområder og Kolding by - uden om Strandhuse. Der er herfra et vidt udsyn over den samlede bebyggelse i Strandhuse, og i det fjerne ses Kolding by i bunden af fjorden.

De små bådebroer ved Fjordvej anslår stadig stemningen fra det tidligere fiskerleje.

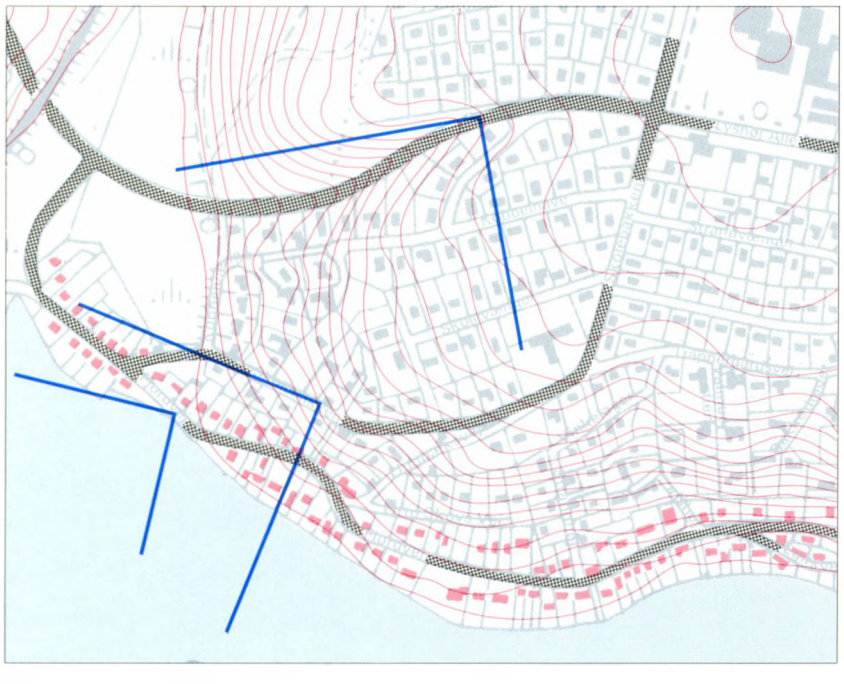

Strandhuse. 1:8000.

Drejens

Yderst på nordsiden af Kolding Fjord ligger den lille enklave, Drejens. Da fjorden i 1600- og 1700-tallet var sandet til, fungerede Drejens som en omladningsplads, hvor skibenes gods blev ladet om til fladbundede pramme, der kunne anløbe havnen i Kolding. Landskabet stiger stejlt op fra den smalle kyst, og skrænten er næsten dækket af høje træer og tæt krat. Nedenfor, på det lille, flade, græsklædte forland, ligger en samling ældre villaer langs stranden i ly af skrænten. Oppe på skrænten ligger der et tidligere optagelseshjem for drenge, nu idrætsefterskole. Det har til huse i et trelænget bygningsanlæg, der sammen med Drejensvej danner en flot adgang til Drejens. Drejensvej, der fra nord løber over det flade plateau lige ned mod kysten, slår et stort sving ned over kystskrænten og har herfra retning lige mod skolens gårdsplads. Svinget kantes af en række karakteristiske træer, som glimtvis afslører det dramatiske landskab.

Den tætte trærække langs Drejensvejs sving ned mod skolen.

Den storslåede udsigt fra Drejensvej lige øst for skolen.

Villaerne på det flade forland.

Drejens. 1:8000.

Agtrup Vig

Agtrup Vig ligger ved Kolding Fjord mellem Løver Odde og Skarre Odde. Terrænet udmærker sig ved en række karakterfulde dalsænkninger, der skærer sig fra kysten ind i landet mod Agtrup Midtskovvej, der løber i en bue parallelt med Agtrup Vig. Mellem dalsænkningerne falder skrænterne stejlt mod vandet. I dalsænkningerne løber hulveje, som forbinder stranden med landet bagved. Flere steder løber der en afvandingsbæk langs med hulvejene. For enden af hver hulvej ligger små, samlede bebyggelser bestående af ældre sommerhuse, parcelhuse og fiskerhuse. De enkelte huse er ofte meget ombyggede, men i sammenhæng fremstår de som bevaringsværdige, charmerende enklaver. Mellem bebyggelserne findes i dag ikke nogen forbindelse på tværs langs stranden, men en afbrudt række af stynede poppeltræer markerer en postvej, som tidligere løb langs stranden.

Af markant bebyggelse skal især fremhæves Stenholtgård, der ligger højt placeret på et plateau med udsigt over Agtrup Vig. Den hvidmalede hovedbygning er bygget i tysk påvirket stil med trempelkonstruktion.

Området er ualmindelig naturskønt og fremstår som en blanding af skov og opdyrkede marker. Det er da også udlagt som et naturområde, der i fredningsmæssig henseende prioriteres højt.

Gammelt fiskerhus i en af slugterne ved Agtrup Vig.

Hulvej ned igennem en af slugterne til fiskerhusene.

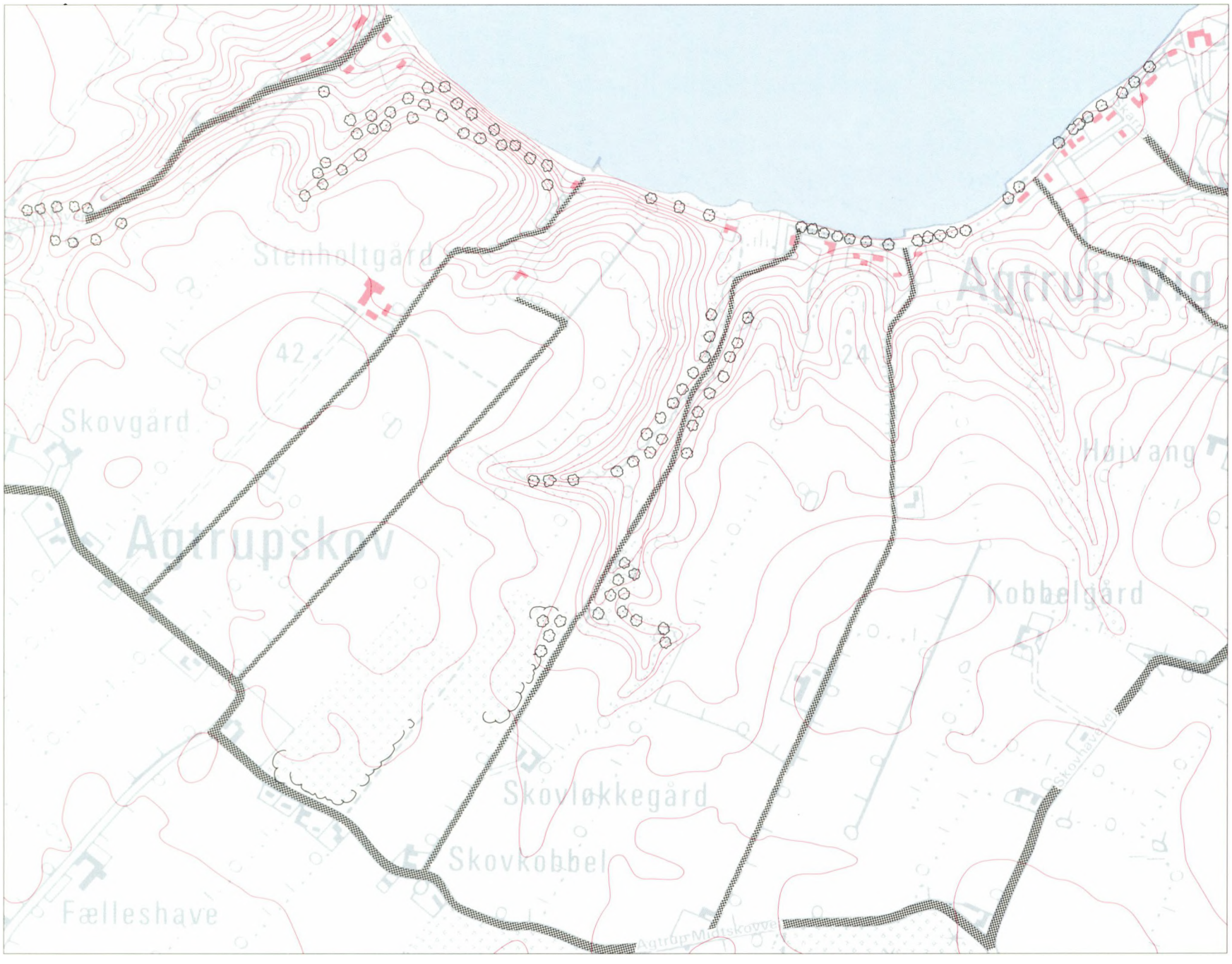

Agtrup Vig. 1:8000.

Byggeskik på landet

Rytterskolevej 28, Nr. Bjert. Stuehuset på Bøgeløkke. Opført 1794.

Thygesmindevej 2, Sdr. Stenderup. Stuehuset på Thygesminde. Opført 1873.

Bebyggelsen i landområderne omkring Kolding er mangfoldig og er på mange måder en afspejling af egnens frugtbare og rige landbrugsjord. Gårdanlæggene er store og rummelige, stuehusene lange og velformede, og landsbyerne tæt bebyggede. Ikke blot mod syd, hvor de særlig gunstige vilkår skabte de næsten herregårdslignende gårde, men også over resten af kommunen præges landskabet af store og statelige gårdanlæg og stuehuse fra de sidste 200 år. Skiftende modestrømninger, byggetekniske muligheder og produktionsmæssige behov har gennem tiden sat deres præg på gårdene, og selvom især avlslængerne ofte er stærkt ombyggede eller helt fornyede, er indtrykket af et rigt landbrug i store træk bevaret. For 100 år siden skete der en markant forandring i bebyggelsen på landet. Hvor der tidligere udelukkende havde været landbrugsbygninger og kirker, blev der fra nu af også etableret produktions- og håndværksvirksomheder, boliger samt institutioner. Sammen med anlæggelsen af jernbaner og udbygningen af vejnettet bragte denne udvikling nyt liv og foretagsomhed i landsbyerne, og mange af de bygningstyper, der kendtes fra Kolding og andre byer, vandt efterhånden også frem i landområderne.

Det skovrige østjyske landskab dannede indtil midten af sidste århundrede grundlaget for et rigt bindingsværksbyggeri på Koldingegnen. Gårdene blev bygget i kraftigt, tætsiddende tømmer og ofte med den underste række tavl yderligere opdelt af såkaldte dokker, for at sikre den nederste del af væggen, der ikke var beskyttet af stråtaget. Derudover var der i Østjylland tradition for at fremhæve det rige bindingsværk ved at male tømmeret og tavlene i hver sin kontrastfarve. På Rytterskolevej 28 i Nr. Bjert ligger gården Bøgeløkkes statelige stuehus fra 1794 som en smuk og velbevaret repræsentant for dette byggeri. Den store frontkvist er ganske vist af nyere dato - formodentlig fra dette århundrede - men former sig fint efter resten af huset. Den bygmester, der opførte Bøgeløkkes stuehus, er antagelig den samme, som stod for Banggårds stuehus lidt oppe ad Rytterskolevej og Petersbjerggårds, der nu står i Den Geografiske Have i den sydlige del af Kolding by.

I løbet af 1800-tallet skete der en voldsom udvikling i teglproduktionen og dermed det grundmurede byggeri. I de træfattige egne langs Jyllands vestkyst begyndte teglstensbrænderiet ganske vist allerede i 1600-tallet som en slags hjemmeindustri, men først fra 1800-tallet blev en egentlig industriel produktion af teglsten udbredt over hele landet. Udflytningen af gårdene efter udskiftningen i slutningen af 1700-tallet og den generelle fremgang i landbruget efter 1830 medførte et omfattende nybyggeri, og mange af bindingsværksbygningerne omkring Kolding forsvandt til fordel for grundmurede huse. I modsætning til tidligere, da gårdene bestod af sammenbyggede længer, havde de nye gårde et selvstændigt, fritliggende stuehus. Stuehusene var i reglen klassicistiske, med lange, symmetriske, hvidpudsede facader med spinkle gesimsbånd og store, afvalmede tegltage. Det var den fremherskende stil i denne periode, og desuden var denne rene og enkle stil i økonomisk såvel som konstruktionsmæssigt henseende nem at arbejde med for de lokale bygmestre og håndværkere, der forestod byggeriet. De største gårde markerede gerne deres prestige ved en hævet stueetage med en stor granittrappe op til hoveddøren, ligesom en bred frontkvist med trekantfronton var et hyppigt anvendt prestigebetonet træk. Højgård, der ligger i det åbne land syd for Dalby for enden af den kilometerlange "Alléen", er en af kommunens største gårde, hvilket netop afspejler sig i det høje, fornemme stuehus fra 1845 og haveanlægget foran.

Alléen 50, Dalby. Stuehuset på Højgård. Opført 1845.

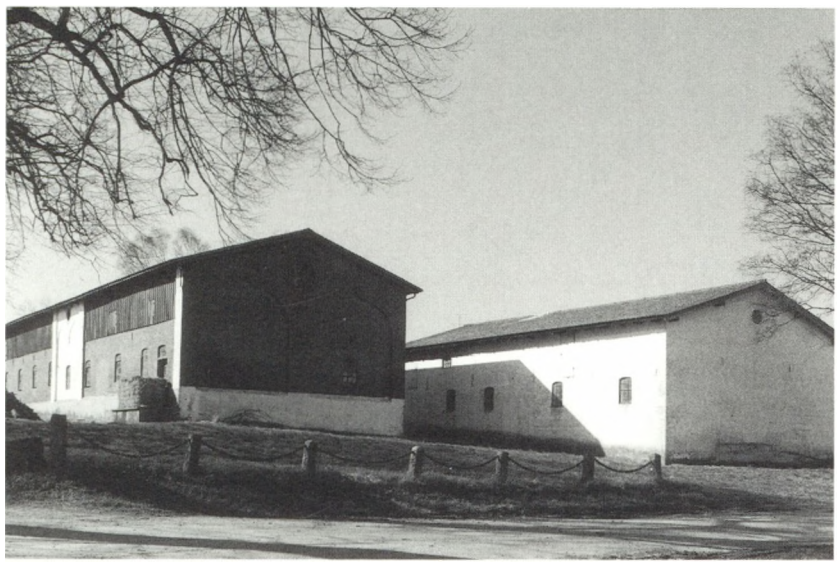

Gammel Skartved 30. Skartved. To af avlslængerne på Juhlsgård. Opført 1885.

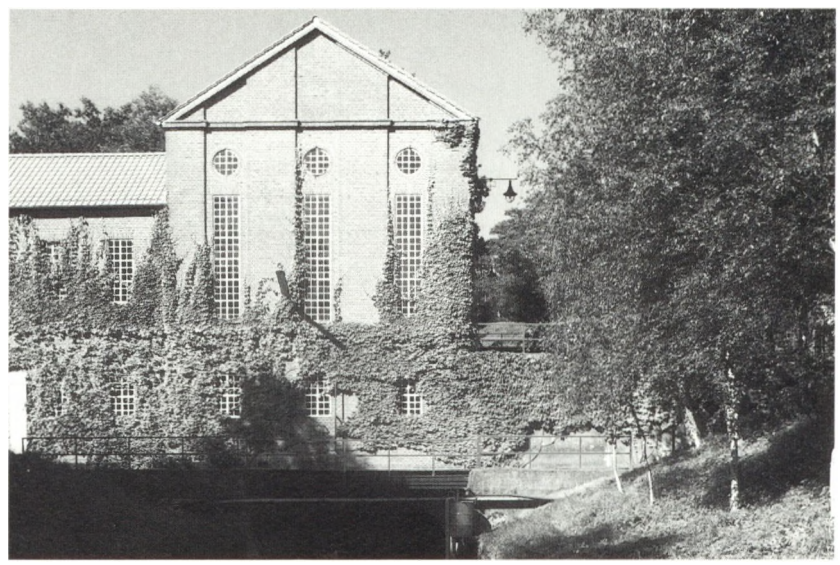

Alpedalsvej 107. Harteværket. Opført 1918-20 efter tegning af arkitekt Ernst Petersen.

Fra Tyskland vandt en ny bygningskonstruktion indpas i landbrugsbyggeriet i slutningen af 1800-tallet. Ydervæggene blev forhøjet med en lav træbeklædt eller muret væg i husets overetage, en såkaldt trempel, og taget fik en tilsvarende lavere hældning. Konstruktionen havde været almindelig i Tyskland i lang tid, og da den gav loftsrummet en større rummelighed og dermed anvendelighed end tidligere, blev konstruktionen udbredt i avlsbyggeriet i de fleste egne af Danmark. I øvrigt vandt en arkitekt ved navn J.P.E. Jørgensen fra Kolding 2. præmie i Det Kongelige Danske Landhusholdningsselskabs konkurrence i 1895 og 1899. Begge gange med et forslag med trempelbygninger. Juhlsgård i Skartved er et godt eksempel på egnens trempelbyggeri. Avlslængerne omkring gårdspladsen er fra 1885. De har en bræddebeklædt trempel, og er desuden udsmykkede med kølbuede blændinger i muren, mens længen bagved står i ganske enkel, glat mur. På Koldingegnen blev trempelkonstruktionen også anvendt på mange stuehuse og mindre beboelseshuse i landområderne syd for byen. Trempelhusene blev opført i mange variationer: I røde eller gule sten eller pudsede, med retkantede eller let buede vinduer, ganske enkle eller rigt udsmykkede, men stort set altid med symmetrisk facade og skifertag med udhæng. Det store og nærmest monumentale stuehus fra 1873 på gården Thygesminde nord for Sdr. Stenderup hører til de mere usædvanlige. Det har et forholdsvis højt tag og en fremskudt kvist, der står som et borgtårn med rundbuefrise og små pinakler på taget.

Ved tiden omkring århundredskiftet skete der over hele landet mange forandringer i alle landets landsbyer. Befolkningstilvæksten førte til opførelsen af flere boliger såvel som butikker, håndværksvirksomheder og skoler i landsbyerne. Landbrugets skift fra hovedsagelig at have været baseret på kornafgrøder til en satsning på dyrehold nødvendiggjorde tillige opførelse af mejerier og slagterier, som efter andelstankens fremkomst blev anlagt i stort tal rundt omkring i landsbyerne. Endelig blev store dele af landområderne i perioden fra 1870'erne og frem til 1. verdenskrig dækket af hastigt voksende private jernbaner. Landsbyerne udviklede sig således fra landbrugssamfund til små stationsbysamfund, og omkring Kolding voksede flere små stationsbyer frem af de gamle landsbyer. Den blandede bebyggelse i stationsbyerne var især karakteriseret af de forholdsvis mange villaer. I den sydlige del af kommunen, hvor det tyske præg var stærkest, blev en del villaer bygget med trempel og lavt tag. Den mest udbredte byggestil i årtierne omkring århundredskiftet var "schweizerstilen", som også var udtalt i byens villakvarterer. Den var karakteriseret ved brugen af store udhængstage og udskæringer i de synlige spær. Landsbyernes schweizervillaer var ofte udsmykket med mønstermuring af forskellig slags. Villaen på Skibelundvej 7 i Sdr. Stenderup er opført i 1929, og skønt den står i blank teglstenmur uden megen pynt, er den en god og velbevaret repræsentant for denne stil.

I mellemkrigsårene begyndte Bedre Byggeskik-bevægelsen at sætte sit præg på byggeriet i landområderne. Der blev udgivet bøger og tegninger om mønsterværdige landhuse, som enhver landmand kunne erhverve billigt. Der blev også iværksat en sand offensiv mod, hvad der af mange arkitekter blev betragtet som stationsbyernes grimme nybyggeri. Bevægelsens forankring i det traditionelle byggeri og brug af hjemlige materialer slog igennem i form af robuste, velproportionerede murstenshuse med tegltag. Denne "kernedanske" arkitektur kom til at præge i hundredvis nybyggerier overalt på landet. Dybvadbro Station fra 1917 er et usædvanlig intakt og velbevaret eksempel på tidens mindre stationsanlæg. Hovedbygningen har en tæt bygningskrop i røde sten og med en jævn vinduestakt, hvidpudset gesims og højt, afvalmet tegltag. Dybvadbro Station, der var station på Troldhedbanen, knyttede sig ikke til nogen landsby, men betjente det åbne land lige syd for Donssøerne.

Det kuperede landskab omkring Kolding gav mange steder muligheder for udnyttelse af vandkraften i åerne. Langt tilbage i historien har møller og mølleanlæg således udgjort en del af landbebyggelsen. I 1920 stod landets første vandkraftanlæg færdig lidt syd for Harte efter omlægning af Vester Nebel og Almind Å. Stigende energibehov og omfattende arbejdsløshed var baggrunden for, at det store anlægsarbejde blev sat i gang. Anlægsprojektet blev udarbejdet efter idé af en lokal ingeniør, Mikkel Thomsen, og den smukke og enkle kraftværksbygning med de karakteristiske vinduespartier blev tegnet af arkitekt Ernst Petersen.

Skibelundvej 7, Sdr. Stenderup. Opført 1929.

Egtvedvej 132. Tidligere Dybvadbro Station. Opført 1917.

Bevaringsværdige bygninger på landet

Eltang

Landsbyen strækker sig langs Eltangvej, på det sted hvor den krydser et dalstrøg, der i øvrigt opfattes som en fortsættelse af den store Elbodal. I hver ende af landsbyen ligger et par store gårdanlæg. Ankomsten til byen markeres af gården ved Eltangvej 25, der har et flot, klassicistisk stuehus på 14 fag med gesimsbånd og valmtag. Og gårdene Eltanggård og Østerholm i byens nordlige ende danner dens afslutning. Det særprægede stuehus til Østerholm har helvalmet tag og en meget høj tagrejsning. Den flotte Eltanggårds hovedbygning udgør et trefløjet anlæg. I 1877 blev midterfløjen, der sandsynligvis er fra 1787, ombygget, og fik i den forbindelse ved hver ende tilbygget gennemgående toetages fløje med kamtakkede gavle.

Den øvrige bebyggelse i landsbyen består overvejende af stationsbyvillaer fra begyndelsen af århundredet, som fremstår forholdsvis originale, samt enkelte stuehuse og småhuse. Eltang kirke ligger et par kilometer nordvest for byen omgivet af en lille enklave af hvidkalkede huse med røde valmtage.

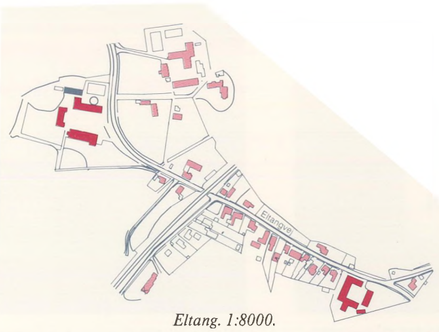

Eltang. 1:8000.

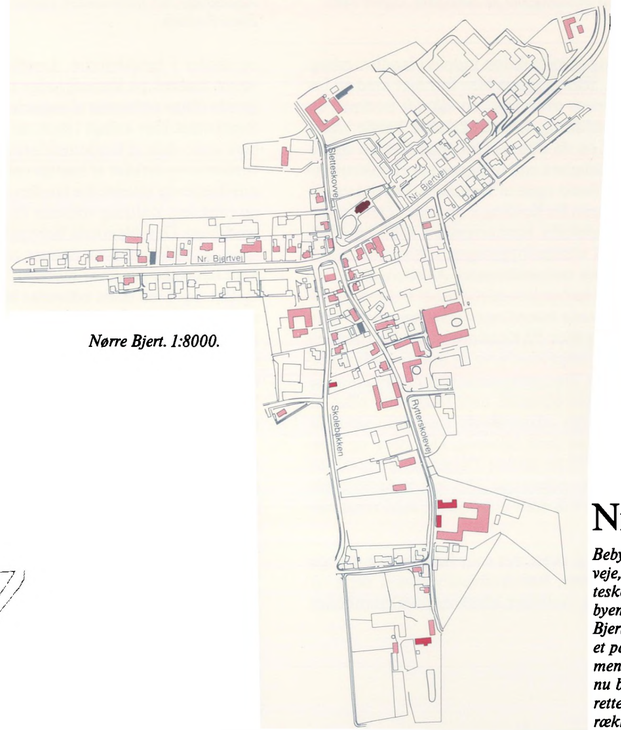

Nørre Bjert. 1:8000.

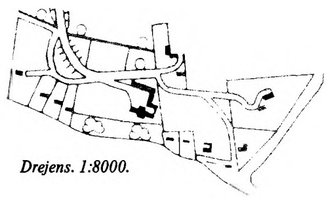

Drejens. 1:8000.

Drejens

Yderst på Drejens Odde ligger en lille bebyggelsesenklave bestående af villaer, der ligger helt nede på det flade forland for foden af skrænten. På et plateau over skrænten ligger et større hvidmalet skolekompleks samt forskellige ældre og nyere huse og gårde.

"Koldingfjord" mellem Strandhuse og Drejens, der stod færdigt i 1911 som landets første julemærkesanatorium. Bygningerne bruges nu til hotel.

Det tidligere mejeri, Nr. Bjertvej 99 A.

Nr. Bjert

Bebyggelsen i Nr. Bjert ligger langs to veje, Nr. Bjertvej og Rytterskolevej/Sletteskovvej, der krydser hinanden midt i byen ved kirken. Bebyggelsen langs Nr. Bjertvej er præget af en tankstation og et par auto- og maskinværksteder, men omfatter også en tidligere skole, nu børnehave, et mejeri, som nu er indrettet med boliger, samt en blandet række af småhuse og villaer.

Sletteskovvej og Rytterskolevej deler sig fra Nr. Bjertvej i to, og løber henholdsvis mod nord og syd. Her ligger en række gårde langs vejene, og især Rytterskolevej bidrager med sit smalle forløb til opfattelsen af et sammenhængende landsbymiljø. Landsbyens store gårdanlæg er forholdsvis velbevarede. Stuehusene er repræsentative, ikke mindst de to flotte bindingsværksstuehuse til Rytterskolevej 25 og 28. Gården Sletteskovvej 6 er smukt beliggende med en rødkalket længe med en række stynede træer tæt ud til vejen.

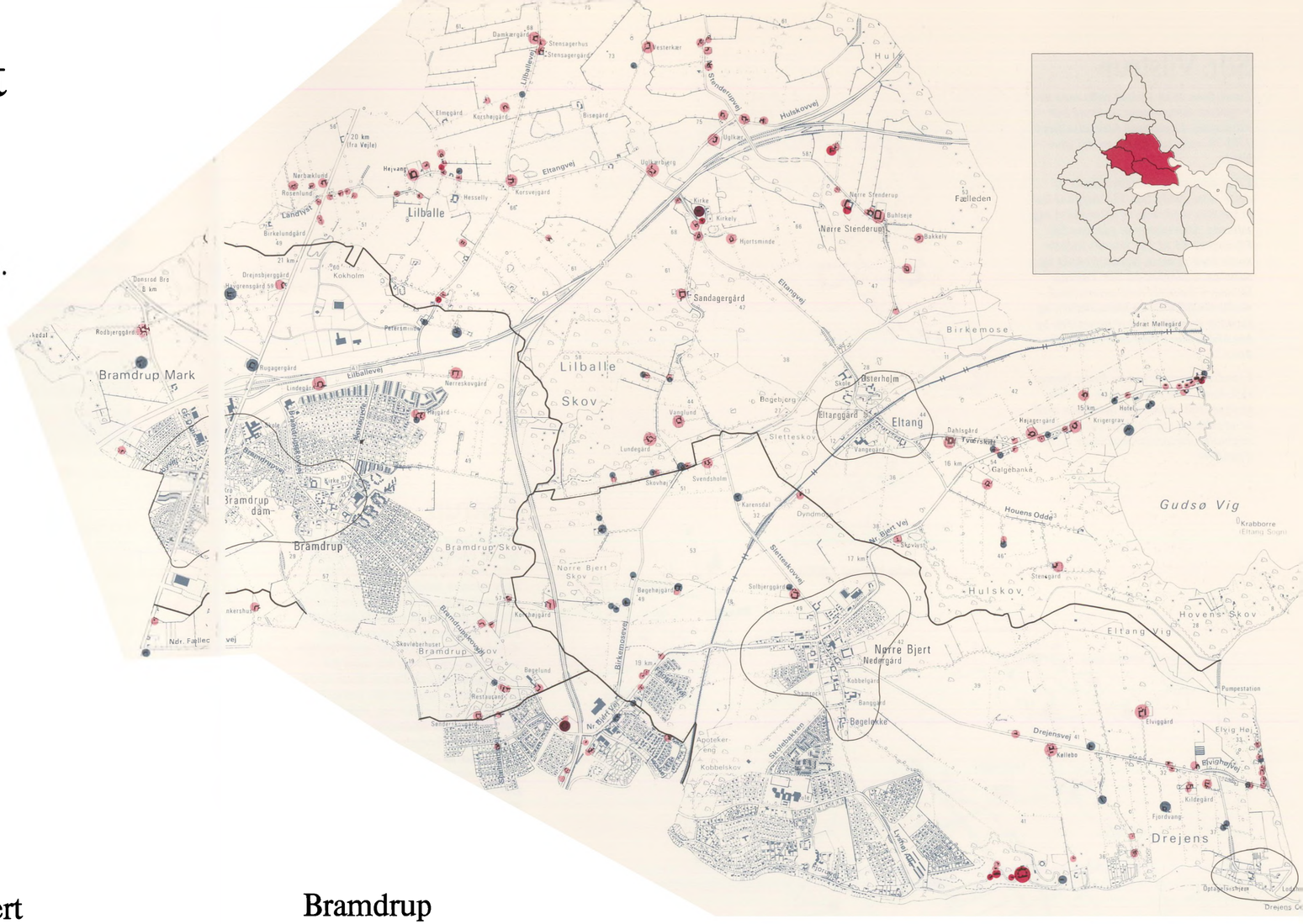

Bramdrup, Eltang og Nr. Bjert Sogne samt en del af Kolding markjorder. 1:30.000.

Bramdrup

Den gamle landsby lå omkring kirken. Før udskiftningen udgjorde Nørregyde, Kirkely og en parallelvej hertil, der ikke længere eksisterer, de vigtigste veje i landsbyen. En lille enklave ligger i dag tilbage midt i forstadsbebyggelsen til Kolding. Tilbage er kun få gamle huse og to store gårde, Bramdrupgård og Kringsgård, hvis jord er udstykket til parcelhusgrunde. Området omkring kirken ligger som store åbne flader, og her lå den gamle landsby. Nu henligger området som en del af kirkegården, en græsplæne og en parkeringsplads, og det har et noget forblæst indtryk. Et fint træk i landsbyen er trærækken langs den røde stalddlænge til Bramdrupgård, Kirkely 9, foran hvilket der er et lavt stengærde.

En anden generation af bebyggelsen er fra kort efter århundredskiftet, og knytter sig til stationen på den nu nedlagte Egtvedbane. Stationsbytidens bebyggelse ligger ud til Vejlevej.

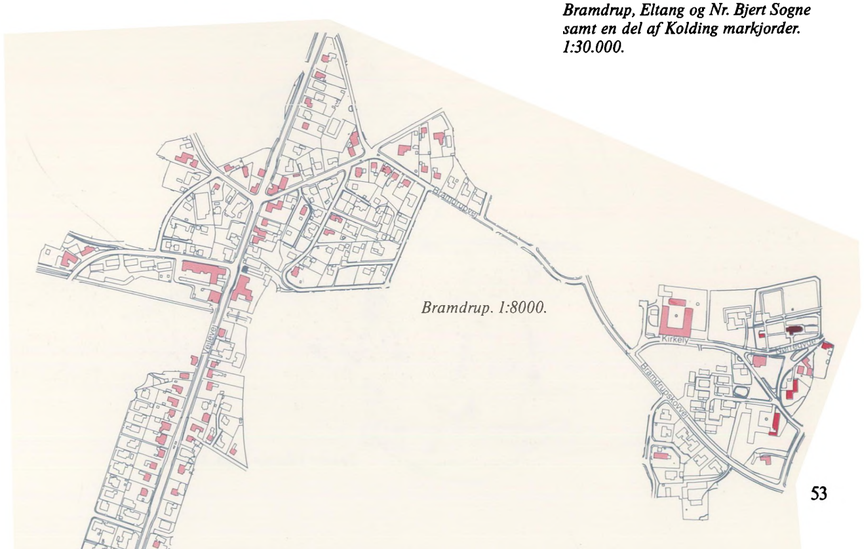

Bramdrup. 1:8000.

Sdr. Vilstrup

Landsbyen er en slynget vejby med bebyggelsen koncentreret omkring Sdr. Vilstrupvej. Landsbyen blev udskiftet i 1772-74, men har stadig en del store gårde.

I dag domineres landsbybilledet af disse store gårde. Sdr. Vilstrupgård har et stuehus med stort og udsmykket tagudhæng. Stuehusene til gårdene Sdr. Vilstrupvej 84 og 101 har ens facademotiv med pilastre, trekantfronton og valmtag. Ladegård på Sdr. Vilstrup Skovvej 1 fremstår med gesimsbånd, vinduesindfatning og hjørneliséner, og facaden er hvidkalket til havesiden og har blank mur i røde sten til gårdsiden.

I landsbyen ses flere fine Bedre Byggeskik-huse. Den gamle skole, Sdr. Vilstrupvej 102, dominerer bybilledet med sit afvalmede tag og flotte facade med originale småsprossede vinduer og fyldingsdøre.

Sønder Vilstrup 1:8000.

Ejstrup. 1:8000.

Ejstrup

Ejstrup ligger i kommunens vestligste hjørne, umiddelbart nord for Kolding Ådal. Jernbanen blev ført til Lunderskov gennem landsbyen, og Ejstrup var også tidligere station på forbindelsen. Der findes kun nogle få gårde tilbage i landsbyen. Det drejer sig om Knudsminde, Ålykkegård samt stuehuset på Nedervej 14 og lidt uden for byen Engvanggård. De fire flotte 12-14 fags stuehuse fremstår alle temmelig intakte med afvalmet tag, hvorimod udlængerne har undergået store forandringer og fornyelse. Vest for gårdene ligger en del af landsbyen, der er opstået samtidig med stationen. Bebyggelsen består her af småhuse, et tidligere hotel, en brugs og et bageri.

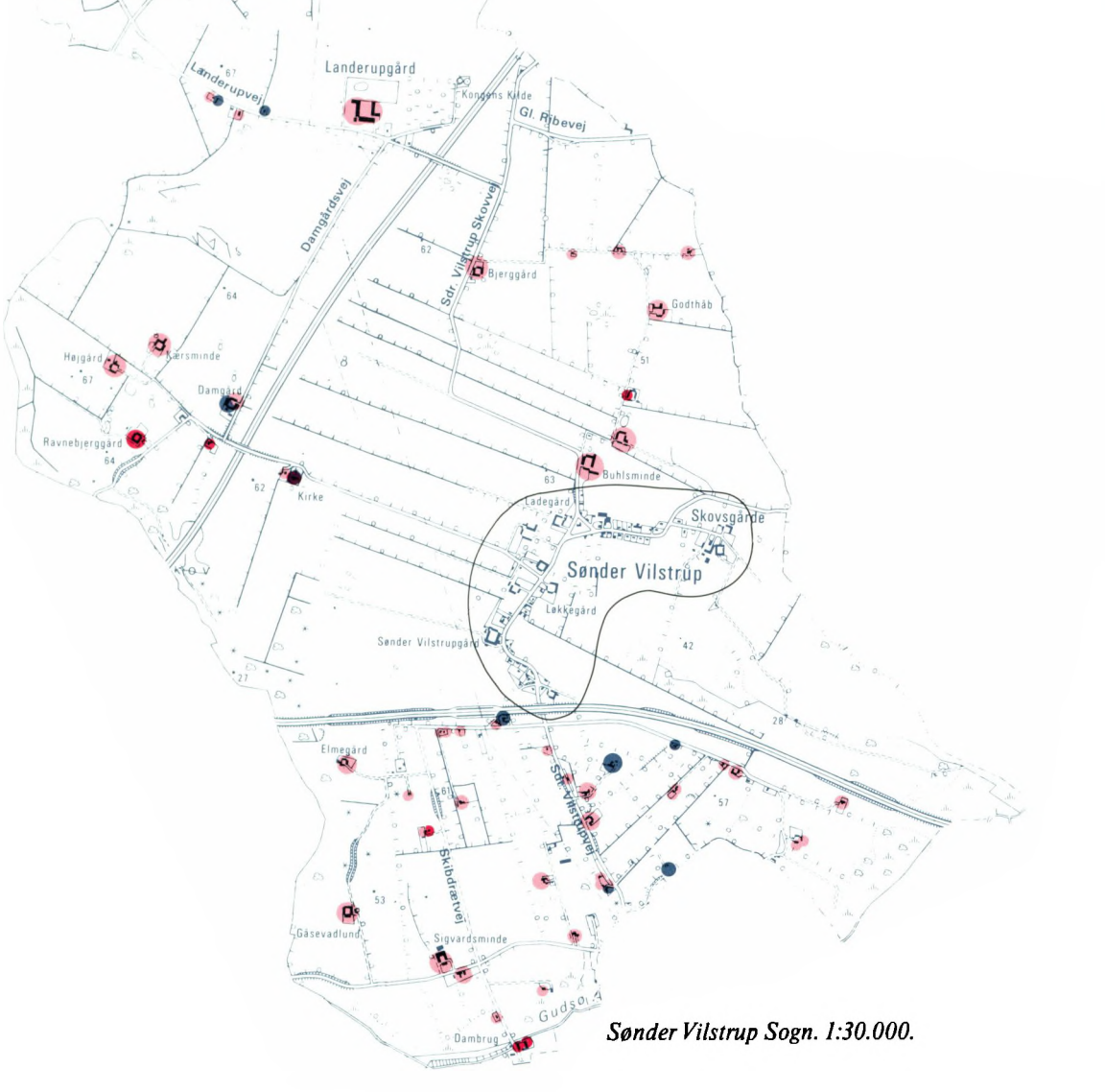

Sønder Vilstrup Sogn. 1:30.000.

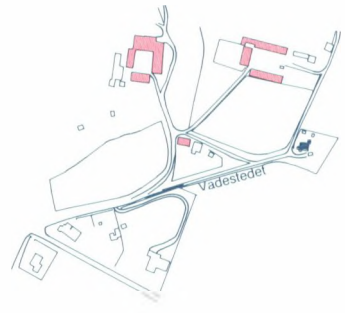

Rådvad. 1:8000.

Rådvad

Rådvad består af et par gårde og nogle enkelte småhuse. Stuehusene til Rådvadgård og Vadestedet 9 er begge velproportionerede bygninger. Den ganske lille landsby er grupperet omkring en blind vejafsnøring, Vadestedet. Den udgjorde tidligere en del af vejforbindelsen til Egtved, som nu er ført uden om bebyggelsen. Til gengæld ligger motorvejen ganske tæt på den lille bebyggelse.

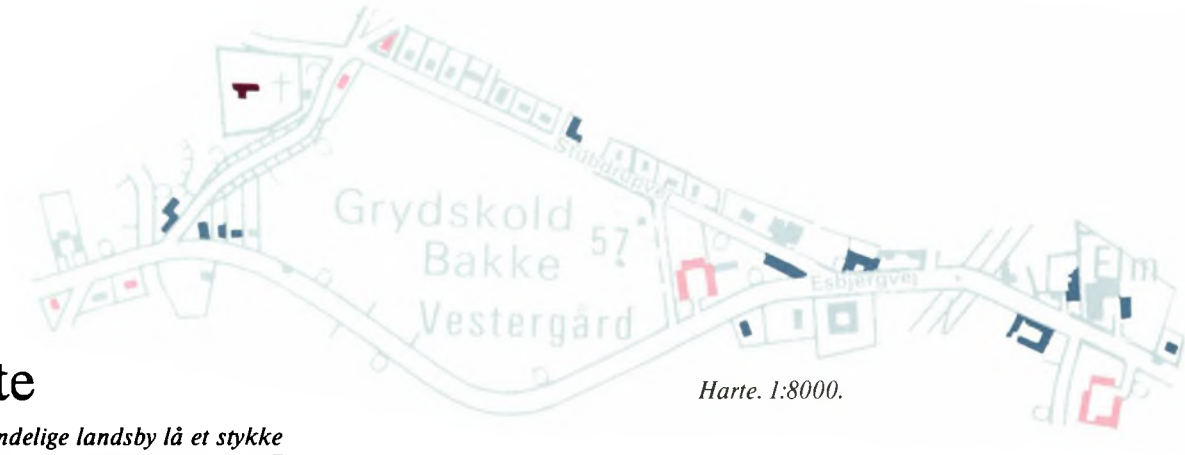

Harte. 1:8000.

Harte

Den oprindelige landsby lå et stykke øst for kirken omkring krydset ved Esbjergvej/Alpedalsvej. I dag gennemskæres byen imidlertid af motorvejen og fremtræder meget splittet. Endvidere er industrikvarteret øst for Harte vokset næsten helt ud til landsbyen, og omgivelserne er ikke videre charmerende. De få gårde, der endnu ses i byen, er for størstedelens vedkommende meget ombyggede. Langs Stubdrupvej op mod kirken ligger der en række nybyggeri og en lille parcelhusenklave. Vejkrydset ved kirken opfattes i dag som kernen i landsbyen. Det skyldes koncentrationen af de fælles anlæg: skolen, forsamlingshuset og kirken. Denne lille samling huse er dog ikke i stand til at fastholde et bymæssigt præg, og krydset fremtræder noget opløst.

Den sidste enklave ligger neden for Mosebakken og består af ældre småhuse og enkelte parcelhuse, der alle ligger i læ af skrænten langs Esbjergvej. Umiddelbart syd for Esbjergvej er Skallebæk dæmmet op og danner en lille sø. Syd for Esbjergvej ligger Præstekæret med trærækken langs søen, og her er landsbyens mest charmerende udsigt, med småhusene ved søen og kirken højt oppe på bakken.

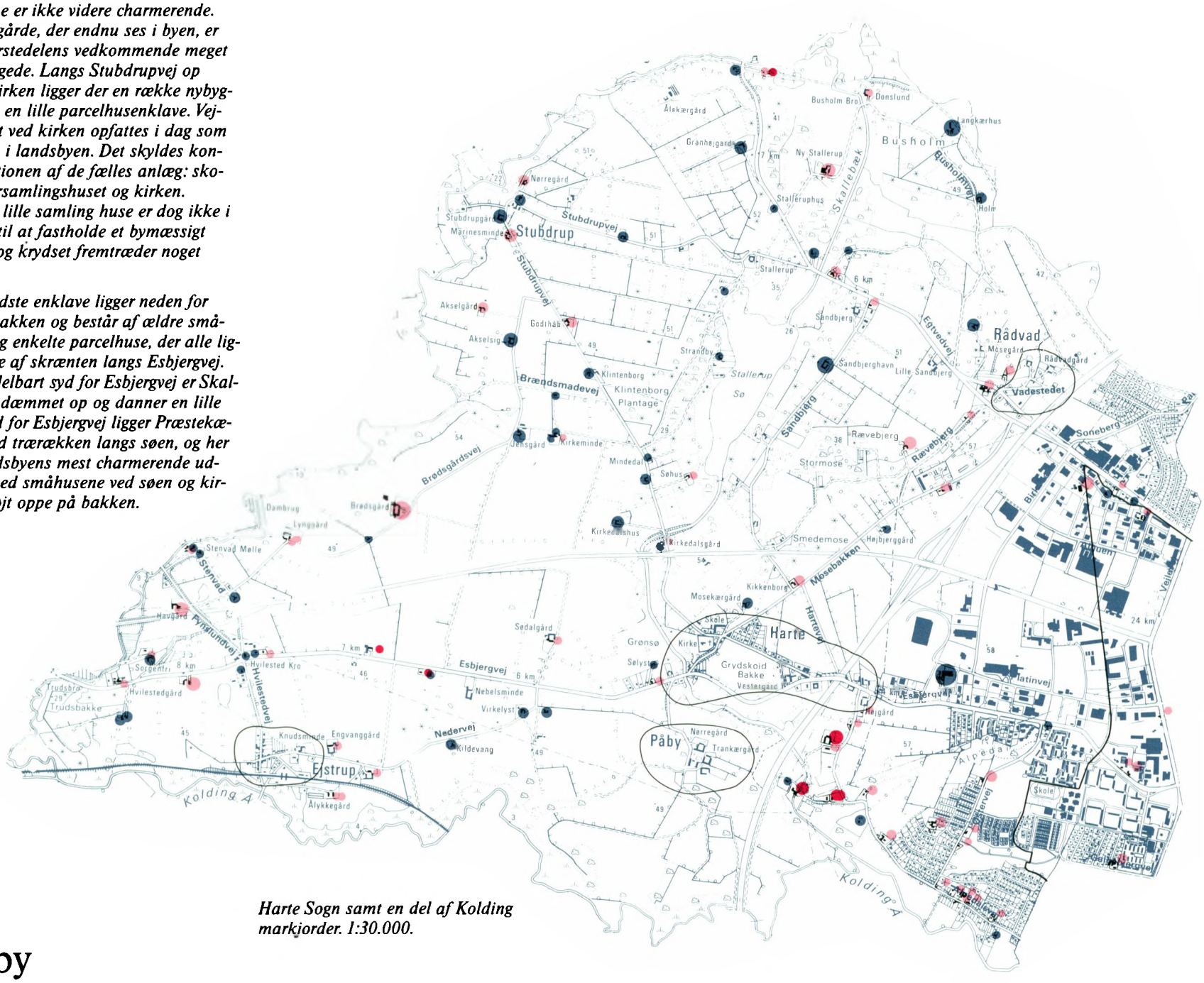

Harte Sogn samt en del af Kolding markjorder. 1:30.000.

Påby

Landsbyen Påby betegnes som en uregelmæssig vejforteby. Den ganske lille landsby består af tre store gårde, præstegården og en enkelt, fritliggende bygning, der sandsynligvis er et tidligere stuehus. Ankomsten til Påby kan kun ske via Præstekæret, som løber fra Esbjergvej mod syd uden om en lille sø, der er dannet ved en opdæmning af Skallebæk. Langs Præstekæret står en tæt række træer, der skaber en fin indramning af søen. Ved Præstekærets begyndelse er der en flot udsigt over vandet i retning mod Harteværket. Fra vejen er der også en flot udsigt over Harte landsby på plateauet over Esbjergvej.

Gårdene i Påby er alle store og ligger ganske tæt. Midt i enklaven ligger den smukke, gulkalkede præstegård, som sandsynligvis er fra sidst i 1700-tallet. På facaden er dørene indrammet med et hvidt, optrukket søjlemotiv.

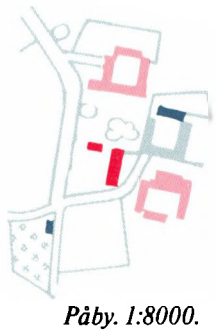

Påby. 1:8000.

Viuf

Landsbyen er kendt fra 1325. Landsbyen kan betegnes som en slynget vejby, og byvejen Storegade var tidligere et stykke af hovedvej A 10. Hovedvejen er nu ført uden om Viuf og Almind, der næsten er vokset sammen omkring Alminddalen.

Bebyggelsen i landsbyen er meget blandet, men holdes sammen af et stort antal karakteristiske rødstensvillaer. I byen findes der desuden et antal flotte stuehuse. Særlig bemærkelsesværdigt er det fredede Kristinelyst, hvis facade er udformet med pilastre, midtrisalit og en "al fresco" bemalet frontispice.

Viuf. 1:8000.

Viuf Sogn. 1:30.000.

Dons

Bebyggelsesstrukturen i landsbyen Dons er formet langs den gamle Dons Landevej. Husene og gårdene ligger som perler på en snor langs vejen og domineres af de tre store gårde Ravngård, Kristiansminde og Donsgård. Parallelt med den gamle landevej løber der nu en ny og bredere landevej, som danner forbindelsen mellem Kolding og Bredsten.

Vest for landevejen skråner landskabet smukt, varierende mellem skov og opdyrkede marker, ned mod de to sammenhængende søer Nørresø og Søndersø. Mellem Dons og søerne ligger der i dag en del af de tidligere udflyttede gårde. Langs østbredden af Søndersø ligger der et gammelt sommerhusområde, der er placeret i en tæt granplantage. Midt i Nørresø ligger en lille ø, der hvert år er hjemsted for tusindvis af ynglefugle, især måger og vildgæs.

Det fredede stuehus til gården Kristinelyst, Storgaden 54.

Stuehuset fra 1899 på "Kristiansminde" i Dons, på Dons Landevej 198.

Dons. 1:8000.

Almind

Før udskiftningen i 1783 lå den oprindelige landsby koncentreret syd for kirken og Almind Ådal, langs den nuværende Vestergade. Der er i dag kun en lille rest tilbage af den gamle bebyggelse. I den østlige del af byen løb tidligere Egtvedbanen, og den ældre bebyggelse i byen stammer hovedsageligt fra stationsbytiden. Langs Østergade, Sysselbjergvej og til dels Almind Hule ligger således en række typiske stationsbyvillaer samt et frølager. De fleste villaer er i dag en del forandrede, men de har dog en vis miljømæssig og kulturhistorisk værdi. Tidligere udgjorde Sysselbjergvej og Almind Hule en del af hovedlandevejen mod nord til Vejle, men i dag er denne forbindelse reguleret øst om byen, og den gamle landevej virker i dag lidt for stor og bred for byen.

Vest og syd for byen er der nogle store parcelhusområder, der befolkningsmæssigt bidrager til at holde skolen og Brugsen i gang, uden dog at tilføre byen nogle bebyggelsesmæssige kvaliteter. Omkring vejkrydset midt i byen ligger to ubebyggede arealer. Det ene er en grønning, som er omgivet af parcelhuse, og det anden er parkeringsplads og græsplæne til Brugsen.

Almind. 1:8000.

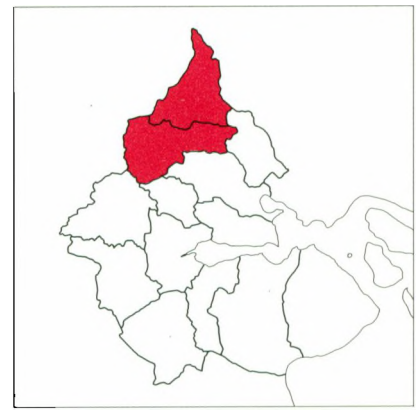

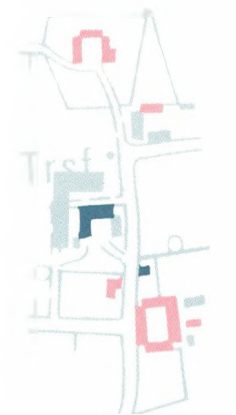

Møsvrå

Møsvrå består i dag af en ganske lille samling huse og gårde omkring en bugtning på Møsvråvej. Før udskiftningen, som her foregik både i 1774 og 1791, bestod landsbyen af flere gårde. Af de tilbageværende gårde kan nævnes Tavnsballegård, Møsvrågård, Lindegård og Eskely. Med årene er landsbyens gårdanlæg blevet om- og tilbygget. Flere af stuehusene har dog stadig de originale småsprossede vinduer, og stuehuset til Møsvrågård fremtræder med grå optrukne liséner.

Møsvrå. 1:8000.

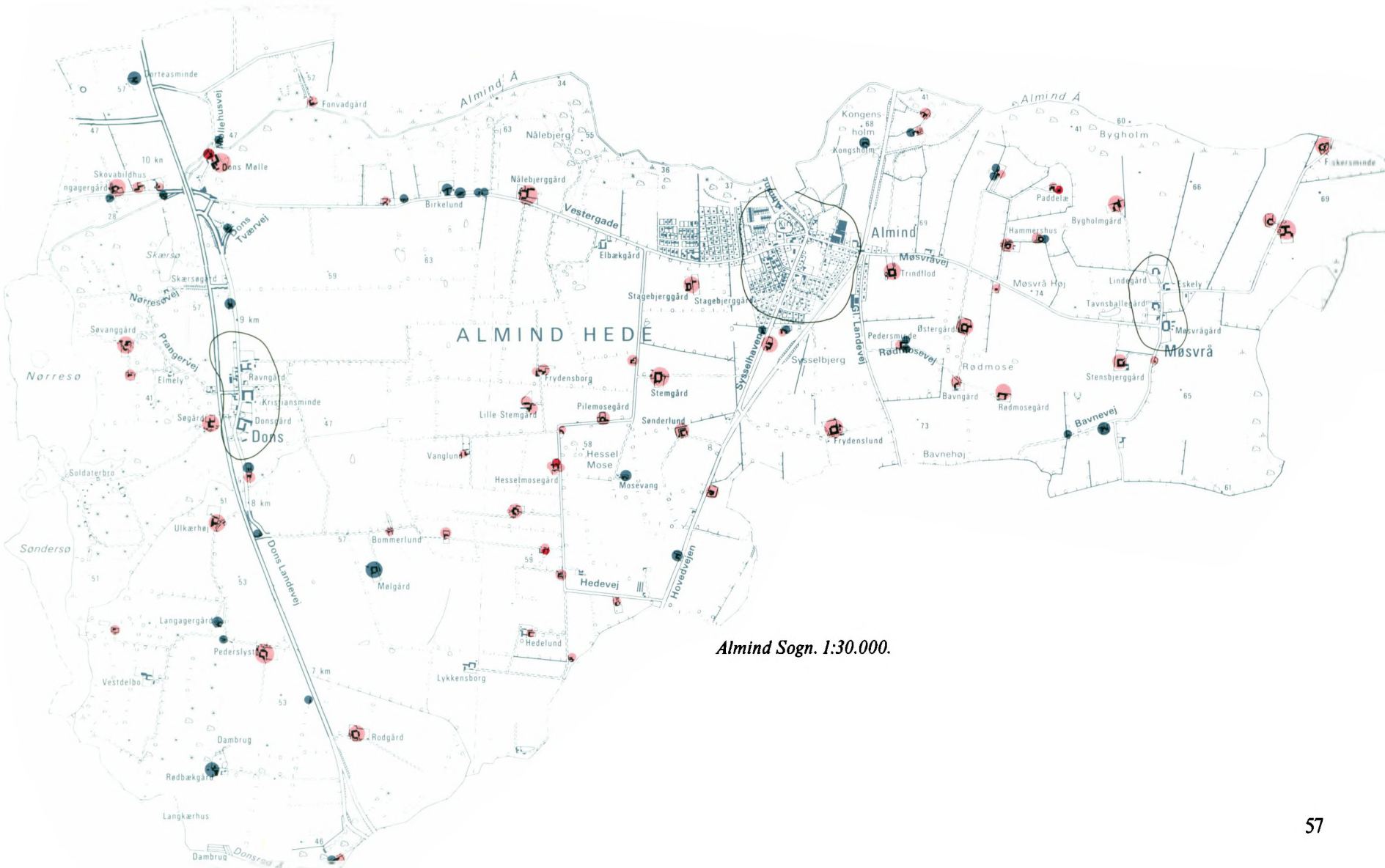

Almind Sogn. 1:30.000.

Stuehuset til Seest præstegård på Bredevej 43. Huset er i Bedre Byggeskikstil fra 1925.

Stuehuset til gården Østerskovvej 40 i Seest.

Seest

Seest ligger vest for Kolding by, og landsbyen indgår i dag i en del af den vestlige forstad, der ligger som en kile mellem ådalen og Hylkedalvej. I terrænet omkring landsbyen fandt tidligere en del grus- og lergravning sted. Der resterer ikke meget af landsbyen Seest, bortset fra institutionerne omkring kirken, nogle få spredte stuehuse og en klynge husmandssteder og boliger for lergravsarbejdere på Overbyvej. Landsbyen lå over skrænten mod Kolding Ådal.

Seestvej og Seest Bakke var, før Hylkedalvej blev anlagt, indfaldsvej til Kolding, og det er da også langs disse veje den ældste del af bebyggelsen ligger.

Kolding Å
Vranderup
Seest Vesterskov
Seest
Hylkehuse
Hylkebjerg
Virkelyst
Seest Østerskov
Seest Skovgård
Kobbelskov
Svanemose
Hoppeshuse
Kolding Kirkeskov
Seest Skov
Vonsild
Christiansminde
Vonsild Skov
Norreskov
Hedehuse
Vonsildgård
Malkestedgård
Havreholm
Langholtgård
Vranderupvej
Seestvej
Hylkedalvej
Overbyvej
Vonsildvej
Hjarupvej
Hoppesvej
Ødisvej
Tankedalsvej
Seest Wellred
Skolevej
Kirke
Skole
Fredensborg
Tvendesminde
Svanemosegård
Midtkær
Svanelund
Svanevang
Skovvang
Whitbyvej
Kobbelskovvej
Ingersholm
Kobbelskovgård
Andersruppgård
Baltzergård
Svanekær
Marielyst
Rykobbelgård
Vesterkær
Peterslyst
Frueholt
Kildevæld
Helligvandsgård
Begestedgård
Lille Tandholtgård
Sandergård
Hylkegård
Hylkebro
Hylkebjerg
Kalundhøj
Halkendalvej
Gabøldvej
Tandholtvej
Langholtvej
Østerskovvej
Vranderup Hovgård
Vranderupgård
Lille Hovgård
Helenesminde
Linggård
Frueboeg
Østergård
Magelmosehus
Vanggård
Seest Mellegård
Skovdrupgård
Skovdrupland
Vestergård
Stensgård
Plovfuren
Overbyvej
Hjarupvej
Gammelvej
Nørrebo
Vonsildvej
Sønderholmvej
Havreholmvej
Østerlide
Padholm
Præstegård
Laven Bro
Nygård
Landlyst
Virkelyst
Hoppesvej
Ødisvej
Vonsildvej
Vonsild Å
Dyrefarvevej
Vonsildskovvej
Sletundvej
Vonsildgård
Milepæl
Kokholm
Sæstrupgård
Hoppehave
Hoppegård
Hedehavegård
Johannesvej
Hovvejen
Lervang
Juhlsminde
Tolfegård
Havegård
Sandergård
Hjarupvej
Vraadevej
Seestvej
Hylkedalvej
Overbyvej
Vranderupvej
Kolding Å
Fruebog
Lille Hovgård
Marielund
Vranderup Hovgård
Helenesminde
Linggård
Østergård
Magelmosehus
Vranderupgård
Vanggård
Seest Mellegård
Skovdrupgård
Skovdrupland
Vestergård
Stensgård
Plovfuren
Skole
Kirke
Hylkebro
Hylkegård
Sandergård
Kalundhøj
Lille Tandholtgård
Peterslyst
Frueholt
Kildevæld
Helligvandsgård
Begestedgård
Vesterkær
Rykobbelgård
Baltzergård
Svanekær
Marielyst
Andersruppgård
Midtkær
Svanelund
Svanevang
Skovvang
Whitbyvej
Kobbelskovvej
Ingersholm
Kobbelskovgård
Svanemosegård
Tvendesminde
Fredensborg
Langkærgård
Hoppesvej
Ødisvej
Vonsildvej
Vonsild Å
Dyrefarvevej
Vonsildskovvej
Sletundvej
Hoppehave
Hoppegård
Hedehavegård
Johannesvej
Hovvejen
Lervang
Juhlsminde
Tolfegård
Havegård
Sandergård
Milepæl
Kokholm
Sæstrupgård
Vonsildgård
Havreholmvej
Østerlide
Padholm
Præstegård
Laven Bro
Nygård
Landlyst
Virkelyst
Gammelvej
Nørrebo
Vonsildvej
Tankedalsvej
Seest Wellred
Skolevej
Kirke
Skole
Fredensborg
Tvendesminde
Svanemosegård
Midtkær
Svanelund
Svanevang
Skovvang
Whitbyvej
Kobbelskovvej
Ingersholm
Kobbelskovgård
Andersruppgård
Baltzergård
Svanekær
Marielyst
Rykobbelgård
Vesterkær
Peterslyst
Frueholt
Kildevæld
Helligvandsgård
Begestedgård
Lille Tandholtgård
Sandergård
Hylkegård
Hylkebro
Hylkebjerg
Kalundhøj
Halkendalvej
Gabøldvej
Tandholtvej
Langholtvej
Østerskovvej
Vranderup Hovgård
Vranderupgård
Lille Hovgård
Helenesminde
Linggård
Frueboeg
Østergård
Magelmosehus
Vanggård
Seest Mellegård
Skovdrupgård
Skovdrupland
Vestergård
Stensgård
Plovfuren
Overbyvej
Hjarupvej
Gammelvej
Nørrebo
Vonsildvej
Sønderholmvej
Havreholmvej
Østerlide
Padholm
Præstegård
Laven Bro
Nygård
Landlyst
Virkelyst
Hoppesvej
Ødisvej
Vonsildvej
Vonsild Å
Dyrefarvevej
Vonsildskovvej
Sletundvej
Vonsildgård
Milepæl
Kokholm
Sæstrupgård
Hoppehave
Hoppegård
Hedehavegård
Johannesvej
Hovvejen
Lervang
Juhlsminde
Tolfegård
Havegård
Sandergård
Vraadevej
Seestvej
Hylkedalvej
Overbyvej
Vranderupvej
Kolding Å
Fruebog
Lille Hovgård
Marielund
Vranderup Hovgård
Helenesminde
Linggård
Østergård
Magelmosehus

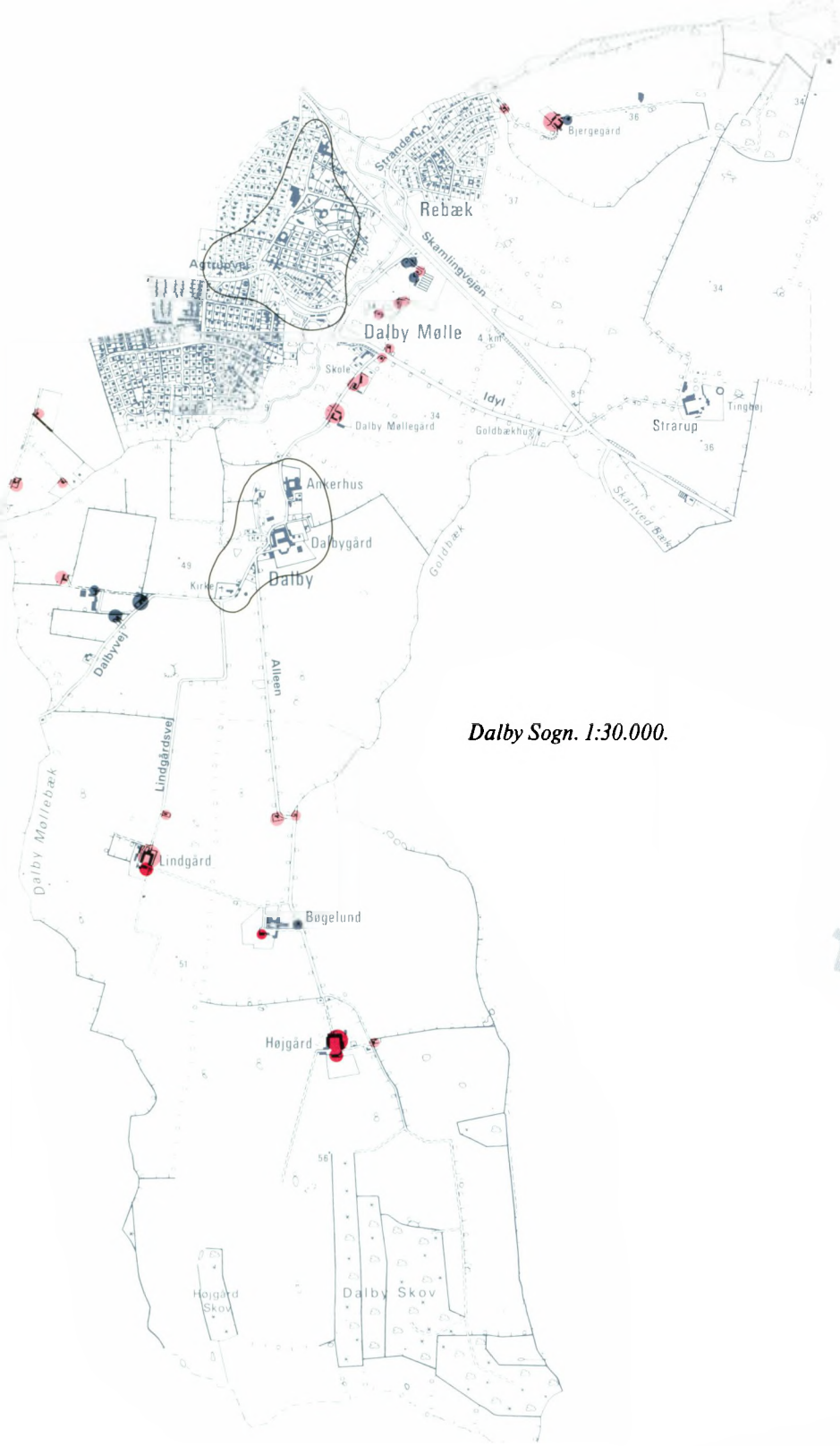

Dalby Sogn. 1:30.000.

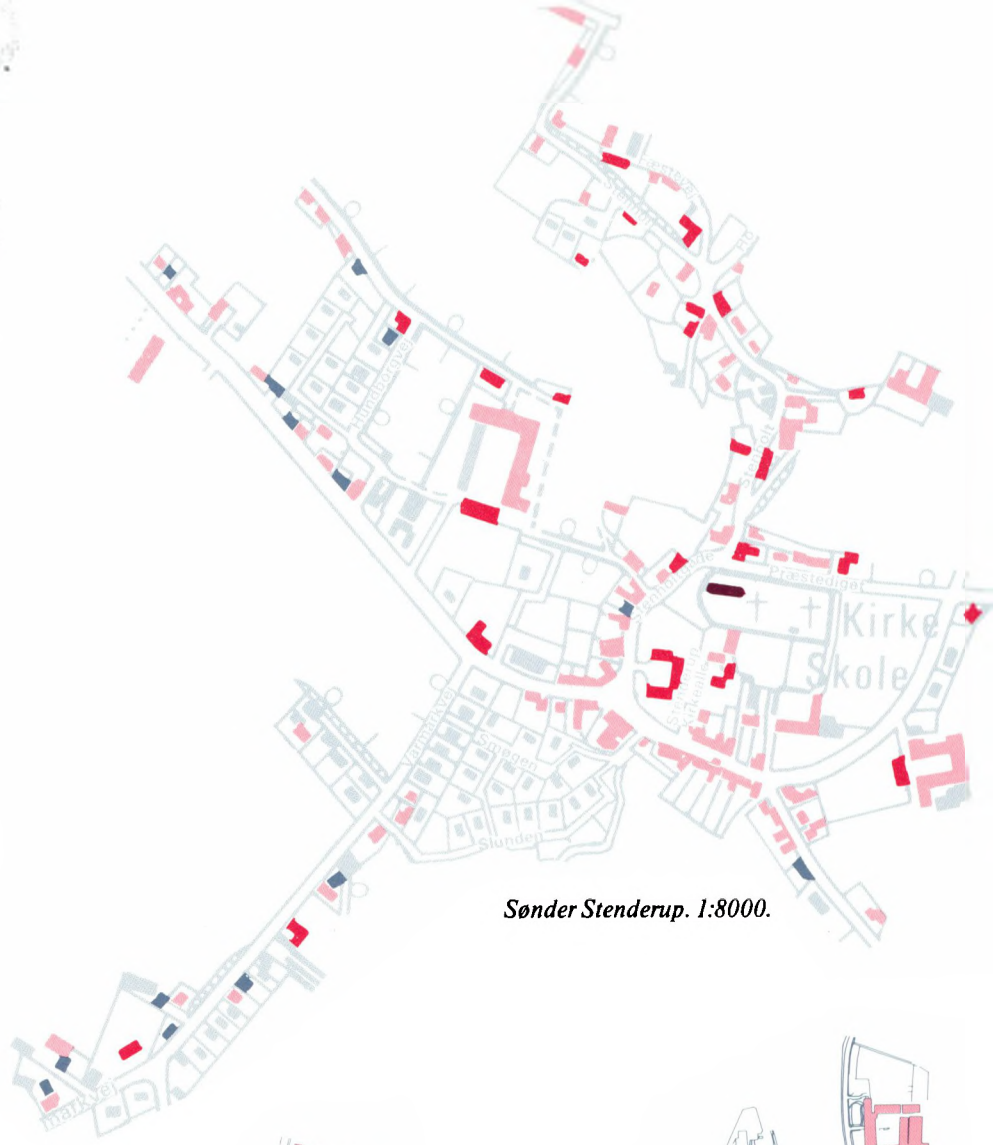

Sønder Stenderup. 1:8000.

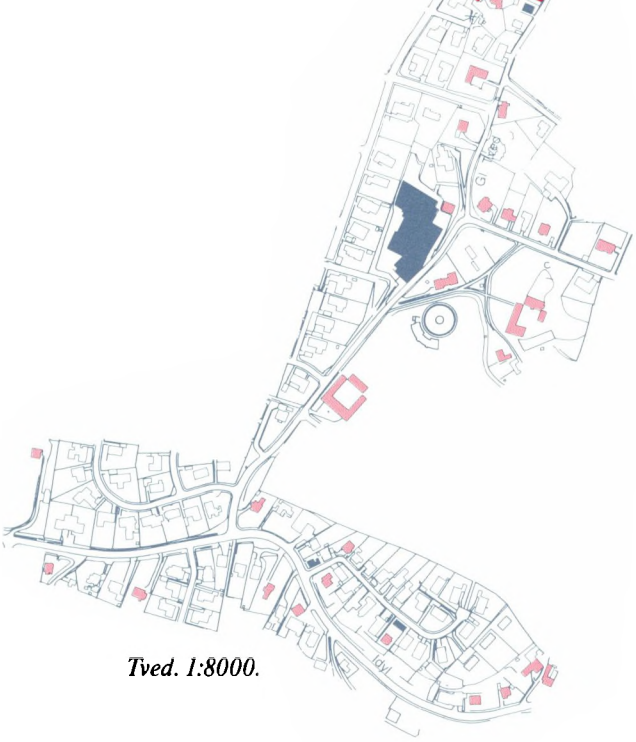

Tved. 1:8000.

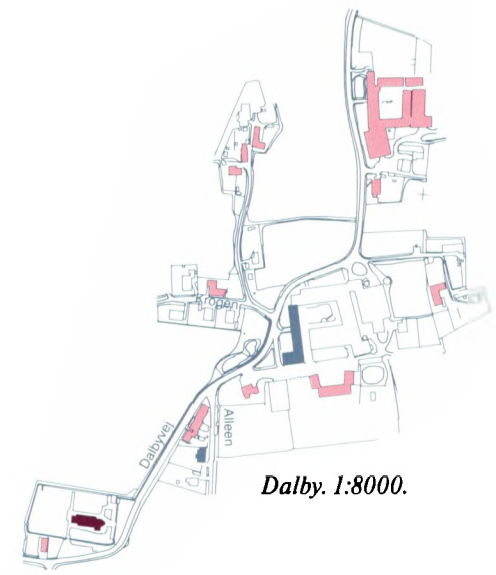

Dalby. 1:8000.

Tved

Tved er en tidligere landsby, der efterhånden er blevet opslugt helt af villaområderne omkring Kolding. Den gamle bebyggelse ligger dog stadig langs vejene Gammel Tved og Idyl, der løber gennem det stærkt kuperede terræn ved fjorden. Bebyggelsen omfatter hovedsagelig landsbyhuse og villaer, men der er også et par gårde og en vandmølle. De gamle landsbyhuse er ofte stråtækte og enkelte af dem – i den nordlige del af området – fremstår meget originale, mens de øvrige næsten alle er stærkt moderniserede. Gårdene er forholdsvis intakte trods ny tagbeklædning mv. Villabyggeriet vandt indpas i begyndelsen af dette århundrede, og de ældste af dem består af store solide, ofte hvidpudsede huse med et mondænt anstrøg. I områdets sydlige udkant ligger Dalby Mølle, der trods sit uoriginale udseende har en væsentlig kulturhistorisk værdi.

Landsbyhus på Gammel Tved 2-4. Dele af huset er fra 1700-tallet, mens andre dele er fra 1820'erne.

Den lille gård "Østerlide" fra 1920 i det åbne landskab syd for Dalby, på Dalbyvej 44.

Dalby

Dalby består dels af selve landsbyen omkring kirken, og dels af bebyggelsen omkring krydset hvor Dalbyvej møder Idyl. Her ligger blandt andet skolen og forsamlingshuset.

Landsbyen Dalby er forholdsvis lille, og bebyggelsen ligger langs Dalbyvej og et par små sideveje. Mod syd afsluttes bebyggelsen af kirken, og mod nord af den store gård Ankerhus, der har en flot portindfatning mod vejen. Midt i byen ligger der en anden stor gård, Dalbygård, som har kamtakket gavl over porten mod vejen. Landsbyens øvrige bebyggelse består af mere eller mindre ombyggede småhuse.

Syd for byen ligger der et par meget store gårde, Højgård og Lindgård. Fra kirken udgår de lange markveje mod gårdene. En af dem, Alléen, er beplantet med allétræer, der tegner sig flot i landskabet mod de store, åbne marker.

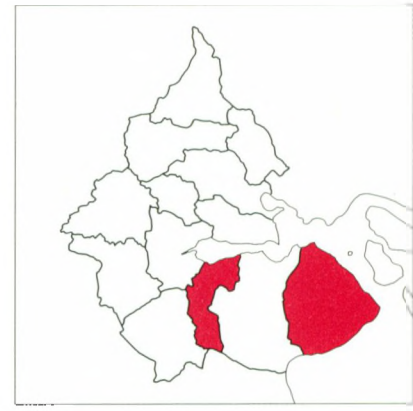

Sdr. Stenderup Sogn. 1:30.000.

Landarbejderhus Stenholt 33 i Sdr. Stenderup.

Sdr. Stenderup

Sdr. Stenderup kan betegnes som en vejklyngeby, og gaderne ligger her i læ i dalstrøgene. Den gamle daglejerbebyggelse Stenholt ligger nord for kirken og er næsten sammenbygget med landsbyen.

Landsbyen består i dag af en bebyggelse af vekslende arkitektonisk værdi. Omkring præstegården ligger der en række rødstenshuse fra slutningen af 1800-tallet. De har huset landsbyens slagter, bager, mejeri, brugs og forsamlingshus. De fleste funktioner er dog nedlagt i dag, og bygningerne savner en nutidig brug.

Af særlig arkitektonisk interesse er elektricitetsværket, missionshuset, præstegården samt den trefløjede hovedbygning til Katrinebjerg. Sidstnævnte er opført i 1867 og står grundmuret i røde teglsten med hvidt optrukne detaljer. Gården Østerkær udgør ligeledes et regulært anlæg med såvel det røde stuehus som de gule staldlænger med trempelkonstruktion. Stenholt består af en samling ensartede, stråtækte daglejerhuse. Bebyggelsen udgør en bevaringsværdig enklave i kraft af dens ensartethed og markante beliggenhed langs de smalle hulveje.

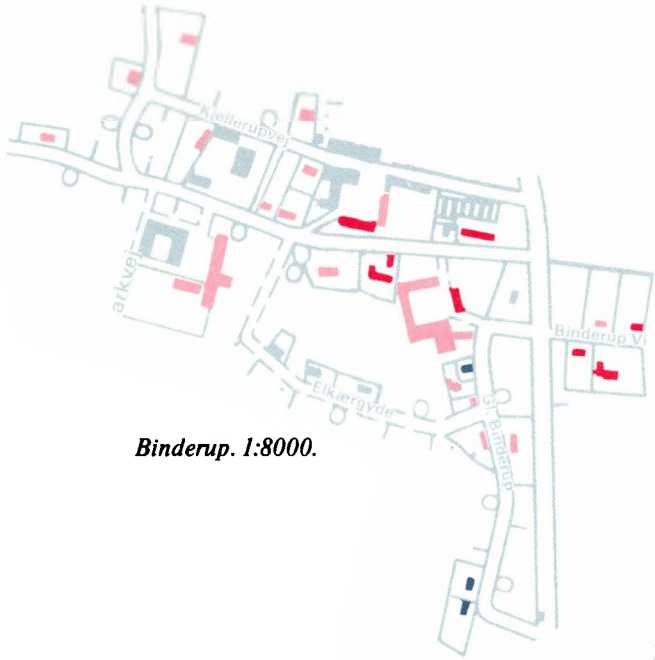

Binderup. 1:8000.

Binderup

Landsbyens bebyggelse er præget af en række fine gårdanlæg. Der er flere store, hvidkalkede stuehuse i et klassicistisk stilpræg, som har en størrelse på op til 14-16 fag, hvilket i øvrigt ikke er ualmindeligt på egnen. Brugen af midtrisalit, frontkvist og valmtag på stuehusene til Dalagergård og Kellerup er typiske for byggemåden i sidste halvdel af 1800-tallet. Flere af de store gårde har udlænger med trempelkonstruktion. Mellem gårdene ligger der landarbejderhuse og enkelte parcelhuse. Omkring den tidligere jernbanestation fra 1912 på Hejlsmindebanen, Binderup Villavej 2, ligger der en samling af hvide, bevaringsværdige villaer fra samme periode. Tilsammen udgør denne lille enklave, kaldet Binderuplund, en bevaringsværdig enhed.

Sdr. Bjert Sogn. 1:30.000.

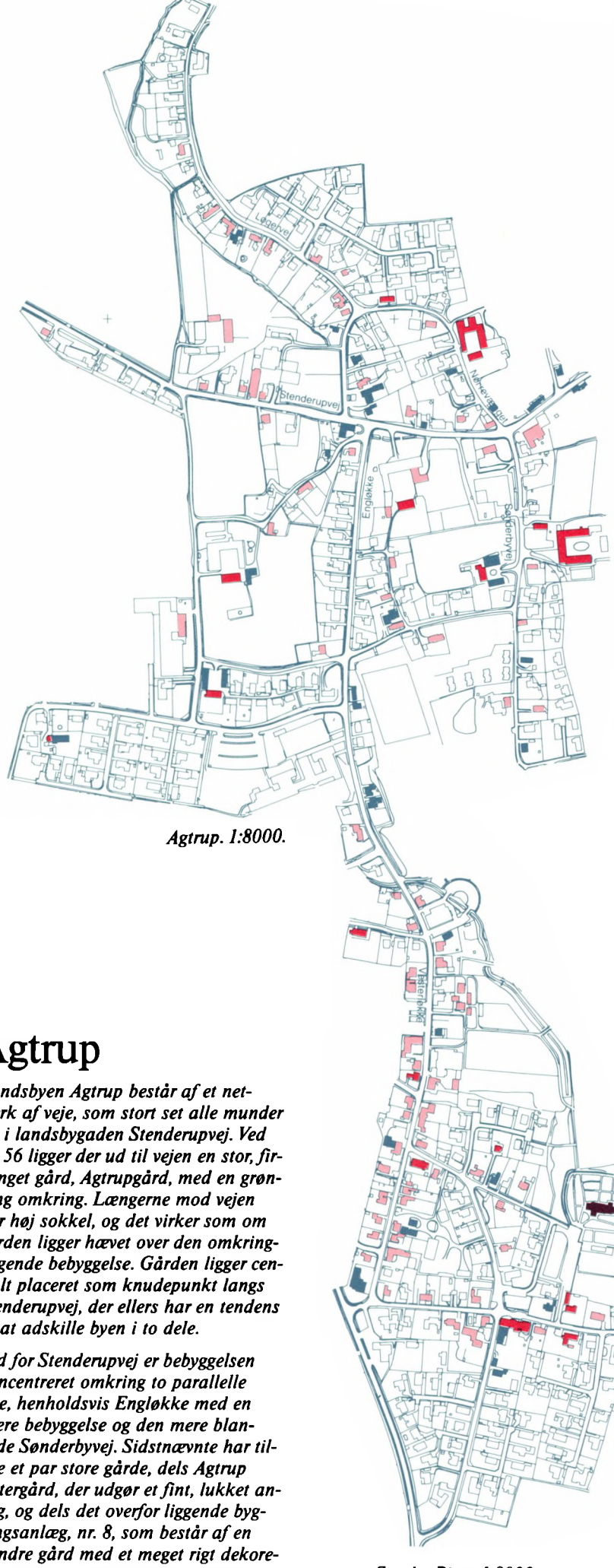

Agtrup. 1:8000.

Agtrup

Landsbyen Agtrup består af et netværk af veje, som stort set alle munder ud i landsbygaden Stenderupvej. Ved nr. 56 ligger der ud til vejen en stor, firlænget gård, Agtrupgård, med en grønning omkring. Længerne mod vejen har høj sokkel, og det virker som om gården ligger hævet over den omkringliggende bebyggelse. Gården ligger centralt placeret som knudepunkt langs Stenderupvej, der ellers har en tendens til at adskille byen i to dele.

Syd for Stenderupvej er bebyggelsen koncentreret omkring to parallelle veje, henholdsvis Engløkke med en nyere bebyggelse og den mere blandede Sønderbyvej. Sidstnævnte har tillige et par store gårde, dels Agtrup Østergård, der udgør et fint, lukket anlæg, og dels det overfor liggende bygningsanlæg, nr. 8, som består af en mindre gård med et meget rigt dekoreret stuehus med kvaderfugning og frontispice. Nord for Stenderupvej er bebyggelsen lokaliseret langs Nørrevænget og Løgervej. Løgervej danner forbindelsen til Agtrup Vig, og et godt stykke ud langs vejen ligger der flere småhuse, som er opført i forskellige stilarter, heraf en del ældre landarbejderhuse. På Nørrevænget ligger den gulkalkede og firlængede Nordhøjgård, som er et meget homogent anlæg med bulkonstruktion i portåbningen.

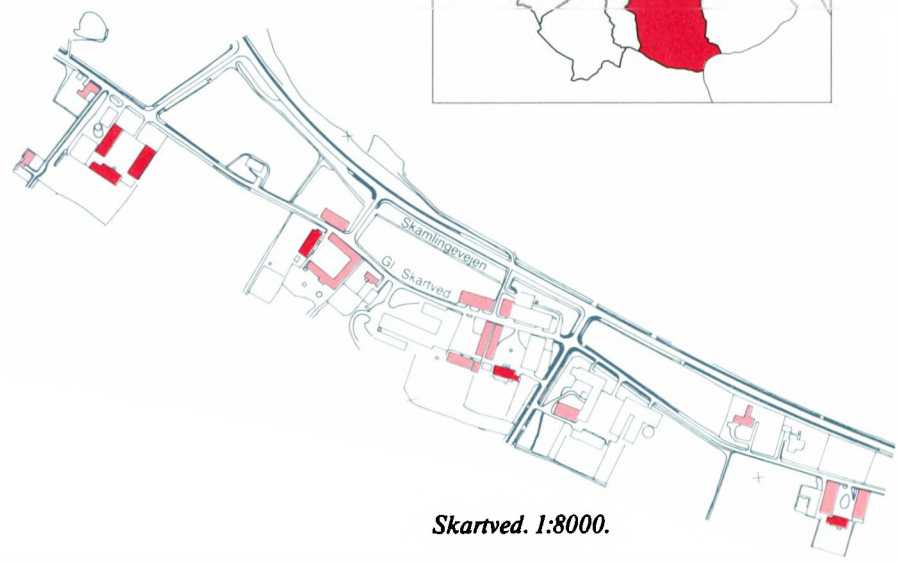

Skartved. 1:8000.

Skartved

Landsbyen består af en række gårde langs gaden Gammel Skartved. Gårdene ligger på karakteristisk vis langs foden af Sdr. Bjertdalens ene side. Gårdene ligger tæt med stuehusene parallelt med vejen og gårdspladserne åbne ud mod vejen. Enkelte har dog en udlænge liggende på den modsatte side af vejen, der på den måde nærmest løber ind over gårdspladsen. Vejen Gammel Skartved har et meget charmerende og intimt forløb gennem enklaven. De midterste gårde er opført i klassicistisk stil og har store valmtage og hvidkalkede eller pudsede facader, mens de to yderste gårde fremstår i hver sin stil. Gavsager fremtræder næsten skønvirkeagtig og Juhlsgård er udpræget senklassicistisk. Stort set alle gårdene er velholdte og velbevarede, og landsbyen udgør en meget bevaringsværdig helhed i det åbne land.

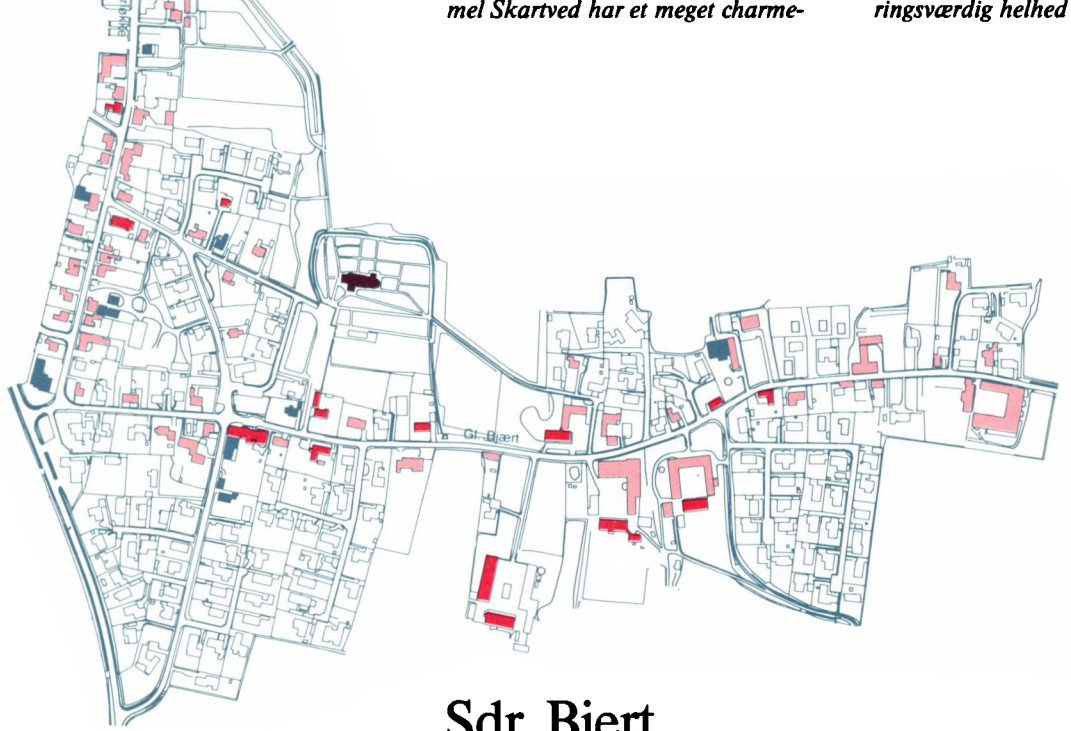

Sønder Bjert. 1:8000.

Sdr. Bjert

De to landsbyer Agtrup og Sdr. Bjert er næsten sammenvoksede, og forbindes ved Vesterløkke/Engløkke. Vesterløkke er opstået nogenlunde samtidig med Hejlsmindebanen, som blev indviet i 1911.

Af interessante enkelthuse er der først og fremmest kirken og kroen, som begge er af høj kulturhistorisk og miljømæssig værdi. I Vesterløkke ligger desuden missionshuset fra 1891. Gammel Bjert er den gamle landsbygade, og langs med den ligger der en række gårde med store stuehuse, hvoraf nogle er i klassicistisk stil med valmtag og gesimsbånd. Stuehuset til Bjergagergård fremstår i gule tegl med trempelkonstruktion. Den lille stationsbygning i røde tegl er en velproportioneret bygning, der vidner om tiden som stationsby.

Bevaringsplanlægning

Kolding rummer i dag en mangfoldighed af spor om byens historiske udvikling. Det mægtige Koldinghus, bykernens tætte husrækker, brokvarterernes karréer, havnen, jernbanen og de vidtstrakte boligområder på de store skrænter udgør brudstykker til en samlet forståelse af byens historiske udvikling. Allerede i middelalderen fastlagdes den bystruktur, som kan ses i bykernen. Også landsbyerne i landskabet omkring Kolding by blev i store træk fastlagt for flere hundrede år siden. Såvel købstadens som landsbyernes struktur holdt, uanset at næsten hele bygningsmassen i løbet af de sidste par hundrede år er udskiftet.

Den aktuelle bygningsregistrering i kommunen omfatter samtlige bygninger, der er opført før 1940, og registreringen giver et overblik over de samlede bygningsbevaringsværdier. De arkitektoniske og kulturhistoriske perler vil naturligvis også i fremtiden være centrale emner i bevaringsarbejdet. Men ved at medtage alle bygninger, der er opført før 1940 i bygningsregistreringen er opmærksomheden også rettet mod de almindelige og anonyme huse. Her er der ofte tale om bygninger, der repræsenterer en lokal byggeskik eller udgør et vigtigt element i et lokalt miljø. De enkelte huse er isoleret set uden særlig værdi, men som dele af en større sammenhæng kan de være af høj bevaringsværdi.

De principielle retningslinier for en bevaringspolitik skal besluttes af kommunalbestyrelsen og vil være beskrevet i kommuneplanen.

Formålet med kortlægningen og registreringen af bevaringsværdier i Kolding Kommune er derfor at fastholde og beskrive de eksisterende topografiske, historiske og arkitektoniske sammenhænge med henblik på at sikre de bymæssige og landskabelige kvaliteter. Som et resultat af registreringen kan der fremhæves en række overordnede temaer eller træk, som i særlig grad bør tiltrække sig opmærksomhed i den fremtidige bevaringsplanlægning.

De overordnede landskabstræk – skrænterne og ådalen

Kolding ligger i et karakteristisk istidslandskab, som har været af afgørende betydning for byens placering og udvikling. Landskabet giver byen en særlig identitet og skaber en naturlig afgrænsning af byen. De store skrænter langs Kolding Ådal blev bebygget i løbet af de sidste hundrede år og indgår i dag i den bymæssige sammenhæng. De enkelte bydele er defineret af dalsænkninger og slugter, som samtidig tilfører byen en række værdifulde rekreative områder. De højeste punkter markeres af byens vandtårne, kirketårne og lignende markante bygninger. Disse bygningsværker har stor betydning for orienteringen i og omkring byen. Det er vigtigt, at de landskabstræk, som er karakteristiske for byen, respekteres i den fremtidige byudvikling. Det betyder, at slugterne bør holdes fri for bebyggelse, og at markeringerne af terrænformerne sker byarkitektonisk velovervejet.

Ådalen, der strækker sig gennem byen, er et andet betydningsfuldt landskabeligt element. De grønne træk følger dels åstrækningen vest for byen, hvor ådalen ligger åben og fritlagt, og dels øst for byen, hvor et vildtvokset grønt område ligger frit langs åløbet. Sønderbro er det eneste sted i byen, hvor den nordlige og den sydlige bydel forenes, og broen er derfor et af byens vigtige knudepunkter. I den fremtidige planlægning af arealerne omkring broen er det derfor vigtigt at sikre de arkitektoniske, kulturhistoriske og miljømæssige værdier omkring Sønderbro. Det kan blandt andet ske ved at bevare den gamle bebyggelse nord for åen, som i proportionering og udtryk støtter den helhed, den indgår i.

Kvartererne omkring middelalderbyen

I midten af 1970'erne fandt der en række store totalsaneringer sted i bykernen, og ved denne lejlighed blev hele det middelalderlige vestkvarter omkring Sct. Nicolai Kirke udlagt til nye veje, parkeringspladser og kontor og boligbyggeri. Området virker i dag bymæssigt isoleret og savner at blive integreret med resten af byen. De kvarterer, som støder op til området, har ved en mere nænsom fornyelse i højere grad bevaret den oprindelige bystruktur. Låsbygade udgør et særegent miljø i Kolding. Gaden danner en fin og sammenhængende husrække, som fremstår med velbevarede facader over den generelt ret mishandlede butiksetage. Gadens krumning giver randbebyggelsen et spændende og charmerende forløb, og de enkelte huse får herved en vigtig placering i gadebilledet. Den fremtidige planlægning bør sikre, at både bygningernes individuelle særpræg og det samlede gadeforløb bevares, samt at eventuelt nybyggeri følger de øvrige bygninger i proportionering, materialevalg og detaljering. Det samme forhold gør sig gældende for brokvartererne.

Boligkvarterer og -bebyggelser

I de vidtstrakte boligområder omkring bykernen ligger der indimellem mindre kvarterer med en særlig homogen bygningsmasse. Etageboligbebyggelsen "Udsigten" på nordskrænten, der er fra begyndelsen af 1920'rne, og dobbelthusene i Stejlbjergkvarteret på sydskrænten fra samme periode er begge opført som samlede bebyggelser, og de udgør isolerede enklaver af huse med en meget høj miljømæssig og kulturhistorisk værdi. Husene i Ålykkekvarteret og på Piledamsvej er opført i de første årtier af dette århundrede, og Skovhøjkvarteret i 1930'rne. Disse kvarterer er opført som individuelle byggerier, og på trods af en forskellig detaljering har de et ensartet helhedspræg uden at enkelte huse kan fremhæves. Her er det helheden, der er styrken. I denne type kvarterer er det derfor af stor betydning, at afgrænsningen af de enkelte enklaver er tydelig i forhold til de omkringliggende kvarterer. Det er ligeledes vigtigt, at de enkelte bygninger opretholder de særlige fællestræk, der er særegne for bebyggelsen. Ellers er der risiko for, at bebyggelsen gradvist forsimples på grund af småændringer, der måske hver især virker ubetydelige, men som over en længere periode bevirker, at bebyggelsen mister helhedspræget. Det være sig nye tage, nye store vinduer, forkerte overfladebehandlinger eller en utilpasset tilbygning. Her er det især vigtigt, at der udarbejdes regler for og vejledninger i korrekt vedligeholdelse.

Landsbyerne

Kommunens landsbyer indgår som væsentlige elementer i kulturlandskabet. Mange af landsbyerne rummer store bygningsmæssige værdier og har en vejstruktur, der kan føres tilbage før udskiftningen i 1700-tallet. De ændrede produktionsvilkår i landbruget har betydet, at landsbyernes strukturer langsomt nedbrydes. Flere landsbyer er truet af affolkning, og de ændrede landbrugsmæssige vilkår kræver en omstrukturering af landsbyens opbygning. I en vurdering af den enkelte landsbys fremtidige bevaring bør indgå en række forskellige overvejelser. Der kan peges på såvel enkeltbygningers som hele landsbyers kulturhistoriske betydning samt de landskabelige værdier. En bevarende planlægning må især gå ud på, at lokalbevidstheden styrkes, samt at opmærksomheden rettes mod de særegne træk, landsbyerne rummer. Et væsentligt aspekt er landsbyens klare afgrænsning mod det omgivende landskab. For eksempel kan landsbyerne Dons, Ejstrup og Sdr. Bjert stadig opfattes som veldefinerede dalkantlandsbyer, hvorimod den nyere bebyggelse i landsbyerne Bramdrup og Almind har sløret tilknytningen til de dalstrøg, landsbyerne ligger langs. I en bevarende planlægning må der gives individuelle retningslinier for byudviklingen i landsbyerne, således at nye bebyggelser kan tilpasses miljøet.

Titel

Kolding kommuneatlas.
Bevaringsværdier i
byer og bygninger 1991.

Udgivet af

Miljøministeriet, Planstyrelsen,
Kontoret for by- og
bygningsbevaring.

Redaktion

Allan Tønnesen

Tekst og illustrationer

AK 83 Konsulenter A/S
arkitekt m.a.a. Lise Palm og
arkitekt m.a.a. Lise Kongsgaard

Fotos

Fotografierne er optaget dels
under registreringen i 1991, dels
af Allan Tønnesen, Planstyrelsen.

Layout og korttegning

Peter Bysted Design A/S
Truels-Kort

Kortlægningsarbejde

AK 83 Konsulenter A/S ved Kurt
Christensen, Lise Kongsgaard,
Trine Neble, Lise Palm, Anette
Seebök, Karin Stoubæk, Dorte
Vinterberg og Lars Windfeld-
Høeberg.

Sats

ArtSats, København.

Tryk

Repro & Tryk, Skive.

Oplag

1000 eksemplarer, 1. oplag.

Udsnit af kort, hvortil Kort- og
Matrikelstyrelsen har ophavsret,
er gengivet med styrelsens
tilladelse (A 441-91).

Henvendelse angående publikationen

Planstyrelsen
Haraldsgade 53
2100 København Ø
Tlf. 39 27 11 00

Distribution

Byggecentrum Boghandel
Dr. Neergaards Vej 15
2970 Hørsholm
Tlf. 45 76 73 73

ISBN 87-503-9389-8

Publikationen kan citeres
med kildeangivelse.

OKTOBER 1991.

Tidligere udkomne Kommuneatlas

I Planstyrelsens atlasserie om de bevaringsværdige bygninger og bymiljøer i de danske kommuner er der udkommet et kommuneatlas for følgende kommuner:

Nakskov 1990
Roskilde 1990
Rønne 1990
Sønderborg 1990
Ribe 1990
Viborg 1990
Samsø 1990
Suså 1990
Bogense 1990
Nordborg 1991
Rødovre 1991
Fladså 1991
Præstø 1991
Haderslev 1991
Aabenraa 1991
København, Vesterbro 1991,
1. oplag udsolgt.
Horsens 1991, 1. oplag udsolgt.

Atlas kan bestilles i boghandel
eller hos:

Byggecentrum Boghandel
Dr. Neergaards Vej 15
2970 Hørsholm
Tlf. 45 76 73 73

Information om bygningsbevaring

Som led i Planstyrelsens information om bygningsbevaring og vedligeholdelse af fredede og bevaringsværdige ejendomme er der udarbejdet en række informationsblade om afgrænsede emner.

Eksempelvis et om mørtel, et om reparation af vinduer, et om vedligeholdelse af bindingsværk, et om stråtage, et om udskiftning af skorstenspiber, etc.

Planstyrelsens informationsblade om bygningsbevaring kan fås på to måder. Enten enkeltvis gratis hos den kommunale tekniske forvaltning eller i abonnement.

Distribution og abonnement:

Byggecentrum Boghandel
Dr. Neergaards Vej 15
2970 Hørsholm
Tlf. 45 76 73 73

Litteraturliste

Benzon, Gorm: Bindingsværk i Mellemjylland. Det Benzonske forlag 1985.

Bøllund, Keld og Hanne-Mette Pedersen: Koldings bebyggelseshistorie. Lokalhistorisk Arkiv Kolding 1986.

Dedenroth-Schou, Birgitte og Poul Dedenroth-Schou: Kolding før og nu, en by i billeder. Midtjydsk forlag 1986.

Dedenroth-Schou, Poul (red.): Museet på Koldinghus. Årbog 1987.

Eliassen, P: Det gamle og nyere Kolding. P. Eliassens Koldingbog. Anden del. Vejle Amts Historiske Samfund 1975.

Hastrup, Frits: Danske landsbytyper. En geografisk analyse. Århus 1964.

Langkilde, Hans Erling: Nyklassicismen i købstæderne. Arkitektens forlag 1986.

Moseholm, Knud; Aksel Nellemann og Knud Erik Reddersen (red.): Kolding i det tyvende århundrede indtil kommunesammenlægningerne i 1970. 1 og 3. Vejle Amts Historiske Samfund 1978.

Olsen, Olaf (red.): Danmarkshistorie. Bind 2. Nordisk forlag og Politikens Forlag. 1988.

Rying, Bent og Gregers A. Jensen (red.): Danmark, Østjylland - fra Skamling til Djurs. Gyldendals Egnsbeskrivelse, bind 8. Gyldendal 1972.

Trap, J.P.: Danmark. Vejle Amt. Bind VIII, 3. 5. udgave, G.E.C. Gads forlag, 1964.

Signaturforklaring

Bevaringsværdige sammenhænge

- *Dominerende bygningsværk*
- *Markant rumskabende bebyggelse*
- *Højdekurver, 2,5 m*
- *Sigtelinie*
- *Udsigt*
- *Enkelttræ/Trærække*
- *Skov/Plantage/Krat*
- *Vej/Gade/Plads*
- *Jernbane*
- *Vand*

Bevaringsværdige bygninger

- *Fredet bygning/Kirke*
- *Høj bevaringsværdi*
- *Middel bevaringsværdi*
- *Lav bevaringsværdi*

Der er i dette atlas foretaget to slags vurderinger, som er uafhængige af hinanden. De to vurderinger giver derfor ikke altid det samme resultat, når man ser på den enkelte bygning.

Den ene vurdering vedrører de bevaringsværdige sammenhænge. Den omfatter det samlede bymiljø eller forhold i en bebyggelse. Den anden vurdering vedrører de enkelte bygninger. I begge vurderinger benyttes to røde farver, en lys og en mørk.

Bygninger, der er dominerende eller markante set som led i en bevaringsværdig sammenhæng, er ikke nødvendigvis bevaringsværdige i sig selv. Man vil derfor kunne finde bygninger, der fremhæves med rødt i en bevaringsværdig sammenhæng, men som ikke er det i enkeltbygningsregistreringen. Det omvendte forhold vil også kunne forekomme.

Planstyrelsen har i samarbejde med Kolding Kommune kortlagt kommunens bevaringsværdige bymiljøer og bygninger. Resultaterne præsenteres i dette atlas. Samtidig skitseres de bevaringsværdige miljøers topografiske, historiske og arkitektoniske kvaliteter.

Distribution: Byggecentrum